TOPLUMSAL

Tarih

175
TEMMUZ
2008

Darülfünun'dan Üniversiteye-I

1933 Reformuna Doğru

Ali Y. Baltacıoğlu

"Reel"den "İmajiner"e Güvenlik Meselesi

Osmanlı Kolluk Kuvvetleri ve Marjinaller

Zafer Toprak

Ahmet Hamdi Başar'ın Görüşleri

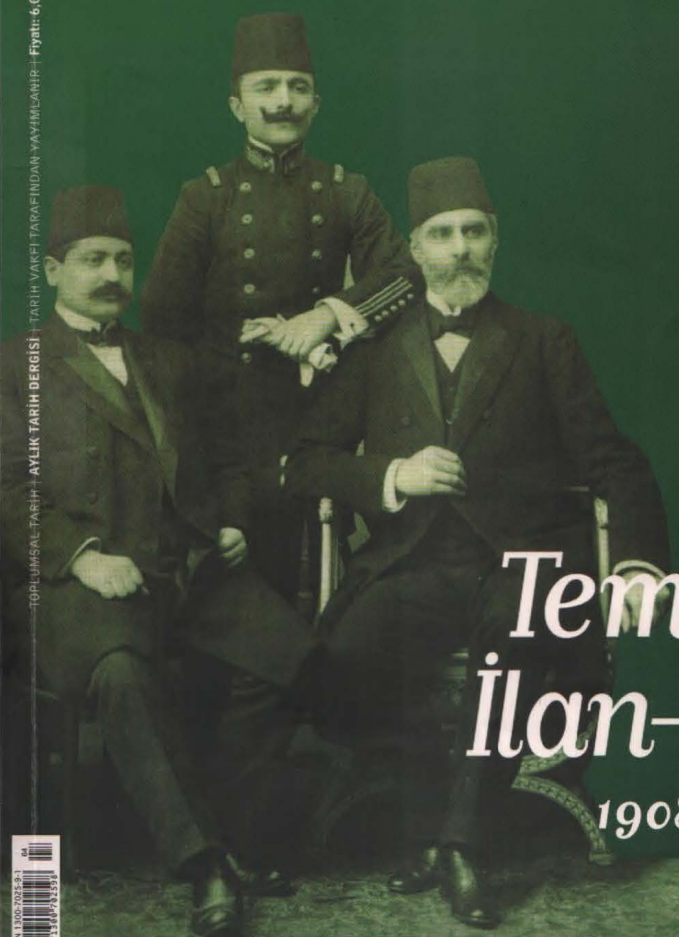
Varlık Vergisi ve Türkleşme Hakkında

Rıfat N. Bali

Ulus-Devlet Politikaları ve Toponomik Değişim

Güneydoğu Bulgaristan'daki Harabe Köyler

Mehmet Hacısalihoğlu

Temmuz 1908 İlan-ı Hürriyet

1908 bir devrim miydi?

Avrupa basınındaki yansımaları, Reval görüşmesinin etkileri, dönem kartpostalları, karikatürleri...

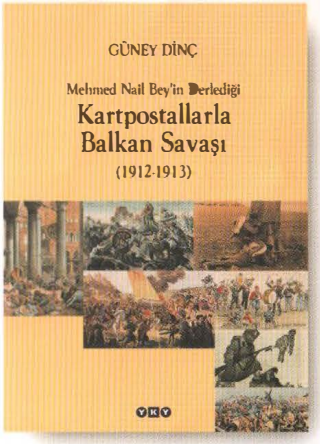
Aykut Kansu, Necmettin Alkan, Mete Tunçay

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-61
9 771300 702539 04

Balkan Savaşı ve Bizans İmparatorluğu **Tarih Dizisi**'nde.

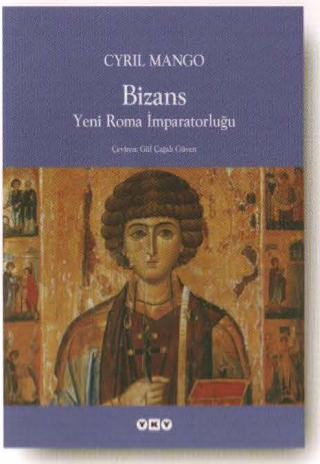
Tutsak bir Osmanlı subayının koleksiyonundan, hiç bilinmeyen kartpostallarla Balkan Savaşı tarihi: **Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)**
Cyril Mango'nun kaleminden Türkçe'deki Bizans literatürüne gerçek bir katkı: **Bizans / Yeni Roma İmparatorluğu**

Mehmed Nail Bey'in Derlediği
Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)
Güney Dinç

20. yüzyıl başında yaşanan ve Birinci Dünya Savaşı'nın küçük çaplı bir provası sayılan Balkan Savaşı, ilk kez bu denli ilginç bir görsellikle Türk okurunun karşısına çıkıyor: **Kartpostallarla Balkan Savaşı**, Osmanlı'nın tek başına giriştiği bu son savaşta tutsak düşen genç bir Osmanlı subayının Sofya'daki esaret günlerinde topladığı kartpostallardan oluşuyor. Savaşı yakından izleyen gazeteci-yazarların tanıklıklarıyla zenginleşen albümde yer alan ve Türk kamuoyunca bugüne kadar hiç bilinmeyen kartpostallar, bütüncül bir belgeselin kareleri olarak değerlendiriliyor.

288 sayfa, 25 YTL

Bizans
Yeni Roma İmparatorluğu
Cyril Mango

Bizans'ı tarihsel süreç içinde ve bir imparatorluk coğrafyası bütünlüğünde irdeleyen Cyril Mango, **Bizans, Yeni Roma İmparatorluğu**'nda, herkesin kolaylıkla okuyabileceği bir metin yaratarak değişik bir Bizans incelemesine imza atmış: Bizans'ı hem Roma tarihinin bir devamı hem Hristiyan kültürünün oluşumundaki rolü, hem de bir Doğu devleti ve toplumu olarak ele alan Mango'nun bu çalışması, Bizans'ın kendisinden önceki ve sonraki Ortadoğu toplumlarıyla ilginç benzerliklerini şaşırtıcı örneklerle ortaya koyuyor. **Bizans, Yeni Roma İmparatorluğu**, Türkçe'deki Bizans literatürüne gerçek bir katkı...

Çeviren: Gül Çağalı Güven
344 sayfa, 20 YTL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 05 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr **YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş.** 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinden birinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Her iki dergi için ikişer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor.
Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bileşim Matbaacılık

Digicom Elektronik Pazarlama A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

Hedef Alliance

KONE Asansörleri

MUDO

Odeon Tours

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Üçgen İnşaat ve Ticaret

Vasco Turizm A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 513 52 35
F (212) 513 21 77

175. SAYIMIZLA MERHABA

Temmuz 2008 sayımızda dosya konumuz, Temmuz 1908 İlan-ı Hürriyet. Dosya büyük ölçüde Aykut Kansu'nun katkılarıyla oluştu. Kansu makalesinde, çok bilinen *1908 Devrimi* kitabındaki görüşlerine paralel olarak İTC'nin Temmuz 1908'de iktidarı ele geçirmesinin bir devrim olduğu tezini öne sürüyor. "Darbe mi Devrim mi" tartışması bir yana, Kansu'nun kitabından ve dergiye yolladığı makaleden İstanbul ve taşrada çok ciddi toplumsal huzursuzluklar olduğunu anlıyoruz. Temmuz 1908 nasıl yorumlanırsa yorumlansın, *1908 Devrimi* ve bu makalede ortaya konan Osmanlı şehirlerindeki sosyal hareketlilik tarihsel olgular olarak hesaba katılmak durumundadır. Bu makalenin yayınlanmasına izin veren yayıncı Osman Köker'e ve makalede kullandığımız görsel malzemeleri bize sunan koleksiyoncu Orlando Carlo Calumeno'ya teşekkür ederiz.

Aykut Kansu'nun bu makalesinden başka, Temmuz 1908'in Avrupa gazetelerine nasıl yansıdığını okuyucuya aktarmak için hazırladığı bir seçki var. Bu seçki Kansu ve Zafer Çeler tarafından Türkçeye çevrildi.

Bundan başka, dosyada Necmettin Alkan'ın Rus Çarı II. Nikolay ile İngiltere Kralı VII. Edward'ın Reval'de buluşup Makedonya sorununu görüşmelerinin Temmuz 1908'de Jön Türklerin harekete geçmesindeki payını ele aldığı bir makale var. Alkan bu makalede, Jön Türklerin Reval görüşmelerindeki vehameti abartıp Abdülhamid'i zor durumda bırakmayı amaçladıklarını vurgulama eğiliminde.

Bu sayımızda, Mehmet Hacısalihoğlu'nun Güneydoğu Bulgaristan'da 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren boşaltılan ve artık harabe olan Müslüman-Türk köylerini ele aldığı makalesi var. Hacisalihoğlu Osmanlı arşivinden yararlanmaktan başka, eski haritalardan koordinat hesaplamaları ve GPS cihazı yardımıyla bu çalışmayı yapmış. Hacisalihoğlu yazısını bitirirken, modern teknolojinin de yardımıyla kesin bir şekilde kimliği ve yeri saptanabilen harabe köylerin Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'de oluşturulmuş olan tek taraflı tarih algısını göreceleştirmekte kolaylık sağlayacağı yönündeki umudunu dile getiriyor. Tabii önce niyet lazım.

Son olarak değinmek istediğim, Zafer Toprak'ın "Osmanlı Kolluk Kuvvetleri ve Marjinaller" başlıklı yazısı. Toprak, Vak'a-i Hayriye'den (1826) itibaren cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devletin İstanbul'da güvenlikle ilgili yaptığı düzenlemeleri ele alıyor, ayrıca Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerinde polisi ve suçluları polis mektebi kitaplarından ve üretilen "alafranga" ve "alaturka" polisiye edebiyat üzerinden izliyor.

Ağustosta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 TOROSLAR'IN YAMACINDA SAKLI BİR TARİH
ERMENEK
Murat Koraltürk

08 İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE
KÂĞIT PARANIN ÖYKÜSÜ
Oğuz Tekin

10 ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ SEMPOZYUMU ÜZERİNE
TARİH EĞİTİMİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME
İsmail H. Demircioğlu

11 II. MEŞRUTİYET'İN YILDÖNÜMÜNDE
NELER YAPILDI, YAPILIYOR, YAPILACAK?
Gökhan Akçura

12 1908 DARBE Mİ, DEVRİM Mİ?
Ahmet Akşit - Güliz Atsız

14 BAHA TANMAN İLE SÖYLEŞİ: MELLING VE DUNN'IN İSTANBUL PANORAMALARI
UZUN ÖYKÜLER
Söyleşi: Ahmet Akşit

18 24 EYLÜL 1864
İSTANBUL'DA BİR KAHVEHANE
Hazırlayan: Edhem Eldem

20 İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA
1908 KARİKATÜRLERİ
Hazırlayan:
Erol Üyepazarcı
Mehmet Ö. Alkan
Cengiz Yolcu

22 "HÜRRİYET, MÜSAVAT, UHUVVET, ADALET"
100. YILDÖNÜMÜNDE 1908 DEVRİMİ'Nİ ANLAMAYA ÇALIŞMAK
Aykut Kansu

36 YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
TEMMUZ 1908
Aykut Kansu

48 1908 JÖN TÜRK İHTİLALİNİN BAŞLAMASINDA
REVAL BULUŞMASININ ÖNEMİ
Necmettin Alkan

53 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
1914 YILINDA HÜRRİYETİN İLANI YILDÖNÜMÜNÜN MİLLİ BAYRAM OLARAK KUTLANMASI
Mete Tunçay

54 "REEL"DEN "İMAJİNER"E GÜVENLİK MESELESİ
OSMANLI KOLLUK KUVVETLERİ VE MARJİNALLER
Zafer Toprak

64 AHMET HAMDİ BAŞAR'IN GÖRÜŞLERİ
VARLIK VERGİSİ VE TÜRKLEŞME HAKKINDA
Rıfat N. Bali

72 11. YÜZYILDAN 13. YÜZYIL BAŞINA
BİZANS KOLEKTİF KİMLİĞİ
Theodora Papadopoulou

78 DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE (I)
1933 REFORMUNA DOĞRU
Ali Y. Baltacıoğlu

86 ULUS-DEVLET POLİTİKALARI VE TOPONOMİK DEĞİŞİM
GÜNEYDOĞU BULGARİSTAN'DAKİ HARABE KÖYLER
Mehmet Hacısalihoğlu

93 RESİMLİ ROMAN
BU KÖŞE YAZ KÖŞESİ
Hazırlayan: Gökhan Akçura

Toplumsal Tarih'in 175. Esen Ofset'in katkılarıyla basılmıştır.

14 UZUN ÖYKÜLER

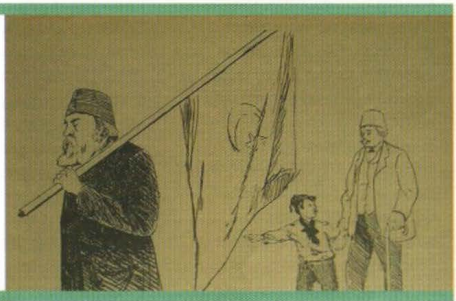
Ahmet Akşit'in, Baha Tanman ile İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde açılan Melling ve Dunn'ın İstanbul panoramaları sergisi üzerine söyleşisi.

18 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem L'Illustration'un 24 Eylül 1864 tarihli sayısında yer alan "İstanbul'da bir Türk kahvehanesi" başlıklı makaleyi ve ona eşlik eden gravürü ele alıyor.

20 1908 KARİKATÜRLERİ

Mehmet Ö. Alkan, Erol Üyepazarcı ve Cengiz Yolcu İlan-ı Hürriyet dolayısıyla dönem dergilerinden Temmuz 1908'le ilgili karikatürler seçtiler.

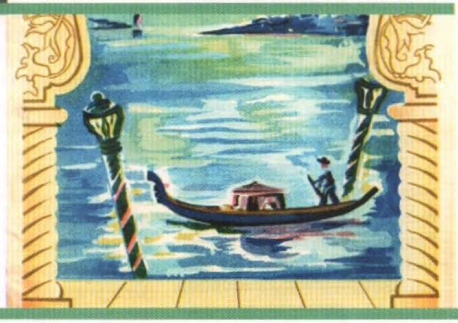

72 BİZANS KOLEKTİF KİMLİĞİ

Theodora Papadopoulou, 11. yüzyıldan 13. yüzyıl başına dini inanç, siyasi ideoloji, dil ve eğitim açısından ortaçağ Bizanslılarının kolektif kimliğini ele alıyor.

93 RESİMLİ ROMAN

Gökhan Akçura, köşesini "eski zaman yazıları"na ayırdı. "Gazozun tarihini", "Meyva Islah İstasyonu"nun hikâyesini, "yaz doktoru"nun önerilerini, Lido yüzme havuzu hatıralarını merak edenler için...

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 175 Temmuz 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 513 52 35
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Esen Ofset
İkitelli Organize Sanayi Bölgesi, Atatürk Bulvarı No: 103 İkitelli/İstanbul
Tel: (0212) 549 25 68

BASKI TARİHİ
30.06.2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (Dahili 35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70.00 YTL.

Küçük Sergi

5 TEMMUZ 1908

İKDAM

Selanik'te cemâat-ı muhtelife inâs mekteplerinde kızlar taraflarından muallimlerinin nezaretinde olarak yetiştirilen ve mektebin tevzi-i mükâfat resimlerinde salonlarda teşhir edilerek enzâr-ı takdire konulan terziliğe, nakış işlerine, örgüye müteallik masnûâttan en değerlilerinin birleştirilerek umumi bir meşher (sergi) tesisi takarrür eylemiştir. Bu maksad-ı nâfi'nin kuvveden fiile isâli için teşebbüsat-ı mukteziye ittihaz olunmuş, mektepler komisyonlarına, müdürlerine, fukara kızlarına iş öğretmek için açılmış olan müessesata müracaat edilmiştir. Selanik elektrik tramvaylarının birinci günü hasılatı olup 8.450 kuruşa baliğ olan ve Kumpanya tarafından umur-ı hayriyeye sarf edilmek üzere Reis beyefendiye tevdi olunmuş bulunan mebâliğin bu emr-i hayr-i terakiye hasrı tensip olunmaktadır.

Sergide mazhar-ı takdir olacak masnûâta mükâfatlar verilecek, bu suretle bilcümle mekteplerde kızların sinin-i âtiye için daha ciddi daha güzel işler husule getirmelerine büyük bir saik-i terakki tesis edilmiş bulunacaktır.

Hamidiye Mükâfatı

17 TEMMUZ 1908

İKDAM

Evvelki gün Fener'de kaim Rum Mekteb-i İdâdisi'nde cülûs-i meyâmin- me'nûs-ı Hazret-i Padişahinin yirmi beşinci sene-i devriyesinde ihdâs olunup her sene mekteb-i mezkûr talebesi meyanında Lisan-ı Osmani'de en ziyade ibraz-ı liyâkat edenlere i'tâ olunmakta olan "Hamidiye Mükâfatı" Müsabakası icra olunmuştur. Müsabakaya mekteb-i mezkûr mezunlarından beş kişi iştirak etmiştir. Heyet-i mümeyyize meyanında Patrikhane Muhtelit Meclisi azasından Fedon Bey, mektebin Lisan-ı Osmani muallimi saadetlû Yanko Hulorus ve dava vekillerinden Kozmidi efendiler bulunmuştur. Mükâfatın birincisi on beş ve ikincisi on lira olup yevm-i cülûs-ı hümâyûn-ı mes'adet-makrûn-ı Hazret-i Padişahiye şeref-mütesâdif olan Ağustos'un on dokuzuncu günü tevzi olunacaktır.

Unutulmaz Bir Hatıra

25 TEMMUZ 1908

İKDAM

Memleketimizin dünkü hali

Oh! . . Bunca zamandan beri beklenilen mukaddes günün ruhlu feyzli, ulvi ve unutulmaz sabah! . .

Oh! .. Memleketimize hürriyet, adalet, uhuvvet, hayat ve saadet bahş eden yevm-i mübarekin ilk mukaddime-i bi-nazîri.

Oh! . . Bütün yüzlerde herkesin, evet, bilâistisna her kesin . . . Büyük, küçük, asker, memur, esnaf, gani, fakir, Müslüman, Hıristiyan, Musevi bütün Osmanlıların yüzlerinde görülen revnak-ı mübarek hürriyet ! . . Bu tasvire sığar mı idi? O ne tebrikler, o ne dualar, o ne teşekkürler, o ne neşe yarab, o ne feyz ve neşe idi!

Gazeteler satılıyor, satılıyor, satılıyor müvezziler haykırıyordu, Herkes, hatta okumak bilmeyenler de alıyor, bir kere okumuş olanlar tekrar tekrar okuyor, yine okuyor, bu gazeteler seve seve hakiki, riyasız, en samimi bir hiss-i münşelle okunuyor ve sonra tarih-i hayatta en unutulmaz, en sevinçli bir günün, en kıymetli bir hatırası olmak için saklanıyordu, Evet saklanacak, yalnız kütüphanelerde, yazıhanelerde değil bütün milletin hafıza-i şükranında ilelebet saklanacak. Unutulmayacak, hiçbir zaman, hiçbir dakika unutulmayacak, bütün ahfadımızın ahfadı bile müessis-i âlî-tebârına dualar ederek yad edecektir. İşte bunun ilk nişane-i minneti dün görülmedi mi? Her evi kendi evimiz gibi biliyoruz, Ak saçlı ihtiyarlarımızdan küçücük yavrularımıza kadar hepimiz sabahleyin sefa-yı hürriyetle gaşy olduk,

Ağlaştık, birbirimizi tebrik ettik : "Oh ! . . . dedik, işte hürriyetin, işte adaletin, işte uhuvetin hüccet-i inayeti, işte insan gibi yaşamak saadeti!"

Bu gün Cuma, bir yevm-i mübarektı Sevgili padişahımızı, lütufkâr baş kumandanımızı selamlamak için mühabbetli, vicdanlı kahraman askerlerimiz . . . Hepimizin gözü gibi kıymetli dilâverlerimiz, vatanımızın bu şanlı müdafileri önde mızıkaları olduğu halde alay alay Yıldız Saray-ı hümâyûnu civarındaki mevki-i mahsusa doğru gidiyorlardı. Esna-yı azimetlerinde borsa harı piş-gâhında binlerce ahali: "Padişahım Çok Yaşa" zemzemesiyle ilan-ı şükran eylediler. Asker selamlayarak geçti. Fakat avdette Yeni Camii Şerif kurbunda talebe-i ulûmdan, ahaliden, askerden on bini mütecaviz ahalinin hep birden semaya yükselen seda-yı şükranı -memleketimizin bütün ufuklarında- hatıra-i minnette kalacak- taninler hasıl etti. Oh, evet, memleketimizin her yerinde bir âvâze-i hürriyet işitildi. Sonra caddeler her ihtizâzı ruhumuzu titreten o mübarek Osmanlı bayraklarıyla süslendi. Bir şehr-âyîn. (Donanma, şenlik) Sevgili padişahımızın bu lütuf ve inâyet-i şahanelerini tebcil için bir id-i milli gibi her tarafta sûr-ı meserret hüküm-ferma olacağı pek tabii. Şehrimizde böyle olursa vilâyât-ı Osmaniyenin her tarafını düşünmeli ! Oh bin şükür ve hamd olsun. Cenab-ı Hak padişahımıza uzun ömürler ihsan etsin. Bu saadet, hürriyet ve adaleti padişahımızın sâye-i inâyet-i şahanelerinde hissetmeye muvaffak olduk. Bunun ebediyen minnetdârı olacağız.

Mülakat

27 TEMMUZ

SABAH

Ahmet Rıza Bey'in 23 Temmuz 1908 de Paris'te Naye Fraye Pres'e verdiği beyanat :

Bizim maksadımız 1293 (1876) tarihli Kanun-i Esasi'nin yeniden tesisidir. Türklerde sosyalizm ve anarşizm fikri katiyen yoktur. Düyûn-ı Umumi ve Bank-ı Osmani teşkilatında hiçbir suretle tadilat yapılmayacaktır. Ecanibin kaffe-i hukuku mazhar-ı tasdik olacaktır. Ecnebi postahaneleri dahi muamelâta devam edecektir Mamafih kendi postalarımızı da tanzim ve ıslâh edeceğiz. Müessesât-ı ecnebiye hacet kalmamak için tarik-i müstakim rekabeti takip edeceğiz. Medeniyet-i şarkiyemizin tavır ve tarz-ı mahsusunu terk etmeyeceğiz.

Gazete Fiyatları

28 TEMMUZ 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Dün matbaamıza müracaat eden bazı zevat gazetemizin müvezziler tarafından yirmi veya kırk paradan aşağı satılmadığını ve bu hale itiraz edenlere biz de matbaadan pahalı alıyoruz bahanesi serd olunduğunu söylüyorlar. Biz ke'l-evvel gazetemizi müvezzilere yedi buçuk paraya verdiğimizden on paradan fazla para talep eden müvezzilere karilerimizin ihale-i sem-i itibar etmemesini ihtar ederiz.

Tiyatrolar

29 TEMMUZ 1908

SABAH

Saye-i hürriyette matbuatın nail olduğu feyz-i bî-nihâyeden bittabi tiyatrolar da istifade eti. Artık tiyatro sahnelerinde adi piyesler yerine Celaller, Akif Beyler, Duhter-i Hindular, Gâveler gibi âsâr-ı muhallede (edebi eserler) oynanacak. Daha sonra bunlara da kat kat faik bedâyi-i tefekkürü o sahneler üzerinde mütemessil görebileceğimizi kim istig'âd eder. Her halde o Celaller, Duhter-i Hindular şimdi bize pek lazımdır. Biz onlara müştâk idik. Seve seve okuyamadık. Göremedik. Şimdi Mınak Efendi'nin kumpanyasından beklenen eser-i hamiyet senelerce devam eden teşnegi-i hürriyet namına sırasıyla böyle vatan-perverane lisanla yazılmış piyesleri oynamaktır. Dün kendisinin suret-i mahsusada matbaamıza gelerek haber verdiğine göre bu hafta Balmumcu'yu gelecek hafta Besa'yı mevki-i temâşâya koyacak imiş. Biz bunu düşünememiş idik. Besa zaman-ı hazıra en muvafık eserdir.

İhlâ-yı Sebil

29 TEMMUZ 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Aff-ı umumi beşâretinden (müjdesinden), bu nişane-i hürriyetten sevinmeyecek hangi Osmanlı tasavvur olunur ? Evvelki gün neşrolunan ilan-ı resmi afâk-ı şehirde sür'at-berkıyye ile (çarçabuk) intişar ederek ümmet, yine bir hiss-i müeddeb-i saadet ile hurûşân eylemişti (coşturmuştu). Aff-ı umumi . . . Dilden dile bu kelime geziyor, herkes seviniyordu. Bu saadet yalnız Dersaadet'teki eli beş, altmış müttehemin (suçlunun) tahliyesinden ibaret bir hiss-i meserret değildir. Bütün memlekete aittir. Şimdi herkes kudretince seviniyor, mahv olmuş bir hânmânın (ev barkın), yıkılmış bir aile yuvasının, boynu bükük kalmış yetimlerin, heyûlâdan bile istimdâd-ı merhamet edecek kadar çaresiz zevcelerin, ah o şefkatli anaların şimdi ne hale gireceğini, nasıl sevineceğini tasavvur edin. İşte bunun mukaddimesi dün zahir oldu. Hapishane-i Umumide bulunan elli beş mahkum-ı siyasi Zaptiye Nazırı ile muavinleri beyefendiler ve Hapishane-i Umumi Müdürü hazır bulunduğu halde tahliye edildiler. O zaman mahkuminin meserretini görmeli idi. Sutanahmet Meydanı'na tecemmu' eylemiş olan binlerce efrad-ı sadıka-i milletle beraber yek-avaz olarak Hazret-i padişah-i merhamet-pervere dualar, kâfil-i hürriyet olan idare-i hazıra-i mesudeye bin teşekkürler ediliyor, herkes sevincinden ağlıyordu. Orada hamiyet-perverandan biri tarafından güzel bir nutuk irad edilmiş, herkes dualar, hâlisâne temenniler arasında avdet etmiştir. Şimdi bu sevinci teşmil ettik (yaygınlaştırdık). Yarın, öbür gün, bu'd-ı mesafeye göre (yolların uzaklığına göre) bir hafta, on gün sonra bütün o sönmüş ocaklar parlayacak, o evlerde de âsâr-ı şâd-mânî görünecek, baba oğluna, ana evladına, zevç zevceye, yetim babasına kavuşacak. Fakat şurada şayan-ı ihtar bir cihet var. Bu avdeti sükun-ı tam ile kabul etmeli, her mütehassir-i vatanın avdetinde bu meserretini izhârda temkinli davranmalıdır. Mantık bunu icap eder. Menfaatimiz de bu noktadadır

Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti

30 TEMMUZ 1908

TERCÛMAN-I HAKİKAT

Türkçe münteşir Osmanlı gazeteleri muharrirlerinin teklifatı üzerine bazı gazete muharrirleri "Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti" namında bir heyet teşkili için dün Sirkeci İstasyon birahanesinde ictima etmişlerdir. İkdam Gazetesi muharrirlerinden ve Resimli Gazete Müdürü Abdullah Zühtü Bey bir nutuk irad ederek ictimaın esbabını izah etmiştir.
Cemiyet hakkında bir saat müzakere edildikten sonra tesisi ve cemiyetin "Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti" namıyla teşekkülü karargir olmuştur.

Hain Melhameler

30 TEMMUZ 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Bir zamanlardan beri şehrimizde bir hafiye ailesi teşkil ederek alâim-i melanetle mâli (dolu) bir sima ile Beyoğlu'nda müdebbed (debdebeli) arabalarla gezen, Mekteb-i Sultani'de yetişerek nihayet idare-i sabıka-i müstebitenin ser-firâzân ricalinden madud olan Habib, Selim, Necib Melhamelerden Habib Melhame'nin Cisr-i Mustafa Paşa'da tevkif olunduğu haber alınmıştır.

Selanik'teki Nümayişler

31 TEMMUZ 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Viyana gazetelerinden
Selanik ahalisi beyninde hüküm-ferma olan şevk ve heyecan o derece azimdir ki sokaklardan geçen asakir ve zabitan üzerine çiçekler ve şekerlemeler serpiliyor.
Her zabite her nefere yadigâr olmak üzere birer hediye verilmiştir. Sokaklarda vuku bulan şevk-âmiz nümayişlere İslam ve Hıristiyan kadınları da iştirak ediyor. Binlerce muhadderat-ı İslamiyenin (kapalı Müslüman kadınların) ellerinde birer bayrak olduğu halde sokakları dolaşıp " Yaşasın Hürriyet" "Padişahım Çok Yaşa" terane-i sürür ve şâd-mâniyi ayyuka İsâl etmeleri müessir bir manzara teşkil ediyordu.

Dalisandes kaya mezarları.

Fotoğraflar: Erhan Kaya

TOROSLAR'IN YAMACINDA SAKLI BİR TARİH

ERMENEK

Ermenek ve çevresinin Türkiye'nin tarihi ve kültürel envanterinde daha da öne çıkması için atılması gereken bazı adımları anmak gerekir. Bunlardan acilen yapılması gerekenler: Ermenek ve çevresindeki yerleşim yerlerinde bulunan tarihi yapıların korunmasına önem verilmesi, özellikle kent merkezindeki çirkin yapılaşmanın önlenmesi, mülkiyeti kişilere ait olduğu için koruması daha zor olan tarihi Ermenek evlerinin korunması.

MURAT KORALTÜRK

Ermenek'i görmek için Ermenek'e gitmeniz gerekir. Ermenek, bir başka yere giderken içinden veya yakınından geçebileceğiniz, gorebileceğiniz bir yer değil. Ancak gidip gördüğünüzde görmeye değer bir yöre olduğunu anlayacaksınız. Ermenek'in coğrafi konumu ve özellikleri hem şansı, hem de şansızlığı olmuş. Az tanınmasının temel nedeni konumudur. Öte yandan kısmen bakir kalmasını da buna borçludur.

Ermenek'in tarihsel birikimine dair birkaç söz etmeden önce Ermenek nerededir sorusuna yanıt verelim. Ermenek, geçmişte Konya'ya bağlı bir ilçeydi. Bugün Karaman'a bağlıdır. 87 km doğusunda Mut, 110 km güneyinde Gülnar-Anamur, 320 km batısında Alanya ve 160 km kuzeyinde Hadim-Bozkır, Karaman bulunmaktadır. Yöre, Akdeniz iklimi ile İç Anadolu kara iklimi arasında bir geçiş bölgesidir. Denizden yüksekliği kent içinde 1250-1300 metredir. Ekilebilir toprakları az olan Ermenek ve çevresi, orman ve su bakımından zengindir. Küçükbaş hayvancılık ve meyvecilik, küçük sanatlar, özel ve resmi sektörün işlettiği linyit madenlerine bağlı işletmeler ve taşımacılık halkın geçim kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle yöre sürekli göç vermiştir. Bu tablo, Ermenek'in zengin ve refah içinde bir yöre olmadığını söylemek için yeter. Ekonomik olarak sınırlı bir varlığa sahip olan yörenin doğası ve tarihsel birikimi dikkat çekicidir. Yörede yerleşimin izleri Hititlere kadar uzanmaktadır. Hatta bu kökün izlerini yörede artık kaybolmaya yüz tutmuş bazı sanatlarda bile bulmak mümkündür. Yörenin tarihi üzerine kitapları bulunan ve bu dikkati "Boğazköy Yazılıkaya'da gördüğümüz kabartmaların kilik kıyafet ünlülerini ayakkabı kültürünü yakın tarihe kadar Ermenek'te bize ileten kunduracılar vardı. Yandan kaytanlı ucu sivri, sahtiyan ve tip olarak Hititlerin M.Ö. 2000 yıllarında kullandığı ayakkabılar 1950'lere, hatta 1960'lara kadar üretilirdi. Daha sonra lastik kauçuk sanayi geliştikçe bunlar terk edildi," şeklinde anlatan Halit Bardakçı, yörenin bir açık medeniyet müzesi olduğunu söyler. Bu arada Halit Bardakçı'nın yanı sıra İsmail Hakkı Konyalı'dan Mustafa Ertaş'a kadar yöre tarihi üzerine çalışan kişileri de anmak gerekir. Tarihi kent kalıntıları, kaleler, köprüler, kaya mezarları, camiler, medreseler, hamamlar, çeşmeler ve evler yörede sık karşımıza çıkan tarihi eserlerdir. Yörenin zengin tarihi birikimini değerli kılan bir diğer husus Osmanlı Devleti'nden önce yörenin Karamanoğulları'nın egemenliği altında bulunmuş olmasıdır.

Karamanlı eseri, Ermenek Çayı üstündeki Görmel Köprüsü.

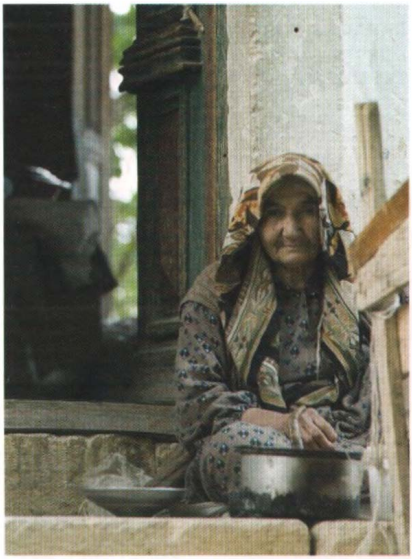
Ermenek evlerinden bir örnek.

Doğal zenginlikleri açısından Ermenek ve çevresinde Ermenek çayı ve onu besleyen dereler önemlidir. Kısmen bakir kalmış ormanlar ve heybetli dağların yanı sıra dünyanın ikinci büyük yeraltı mağarası ve yeraltı nehri olan Maraspoli dikkat çeker. Ermenek ve çevresinin tarihine ilişkin makaleleri Toplumsal Tarih'in sayfalarında görmek dileğiyle bu yazıya son vermeden önce, yapımı süren Ermenek Barajı'nın yörede kıt olan değerli tarım topraklarının önemli bir bölümünü sular altında bırakacağını, yörenin iklimini olumsuz etkileyeceğini, yapımı planlanan, kent merkezine yakın çevre yolunun ise kentin tarihi ve doğal dokusunu tehdit eden bir başka unsur olduğunu söylemek gerekir.

Ermenek ve çevresinin Türkiye'nin tarihi ve kültürel envanterinde daha da öne çıkması için atılması gereken bazı adımları anmak gerekir. Bunlardan acilen yapılması gerekenler: Ermenek ve çevresindeki yerleşim yerlerinde bulunan tarihi yapıların korunmasına önem verilmesi, özellikle kent merkezindeki çirkin yapılaşmanın önlenmesi, mülkiyeti kişilere ait olduğu için koruması daha zor olan tarihi Ermenek evlerinin korunması. Yörenin tarihi birikimini ve etnografik değerlerini korumak için bir etnografya müzesinin kurulması elzemdir. Bütün bunlar yerel yönetim, halk ve Ermenek'ten çok Ermenek dışında yaşadığı söylenen Ermeneklilerin desteği ile sağlanabilir.

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT TARİHİ BÖLÜMÜ

Ermenek'ten bir portre.

FELSEFECİ, YAZAR VE SAHHAF ARSLAN KAYNARDAĞ ÖLDÜ...

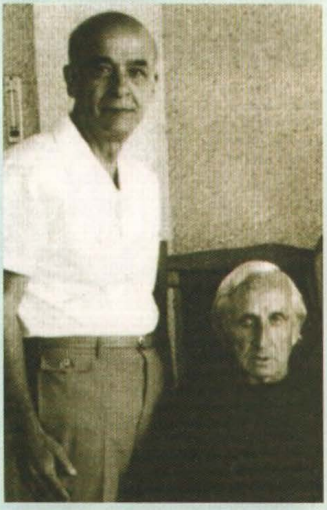
BURAK ÇETİNTAŞ

Felsefeci, yazar, şair, yayıncı ve sahhaf Arslan Kaynardağ, 4 Haziran 2008 Çarşamba günü sabaha karşı, bir müddetten beri böbrek yetmezliğinden dolayı tedavi gördüğü Şişli'deki Osmanoğlu Kliniği'nde hayata veda etti.

1923 senesinde Adana'da doğan Kaynardağ, ilk, orta ve lise öğretimini Kastamonu'da tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir sene okuduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Felsefe Bölümü'ne kaydını yaptıran Kaynardağ, buradan 1948'de "Spinoza'da Ahlak ve Mantık Kuramı İlişkisi" başlıklı tezini vererek mezun oldu. Bir süre değişik işler yaptıysa da, İstanbul'un namlı sahhaflarından Nizameddin Aktuç'un tekliﬁyle onun dükkânına çırak olarak girdi. Böylelikle sahhaflığa da ilk adımı atmış oldu. 1955'te, işsiz kaldığı bir sırada, çok sevdiği kitaplarla ilgili bir iş yapmaya karar vererek yine İstanbul Beyazıt'taki Sahhaflar Çarşısı'nda her gün tezgâh kurarak eş dostunun getirdiği kitapları satmaya başladı. 1957'de ise İstanbul Belediyesi tarafından yenilenen Sahhaflar Çarşısı'nda kiraladığı dükkânda neredeyse 45 sene süreyle faaliyet gösterecek olan Elif Kitabevi'ni kurdu ve 1990'ların başına dek alanında kaynak olarak kabul edilebilecek otuzun üzerinde kitap yayınladı. Tarih Vakfı tarafından yayınlanan *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nde "Sahhaflar Çarşısı"; *Meydan Larousse*'da ise "Kitapçılık" maddelerini kaleme alan Kaynardağ'ın son dönem siyasi tarih, yayın ve kitapçılık tarihi, felsefe tarihi ve Türkiye'de felsefe hareketleri konularında yayınlanmış çok sayıda kitap ve makalesi ile *Sevgiler de Gündemdedir* isimli bir de şiir kitabı bulunuyor. Türkiye'de felsefenin kurumsallaşması için büyük çaba sarf eden Arslan Kaynardağ, 1994'te bu serüvenin hikâyesini anlattığı *Bizde Felsefenin Kurumsallaşması ve Türkiye Felsefe Kurumu'nun Tarihi* isimli bir de kitap kaleme almıştı.

Kaynardağ'ın önemli bir diğer yayın faaliyeti de toplam kırk üç sayı yayınlanmış ve bugün bir başvuru eseri olan *Kitap Belleteni* idi. Elif Kitabevi'ni diğer kitabevlerinden ayıran özelliği ise dünyanın dört bir yanına, her ay piyasaya çıkan kitapları tanıtan bir broşür göndermesiydi. Bu broşürde yer alan kitaplardan sipariş alınır ve talep sahibi kütüphane, enstitü, kurum yahut şahsa gönderilirdi. Arslan Bey 2003'te Sahhaflar Çarşısı'ndaki dört numaralı dükkânına artık iyiden iyiye yaşlandığı için ancak haftanın birkaç günü güçlükle gelebiliyordu. Dükkânının kepenklerini son kez indirmeden evvel yakın dostlarını çağırmış ve hoş bir jest yaparak onların meraklısı olduklarını bildiği konularda elinde kalan değerli kitapları hediye etmişti. Yakın çevresi de senelere dayanan dostluklarını 2006'da hazırladıkları *Türkiye'de Felsefenin Kurumsallaşması: Arslan Kaynardağ'a Armağan* isimli bir kitapla somutlaştırmışlardı.

Dostları, uzun senelerden beri Ataköy'deki evinde koruduğu zengin kütüphanesinde ilgi alanı olan konularda çalışarak münzevi bir hayat sürdüren Arslan Kaynardağ'ı bundan sonra dükkânını her ziyaretlerinde, ondan öğrendikleri türlü bilgiyi her kullandıklarında, onun tavsiyesiyle edindikleri kitapları ellerine her aldıklarında tatlı bir gülümseme ile anacak ama asla unutmayacaklar...

Arslan Kaynardağ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölüm başkanı Prof. Dr. Macid Gökberk ile birlikte, yıl 1983.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE

KÂĞIT PARANIN ÖYKÜSÜ

Bilimsel danışmanlığını Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın, proje koordinatörlüğünü Şennur Şentürk'ün, Küratörlüğünü Güçlü Kayral'ın yaptığı "İmparatorluktan Cumhuriyete Kâğıt Paranın Öyküsü" sergisi Osmanlı tarihini paralardan okumak isteyenler için oldukça öğretici ve bir o kadar da ilginç. Sergi, 31 Ağustos 2008 tarihine kadar açık.

OĞUZ TEKİN

Beyoğlu'ndaki Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi 29 Mayıs-31 Ağustos 2008 tarihleri arasında yeni bir sergiye ev sahipliği yapıyor. Sergininin içeriğini, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kâğıt paranın basımı, tedavülü ve ekonomideki rolü oluşturuyor. Sergiye paralel olarak yayımlanan sergi kitabında Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın, "Türkiye'nin Kâğıt Para Serüveni" başlıklı uzun bir yazısı bulunmakta; kitap, daha sonra kâğıt paraya ilişkin görsel malzemenin bolca kullanıldığı ve her biri kendi içinde belli bir konuyu kapsayan tematik yazılarla devam etmektedir. Örneğin; "El Yazması İlk Kaimeler ve İlk Matbu Kaime", "Osmanlı Bankası", "Kalpazanlık ve Alınan Tedbirler", "İngiliz Gelibolu İşgal Paraları", "Paralardaki Resimler", "Çok Lisanlı Para", "Merkez Bankası'nın Kurulması", "Tedavüle Çıkamayan Banknotlar", "Cumhuriyet Dönemi'nde Sahte Kâğıt Paralar", "Tiyatro ve Propaganda Paraları".

İkinci, üçüncü ve dördüncü emisyon İnönü resimli paralar.

Haldun Akayaz Koleksiyonu

Beşinci emisyon Atatürk resimli paralar.

Haldun Akayaz Koleksiyonu

Sergide Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında tedavüle çıkarılan kaime ile Türkiye Cumhuriyeti kâğıt liralarına ilişkin çok sayıda örnek yer almakta. Paralar bir yandan, arkalı önlü görülmelerine imkân tanıyacak şekilde cam vitrinler içinde sergilenirken, öte yandan kâğıt para resimlerinin tematik yazılar eşliğinde sergi salonuna yerleştirildiği görülmektedir. Genel sergi düzeninin bu şekilde olduğunu vurguladıktan sonra, şimdi kâğıt paranın dünyada ilk kez ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde durmanın ve sonra da Osmanlı kaimeleri ve Türkiye Cumhuriyeti kâğıt paraları hakkında genel bir bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyorum.

Bir ödeme ve tasarruf aracı olarak kâğıt paranın ortaya çıkışı metal paraya, yani sikkeye göre oldukça geç olmuştur. Her ne kadar ilk kâğıt paranın Çinliler tarafından kullanıldığı bilinse de bunun tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar bu tarihi milattan önceye kadar götürürken, kimileri de milattan sonra 11. yüzyıl gibi oldukça geç bir tarih üzerinde dururlar. Bunun bir nedeni kanıtların yetersizliğiyse, bir başka nedeni de kâğıt paraya bakış açısıdır. Diğer bir deyişle, Çin kâğıt parasının münferit bir şekilde ve ekonominin dışında basılmasıyla düzenli olarak basılıp tedavülde bulunması, yani ekonomik sistemin unsurlarından biri olması arasında fark vardır. Nitekim yaygın görüş Çin'de ilk kâğıt paranın 1189'da Jin tarafından bastırıldığı, herkes tarafından benimsenip yaygın olarak kullanımının da Moğol Yuan Hanedanı (1206-1367) dönemine rastladığıdır. Nasıl olursa olsun, bütün bunlar ilk kâğıt paranın icadını Çinlilere atfetmenin yanlış olmayacağını göstermektedir. 13. yüzyılda yaşayan Venedikli tüccar Marco Polo, uzun süre tedavülde kalan ve bu nedenle eskiyen ya da yırtılan Çin kâğıt paralarının darphaneye götürüldüğünde %3 eksiğine yenisiyle değiştirileceğinden bahsetmektedir. Moğol Hanı Kubilay, 13. yüzyılın ikinci yarısında ilk defa kâğıt para emisyonuna başvurmuştur. Bu paraların üzerinde görevlilerin isimleri ve mühürleri bulunurdu. Miladi 1330'da Çin'i ziyaret eden seyyah İbn Batuta bu ülkede alışverişin dinar ve dirhem ile değil kâğıt parçaları

28 Mart 1918 tarihli kanunla tedavüle verilen 1000 lira, Vahdeddin dönemi.

Yusuf Levent Koleksiyonu

Osmanlı Bankası'nın 1914'te tedavüle verdiği 5 lira.

Mehmet Tezçakın Koleksiyonu

1928 yılında tedavüle verilen 1 lira, cumhuriyet dönemi.

Mehmet Tezçakın Koleksiyonu

aracılığıyla olduğunu; "... bir kimsenin kâğıt paraları yırtıldığı vakit bunları darphaneye benzer bir yere götürüp yenisiyle değiştirdiğini", yazmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kâğıt paranın kullanılmaya başlaması ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru olmuştur. Piyasadaki değerli metalden basılmış sikkeleri temsilen basılan kâğıt paraya Osmanlılar kaime demişlerdir. Kaimenin her ne kadar hazinedeki altın ve gümüş sikke miktarına göre ve bunlar karşılığında piyasaya sürülmesi düşünülmüşse de, asıl işlevi iç borçlanmanın ve genel olarak mali sorunların aşılmasına yönelik olmuştur; bunların doğrudan tedavül işlevi olmadığı gibi, -birinci ve ikinci kaime uygulamalarında- hazinede karşılığı da mevcut değildi. Kaimenin çıkarılmasındaki en önemli faktör, devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal krizdir. Serginin danışmanı ve sergi kitabının ana makalesinin yazarı olan A. Akyıldız'ın da belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nde üç defa kaime uygulaması olmuştur. Kaimeden, 1840'taki ilk uygulamada Tanzimat reformları ve Kırım Savaşı'nın finansmanında yararlanılmıştır. Devlet, kaimeye ilginin olması için, bunları %12.5 faizle piyasaya sürmüştür. Diğer bir deyişle, kaimeyi elinde bulunduran kişi değerinin üzerinde bir gelir elde edebilecekti. Ancak yine de halk kaimeyi benimsememiştir. Fakat daha sonra çıkarılan kaimelerde faiz yoktur. Tedavül güçlüğü ve kalpazanlık olaylarının sık vuku bulması üzerine kaimelerin tedavülü giderek yalnızca İstanbul ile sınırlı kalmış ve 13 Temmuz 1862 tarihinden başlayarak iki aylık bir süre içerisinde piyasadan toplanmıştır. Halk, alışverişi kolaylaştırmak yerine zorlaştıran kaimenin kaldırılmasından duyduğu memnuniyeti her fırsatta dile getirmiştir. Bundan böyle alışverişte yegâne ödeme aracı metal sikkeler olmuştur.

İkinci kaime uygulaması 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) finansmanı için devreye sokulmuştur. Bu kez kaimelere seri numarası da vurulmuştur; herhangi bir faiz de söz konusu değildir. İkinci uygulamada basılan kaimeler, savaşın bitiminden sonraki beş yıl içinde piyasadan çekilmiştir.

Üçüncü ve son kaime uygulamasının nedeni, Birinci Dünya Savaşı'nın finansmanı ile ilgilidir. Üçüncü uygulamanın ilk ikisinden en önemli farkı, karşılığı olmasıydı. Ancak bu son kaimeler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı günlerde bir türlü piyasadan çekilememiş ve bu iş Osmanlı mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılmıştır. Kaimeler ancak cumhuriyetin ilanından beş yıl sonra, 4 Eylül 1928'de tamamen tedavülden kaldırılmıştır.

Kaimeler tamamen tedavülden kaldırılmadan bir yıl önce, 1927 yılı sonunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci emisyon kâğıt paraları tedavüle çıkarılmıştı. Harf devrimi öncesi basılan bu kâğıt paraların üzerindeki yazı hâlâ eski Türkçeydi, kupürlerde Fransızca da kullanılmıştı. Paralar üzerinde Latin alfabesinin kullanılması, harf devriminden on yıl sonra mümkün olmuştur. Atatürk'ün kâğıt paraların üzerindeki portresi 1938'deki ölümünden bir süre sonra kaldırılmış, yerine İnönü'nün portresi konmuştur, ta ki Demokrat Parti'nin iktidarı zamanında (1950-1960) tekrar koyulana kadar. 1980'li yıllarda kâğıt paraların boyutları küçüldü, sıfırları çoğaldı. Paraların üzerindeki "Lira"nın yerini giderek "milyon" aldı.

OĞUZ TEKİN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI

DERS KİTAPLARINDA İNSAN HAKLARI-II PROJESİ'NDEN HABERLER

Ders Kitaplarında İnsan Hakları-II Projesi kapsamında ders kitaplarının niteliksel çözümlemelerinin ilk aşaması, gönüllü çalışma grupları tarafından 31 Mart 2008'de tamamlandı. 80 kişiden oluşan gönüllü grup halen ilk ve orta öğretimde okutulan 139 ders kitabını inceledi. Gönüllülerce raporlanan bulgular, incelenmek üzere makale yazarlarına ulaştırıldı. Makale yazarlarının çalışmalarını haziran sonunda tamamlaması bekleniyor. Ders kitaplarının insan hakları açısından durumunu yansıtan bu yazılardan oluşacak kitap Eylül 2008'de yayımlanarak bulgular kamuoyuyla paylaşılacak. Ankara ve İstanbul'dan projeye destek veren gönüllülerle 24 Mayıs'ta Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın Ankara'daki merkezinde, 31 Mayıs'ta ise İstanbul'da Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'nde bir araya gelindi ve kendilerine katılım belgeleri verildi.

"AFRİKA KÖKENLİ TÜRK" OLMAK

Sessiz Bir Geçmişten Sesler: "Afrika Kökenli Türk Olmanın" Dünü ve Bugünü Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması Projesi kapsamında, 9 Temmuz'da İzmir'de atölye çalışması düzenleniyor. Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Delegasyonu tarafından desteklenen ve Tarih Vakfı tarafından yürütülen proje kapsamında bugüne kadar Batı Ege bölgesinde 86 kişiyle yaşam öyküsü görüşmesi yapıldı. Sözlü tarih alan çalışmasında elde edilen veriler, 9 Temmuz'da İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'nde düzenlenecek atölye çalışmasında konuyla ilgililerle paylaşılacak.

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ SEMPOZYUMU ÜZERİNE

TARİH EĞİTİMİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

14-16 Mayıs 2008 tarihleri arasında, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumu gerçekleştirildi.

YRD. DOÇ. DR. İSMAİL H. DEMİRCİOĞLU

Ülkemizde sosyal bilimlerin nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda uzun süredir istenen düzeyde bilimsel çalışmalar yapılamamış, bu alan ihmal edilmiştir. Buna karşın ülkemizde son on yıldır sosyal bilimler eğitimi alanında önemli değişim ve gelişmeler yaşanmaktadır. Bu çerçevede, sayıları sınırlı olmakla birlikte ülkemizdeki bazı üniversitelerde bu alanda eğitime yönelik değerli çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar, ülkemizde sosyal bilimler eğitiminin daha nitelikle bir hale getirilebilmesi açısından ümit vericidir.

14-16 Mayıs 2008 tarihleri arasında, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumu bu yöndeki çalışmalara bir örnek niteliğindeydi. Sempozyumda, uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumunda tarih eğitimi, coğrafya eğitimi, Türkçe ve edebiyat eğitimi, sosyal bilgiler eğitimi, sosyoloji eğitimi, psikoloji ve felsefe eğitimi, dil eğitimi, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, sosyal bilimler ve eğitim alanlarında değişik bildiriler sunuldu.

Sempozyumda sunulan bildiriler ışığında genel bir değerlendirme yapacak olursak, sosyal bilimlerin ve sosyal bilimler eğitiminin farklı şeyler olduğu anlayışının yerleşmeye başladığını ve ülkemizde alan eğitimine verilen önemin arttığını söyleyebiliriz. Aynı durum sosyal bilimlerin önemli disiplinlerinden biri olan tarih eğitimi açısından da geçerlidir. Sempozyumda sunulan tarih eğitiminin farklı alanlarıyla ilgili yirmi dört bildiri bu alana katkı sağlayacak çalışmaların yapıldığını göstermekteydi.

Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Beytullah Önce, "Tarih Ders Kitaplarında Eleştirel Düşünmeden Yararlanamama Sorunu" üzerine bir bildiri sundu. Araştırmacı, ilk ve ortaöğretim düzeyinde tarih konularını ve ders kitaplarını inceleyerek bu kitapların öğrencileri ezberlemeye ve daha ziyade olguları öğrenmeye yönlendirdiği sonucuna varmıştı. Ona göre, ülkemizde tarih ders kitapları öğrenciye tekil bir bakış açısı kazandırmakta ve öğrencileri eleştiriye ve mantıksal çıkarımlarda bulunmaya teşvik etmemekteydi.

Trakya Üniversitesi'nden Sezai Öztaş, "Tarih Öğretiminde Belgesel Filmlerle Öğretim" başlıklı bildirisinde tarih dersinde öğrencilere yaşadıkları zaman diliminden çok önce meydana gelmiş olayların anlatıldığını, "geçmişi bugüne getirmenin"nin zorluğu nedeniyle dersin "soyut" kaldığını belirtti. Ona göre "geçmişi somutlaştırmak" adına kullanılabilecek en önemli unsurlardan bir tanesi de filmlerdi. Bunlar içinde belgesel filmler önemli yer tutmaktaydı. Filmlerin ders kitabının monotonluğundan kurtulmak için kullanılabileceğini ifade eden Öztaş, öğrencilerin belgesel filmler sayesinde toplumların nasıl yaşadıkları, giyindikleri ve toplumsal yapıları hakkında bilgilendirilebileceklerini vurguladı.

Ben ise, "Tarih Derslerinde Tarih Web Sitelerinin Eleştirel Bir Bakış Açısıyla İncelenmesi" başlıklı bir bildiri sundum. Çalışmamda, tarih eğitimi, teknoloji ve eğitimle ilgili literatürden bahsedip, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında meydana gelen değişimin insanoğlunun yaşamının her alanını etkilediğini vurguladım. Bu değişimin etkilediği önemli alanlardan birisi, okullar ve öğretim etkinlikleridir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemli bir unsuru olan internet, günümüzde hemen her eğitim kurumuna girmiştir ve öğretmen ve öğrenciler interneti sık sık kullanmaktadır. İnternete dayalı kaynaklar öğrencilerin ödev hazırlama sürecinde onların en önemli yardımcılarından biri haline gelmiştir. Tarih dersleri için kullanılan web siteleri incelendiği zaman, bu sitelerin bir kısmının bilimsel bilgi içermediği görülmektedir. Tarih web sitelerini nasıl değerlendirebilecekleri konusunda yeterli bilgi ve deneyimleri olmayan öğrenciler bilimsel olmayan bu web sitelerini kullanmakta ve bilimsellikten uzak ödevler hazırlamaktadır. Bu bağlamda, tarih dersleri bünyesinde öğretmenlerin öğrencilerine tarih web sitelerinin eleştirel bir bakış açısıyla nasıl değerlendirebileceğini öğretmeleri gerekmektedir.

Sempozyumda tarih eğitimiyle ilgili sunulan bildiriler metodolojik olarak değerlendirildiğinde kimi eksiklikler göze çarpmaktadır.

- Bazı bildirilerde, bildiri konusuyla ilgili uluslararası literatür yeterince incelenmemiştir.
- Alan araştırmasına dayalı bildirilerin bir kısmında evren ve örneklem seçiminde hataların yapıldığı görülmektedir.
- Alan araştırmasına dayalı bildirilerin bir kısmında tarih eğitimine yönelik pratik öneriler bulunmamaktadır.

Buna rağmen, bu çalışmalar tarih eğitimi alanına katkı sağlayabilecek niteliktedir.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FATİH EĞİTİM FAKÜLTESİ

Başkanlığını Onsekizmart Ünv. Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Dinçay Köksal'ın gerçekleştirdiği açılış panelinde Doç. Dr Şener Büyüköztürk "Sosyal Bilimler Araştırmalarında Yöntem Sorunu", Doç Dr. John Lidstone ise "Coğrafya ve Çevre Eğitimi'nde Araştırmalar: İleriye mi Bakıyoruz, Yoksa Geriye mi?" başlıklı konuşmalar gerçekleştirdi.

II. MEŞRUTİYET'İN YILDÖNÜMÜNDE NELER YAPILDI, YAPILIYOR, YAPILACAK?

GÖKHAN AKÇURA

II. Meşrutiyet'in 100. yılı vesilesiyle gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar oldukça yoğun şekilde sürüyor. IRCICA'nın (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) düzenlediği "Yüzüncü Yılında Meşrutiyet" başlıklı uluslararası kongre 7-10 Mayıs tarihleri arasında İstanbul'da yapıldı. Bir dizi oturumda, İslam ülkelerinden yoğun biçimde katılan konuklarla II. Meşrutiyet enine boyuna tartışıldı. Bu oturumlar şu başlıklardan oluşuyordu: Meşruyet ortamı/ Basında ve edebiyatta İkinci Meşrutiyet/ Toplumdaki yansımalar/ Arap vilayetlerindeki tesir ve yansımalar/ Hukuk ve muhteva incelemeleri/ Siyaset ve düşünce akımları/ Tesir ve yansımalar: Çeşitli bölgeler/ Tesir ve yansımalar: Rusya, Balkanlar/ Tesir ve yansımalar: Asya/ Tesir ve yansımalar: İran/ Tesir ve yansımalar: Avrupa, ABD. IRCICA yetkilileri, kongrenin kitabının da hazırlanmakta olduğunu söylediler.

Yine mayıs ayında gerçekleşen bir diğer bilimsel toplantı da İstanbul Üniversitesi'nde yapıldı. "Eski Çağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar" konulu sempozyum, çok sayıda tarihçiyi buluşturdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi de II. Meşrutiyet'in ilanı anısına, 28-30 Mayıs 2008 tarihleri arasında "Jön Türk Devrimi'nin 100. Yılı" başlıklı bir konferans düzenledi. Konferansta burjuva devrimi kavramı/ 1908'in uluslararası etkileri/ 1908 ve hukuk/ Devrim ve Kemalizm/ Modernleşme/ 1908 ve basın/ Balkanlar'da 1908/ Taşrada 1908/ 1908 ve Rusya/ Ege'de 1908/ Din ve 1908/ 1908 ve kurumlar/ 1908 ve gayrimüslimler/ 1908 ve Asya/ 1908 ve toplumsal cinsiyet/ 1908 ve Arap dünyası/ 1908, sosyal bilimler ve tarihyazımı/ 1908'de siyasal düşünce ve

"Sultan Mehmet Reşad'ın Meclis'teki Yemin Töreni" 10 Mayıs 1909.

Uğur Yeğin Koleksiyonu

Çin Devrimi ana başlıklarında oturumlar düzenlendi. Sergi sırasında PTT tarafından hazırlanan "İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet Pulları Sergisi" açıldı.

Yapılacak olan bilimsel toplantılardan bizim haberdar olduklarımız. Tarih Vakfı'nın 19-21 Eylül'de İzmir Ekonomi Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştireceği "1908'e 2008'den Bakışlar" başlıklı kongre. Vakıf konuyla ilgili pek çok projeyi de hayata geçirmeye hazırlanıyor.

Türk Ocakları Genel Merkezi de 24-25 Ekim tarihlerinde İstanbul Türk Ocağı'nda II. Meşrutiyet'in 100. Yıldönümü nedeniyle "Osmanlı Coğrafyasında Milliyetçilik Hareketleri ve Türk Milliyetçiliği" konulu uluslararası bir sempozyum düzenleyeceğini duyurdu. Sempozyumun konu başlıkları şöyle belirlendi: 1- Türk milliyetçiliği dışındaki milliyetçilik faaliyetlerinin imparatorluğun parçalanmasındaki rolü ve Birinci Meşrutiyetten başlayarak getirilen siyasi sistemin bu parçalanmadaki etkisi. 2- İkinci Meşrutiyet döneminde güçlenen Türk milliyetçiliğinin, parçalanan imparatorluktan milli devlete gidişteki rolü. 3- Meşrutiyet dönemi fikir hareketlerinin milli devlette yapılan inkılaplara etkileri.

Sergilere gelirsek... Şu ana kadar konumuz açısından gerçekleşen tek sergi, 20 Haziran'da açılıp 27 Temmuz'a kadar sürecek olan "İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı" sergisi. Sadberk Hanım Müzesi'nde yer alan sergide, II. Meşrutiyet'in ilanı hakkında yazılı ve görsel izlenimler içeren döneme ait gazete, dergi, kitap, kartpostal ve afişler; etkin konumdaki şahsiyetlere ait ithaflı fotoğraflar ve orijinal mektuplar; Meşrutiyet anısına çıkartılmış madalyalar; hatıra eşyaları ve tablolar yer alıyor. Buna benzer bir sergi nin önümüzdeki aylarda Dolmabahçe Sarayı'nda açılması için yapılan çalışmalar sürdürülüyor.

Kitaplar konusu daha da zor toparlanacak bir kalem. Şimdilik Sadberk Hanım Müzesi'ndeki sergi nin kitabının çıktığını belirtelim. Katalog demiyorum, çünkü girişinde önemli makaleler de var. Yapı Kredi Yayınları ise ilginç bir kitap hazırladı ve sonbahara kadar yayınlayacak. *Meşrutiyetin Bir Yılı* adını taşıyan bu kitap 24 Temmuz 1908'de başlayıp 24 Temmuz 1909'da biten bir kronolojik çalışma. Kartpostallar, dönem fotoğrafları ve belgelerle oluşturulmuş zengin bir çalışma. Daha önce *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler* adlı başarılı bir kitap yayınlayan Bir Zamanlar Yayıncılık ise, yine Orlando Carlo Columeno koleksiyonundan yararlanarak yeni bir kitap hazırladı. Bu ay satışa sunulacak olan kitap *II. Meşrutiyet Yadigâr-ı Hürriyet* adını taşıyor. Kitabın editörü ise Osman Köker.

Hürriyet sarhoşluğu

"Hürriyetin ilanı"nın yüzüncü yıldönümünü kutlayan kongrelerden biri de, Paris'te 5-7 Haziran tarihlerinde düzenlendi. "L'ivresse de la liberté", yani "Hürriyet Sarhoşluğu" başlığını taşıyan ve iki buçuk gün süren kongre, birçok açıdan gayet başarılı geçti. Fransa'nın en eski ve en saygın bilim kurumlarından olan Collège de France'ın konferans salonunda yapılan kongrenin ortak düzenleyicileri, École des Hautes Études en Sciences Sociales'in (EHESS) ve Centre National de la Recherche Scientifique'in (CNRS) Osmanlı ve Türk araştırmaları grubu ve Princeton Üniversitesi'nin Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü idi. Çeşitli ülkelerden gelen bilim insanlarının sundukları tebliğleri dinleyenler arasında ise yalnızca öğrenciler değil, Paris'te yaşayan birçok meraklı da vardı.

Düzenleyici kurumlar adına açılış konuşmalarını Gilles Veinstein ve François Georgeon yaptı. Açılış konferansını da Şerif Mardin verdi. Kongrede sunulan ve çoğu gayet nitelikli olan tebliğlerin konularını altı başlık altında toplamak mümkün: 1908 Devrimi'ni gerçekleştirenler/ Devrimin gerçekleştiği koşullar/ Devrimin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, vs. cemaatlerince algılanışı/ Devrimin Osmanlı dünyası dışında (Çin, Mısır, Rusya, vs.) değerlendirilişi/ Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Krikor Zohrab, Reşid Rıza ve Corci Zeydan gibi önemli kamuoyu önderlerinin fikirleri ve II. Meşrutiyet döneminin yönetsel veya kurumlaşmaya ya da toplumsal dönüşüme ilişkin özellikleri. Kongre, Jean-François Bayart ve Alexandre Toumarkine'in genel değerlendirmeleriyle kapandı.

Kongrenin ilk akşamında Jön Türklerin Paris'teki yaşamlarını özetleyen bir de belgesel gösterimi vardı. "Jön Türklerin Paris'i" (Le Paris des Jeunes Turcs) adlı belgesel filmi hazırlayan, hem konunun uzmanı hem de kongrenin fikir babası olan François Georgeon idi.

1908 DARBE Mİ, DEVRİM Mİ?

Hüseyin Cahit anılarında, İstanbul'da Meşrutiyet'in ilanı sırasında toplanan kalabalıkların İTC'nin "Uhuvvet, Hürriyet, Müsavat, Adalet" gibi sloganlara katılmadıklarını ama kalabalıkları nasıl "bağırtacağını" iyi bilen İTC'nin "Padişahım çok yaşa" sloganı ile istediği sonucu aldığını anlatıyor.

AHMET AKŞİT
GÜLİZ ATSIZ

İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü Mahkeme Salonu'nda 21 Haziran 2008 günü, "Yüzüncü Yıldönümünde 1908'in Mirası" adlı bir etkinlik düzenlendi. Üç konu başlığı ve üç oturum şeklinde düzenlenen toplantıya baştan sona "1908 darbe mi devrim mi" tartışması damgasını vurdu.

Murat Belge, moderator Erdem Kabadayı ve Chris Stephenson.

"Darbe mi Devri mi?" adlı ilk oturumda söz alan Murat Belge, Marx, Blanqui ve Balibar'a dayanarak, 1908 de yaşananları bir devrim olarak nitelemenin mümkün olmadığını, 1908'de üretim tarzının değişimi veya sınıf mücadelesinde anlamlı bir eşiğin geçilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtti. İttihatçıların genelde Abdülhamid'i öldürürsek bu iş tamam, şeklinde bir düşüncede olduklarını belirten Belge konuşmasının devamında, "Firzovik'te Arnavutların ayaklanması önemliydi ama bu ayaklanmada, ayaklananların Niyazi'den haberleri yoktu, Niyazi'nin de onlardan haberi yoktu," dedi. Hüseyin Cahit'in anılarından bölümler okuyan Belge, Temmuz 1908'de İstanbul'daki gösterilerde kalabalıkların İTC'nin "Uhuvvet, Hürriyet, Musavat, Adalet" gibi sloganlara katılmadıklarını ama kalabalıkları nasıl "bağırtacağını" iyi bilen İTC'nin "Padişahım çok yaşa" sloganı ile istediği sonucu aldığını söyledi. İttihatçıların devleti yıkamayı değil kurtarmayı amaçladıklarını anlatan Belge, zeki ve iyi bir gözlemci olarak nitelediği Hüseyin Cahit'in anılarına dönerek, 1908 ertesinde bir davet esnasında Abdülhamid'in aynı masada oturan ve Paris'ten İstanbul'a yeni dönmüş olan İTC lideri Ahmed Rıza'nın bardağına sürahi ile su servisi yapmasının, üzerinde düşünülmesi gereken bir gözlem olduğunu söyledi. Sorulardan sonra da söz alan Belge devrimi haysiyetli bir durum olarak niteledikten sonra İttihatçıları bundan ayrı tuttuğunu ve İttihatçıların başından beri üretim biçimini değiştirmeyi değil ama servetin Türk-Müslüman kesime geçmesini amaçladıklarını, bunu da başardıklarını söyledi. Belge sözlerini bitirirken, Türkiye'de devrimin bir anno domini'si olmadığını söyledi.

Birinci oturumda ikinci konuşmacı olarak söz alan Chris Stephenson, devrimde temel ölçünün, kapitalizmin gelişmesine yol açıp açmadığı sorusuna verilen cevapla ilgili olduğunun altını çizdi ve 1908'de de bu soruya olumlu cevap verilebileceğini söyledi. 1908 öncesinde vergi sorunları ve bundan kaynaklanan isyanlar olduğunu vurgulayan Stephenson, Erzurum'da yerel güçlerin uzunca bir süre bu bölgeyi kontrol edebildiklerini ve örneğin karaborsacıları cezalandırmakta hem Ermenilerin hem de Türklerin onaylarının alınması gerektiğini çünkü ancak bu şekilde birliğin devam edebildiğini söyledi. İTC'nin çoğu sivil 600.000 üyesi ve yüzlerce de şubesi olduğunu belirten Stephenson, Rumların, Ermenilerin katılımlarına ve devrim sürecinde hızlanan kadın hareketinin durumuna dikkat çekti. Stephenson, İTC önderlerinin iktidarı aldıktan sonra Türk kapitalizminin gelişmesinin önünü açtıklarını ve Ermenilerle sadece ilişkiyi kesmekle kalmayıp, kendilerini de kestiklerini söyledi.

"1923: Devam mı Kopuş mu?" başlıklı ikinci oturumun konuşmacıları Galatasaray Üniversitesi öğretim görevlisi Yard. Doç. Ahmet Kuyaş ve Bilgi Üniversitesi öğretim görevlisi Prof. Dr. Mete Tunçay idi.

Mete Tunçay, Mustafa Kemal ile ilgili teleolojik hikâyelerin bolluğuna dikkat çekti. Bu tarihsel mitleri biraz olsun deşifre edebilmek için Mustafa Kemal'in İttihad ve Terakki ile olan ilişkisine ve İttihad ve Terakki'nin etkinliğinin niteliğine dair bilgiler, anekdotlar aktardı.

1911'de, daha önce Suriye'de Arapça öğrenen Mustafa Kemal'in bir Osmanlı yurtseveri olarak Trablusgarb'a gönüllü gitmesinin önemine değinen Tunçay, 1911'den itibaren İttihad ve Terakki'nin İstanbul'da neredeyse tek başına iktidar olduğunu ve sağ yol denilen tüm muhalifleri sürgüne yollayarak "etkisiz" hale getirdiğini belirtti.

İki dönem ya da olay arasındaki kopuşların ve devamlılıkların her zaman bir arada bulunduğunu belirten Tunçay, devlet başkanının irsi olarak gelmediği bir sisteme geçilmesini en temel kopuş olarak değerlendirirken, 1908 ve 1923 arasındaki devamlılıkların kopuşlardan daha fazla olduğunu düşündüğünü de söyledi.

Ahmet Kuyaş, 1923 ile 1908'i birleştirerek 1908'de tek bir devrim görmek gerektiğini belirtirken, Erzurum Kongresinin 23 Temmuz'da açıldığına dikkat çekti. 1920-30'larda ve daha sonra 1950'lerde liselerde okutulmak üzere yazılan tarih ders kitaplarının İkinci Meşrutiyet ve 31 Mart vakasını nasıl ele aldığını ve bu olaylara nasıl gitgide daha az yer ayrıldığını anlatan Kuyaş bir karşılaştırma yaparak, cumhuriyetin İttihad ve Terakki'yle ve Meşrutiyet'le nasıl hesaplaştığına dair açıklamalar getirdi. 1908 anayasasına ve anayasa değişikliklerine ilişkin örnekler veren Kuyaş, hukuk tarihçiliği alanının daha çok çalışmaya ve araştırmaya ihtiyaç duyduğuna da dikkat çekti.

"1908'in mirası: Diktatörlük mü Demokrasi mi?" adlı üçüncü oturumda söz alan Fikret Başkaya, modernite devriminin öneminden bahsederek insanın bilinciyle devrim yaptığının altını çizdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel ideoloji ile temelli bir hesaplaşma olmadığını belirten Başkaya, felsefi ve entelektüel modernite ile kapitalizmin ürünlerinin tüketilmesinin, yani modernizasyonun farklı şeyler olduğunu, Osmanlı'da sınıf devletinin (bürokrasinin) meveudiyetinden bahsederek bu sınıfın devletini kurtaracağız diye 1908, 1923 ve sonraki iktidara el koymaların devrim sayılmasının mümkün

II. Meşrutiyet Devrim kokartları alan ikl köylü kadın.

olmadığını, bunların birer darbe olduğunun belirtti. Başkaya ayrıca 1908 ve 1923'ün ve giyim-kuşam, üslup vs. değişikliklerinin emperyalizmle uyum çabaları olduğunu ifade etti. 1908 ve 1923 kadroları arasında önemli fark olmadığını söyleyen Başkaya, bütün bu süreçlerde emperyalizmin rolüne dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizdi.

Üçüncü oturumun ikinci konuşmacısı Mustafa Bayram Mısır, Marxist açıdan değerlendirildiğinde 1908'e ne toplumsal ne de ekonomik bir devrim denilebileceğini, 1908'in Prusya tipi geçişe benzetilebileceğini söyledi. Mısır, Osmanlı'da Batı tipi bir devrim veya darbe bulunamayacağını ama buna karşılık Tanzimat sürecinde insan tekilinin özerkliğinin tanındığını ifade ederek, İdris Küçükömer'in "Düzenin Yabancılaşması"nda "Türkiye Batılılaşabilir mi?" sorusunu "Batılılaşamaz" şeklinde cevapladığını sözlerine ekledi. 1908'in ne darbe ne de devrim olduğunu belirten Bayram, mirasının da hem diktatörlük hem de kısmi demokrasi olduğunu belirtti.

İZLEYİCİ GÖRÜŞÜ

Toplantıya darbe-devrim tartışması damgasını vururken, 1908 hareketinin toplumsal tabanı konusunda bizce eksik kalan bir noktanın altını çizmekte fayda var. Osmanlı toplumsal düzeni, gücünü üretimden alan kesimlerin karar mekanizmalarından dışlanmasına dayanıyordu ve Temmuz 1908 de esasen bu düzenlemeyi değiştirecek bir hareket değildi. Buna karşılık 19. yy boyunca ve 20. yy başında Osmanlı Devleti'nin asker ve sivil kadroları nicel olarak gitgide artarken, bu kadrolar geçmişe göre daha liyakat esaslı bir sistemde yükselme umudu taşıdıklarından, vasıfları itibariyle kendilerinden önceki kadrolara kıyasla belirli farklar gösteriyorlardı. Bu kitle ve onların temasta olduğu insanların oluşturduğu İTC adlı örgüt Osmanlı'nın ilk modern toplumsal hareketini oluşturdu. Burada modern derken, Fikret Başkaya'nın önemle vurguladığı gibi geleneksel Osmanlı düşüncesinden kopmuş veya bununla hesaplaşmış bir insan grubu kastedilmiyor. Bizce 1908 hareketi bu insan grubunun ve onların örgütü İTC'nin "biz de varız" deyip yasal siyaset sahnesine dahil olmaları ve temsil sistemini kendilerini de içine alacak şekilde genişletmeleridir.

KUDÜS'TE 1908'İN YÜZÜNCÜ YIL KUTLAMASI

Şer'iye sicillerinden yararlanarak yaptığı 17'nci yüzyıl Bursa'sının Ekonomi ve Toplumu gibi Osmanlı tarihi üstüne araştırmalarıyla ve 1600-1840 döneminde İslam Hukuku ve Kültürü üstüne değerli yapıtıyla tanınan Prof. Haim Gerber'in emekliye ayrılması onuruna, İsrailli bilim adamları Yuval Ben-Bassat ile Eyal Ginio'nun önayak olmalarıyla İbrani Üniversitesi ile Yad Izhak Ben-Zvi Enstitüsü'nün ortaklaşa örgütledikleri "Filistin'de Yaşandığı haliyle Jöntürk Devrimi" başlıklı İngilizce akademik toplantı 2-3 Temmuz 2008 günlerinde gerçekleştirildi.

Birinci gün akşamında İbrani Üniversitesi'nin Scopus tepesi yerleşkesinde bulunan Maiersdorf binasındaki açılış töreninde, "Haim Gerber'in Osmanlı Araştırmalarına Katkısı" üstüne yapılan konuşmalardan sonra, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Direktörü Erik Jan Zürcher "Jöntürk Zihniyeti" başlıklı bir açılış konuşması gerçekleştirdi.

İkinci gün Yad Izhak Ben-Zvi Enstitüsü'nde dört oturumda sunulan bildiriler şunlardı:

I. Oturum: "Jöntürkler ve Filistin'deki 'Uygarlaştırma Görevleri' (vazife-i temdin)"

Başkan: Jacob M. Landau (İbrani Üniv.)

- David Kushner (Hayfa Üniv.), "Jöntürk Devrimi: Süreklilik mi Değişim mi?"
- Johann Bussow (Berlin Hür Üniv.), "El-Evlad ve'l-Hurriye: Filistin Kamu Yaşamında Çocukluk ve Gençlik, 1908-1914"
- Yasemin Avcı (Pamukkale Üniv.), "Jöntürk Rejiminin Kudüs ve Yafa Şehirleri için Düzenledikleri Bayındırlık Tasarıları"

II. Oturum: "Jöntürkler: Yurttaşlık Sorunu ve Azınlıklar"

Başkan: Ehud Toledano (Tel Aviv Üniv.)

- Bedross Der Matossian (Columbia Üniv.), "Jöntürk Devriminden Sonra Kiliseler Politikası ve 'Kudüs Sorunu': Yahudilerin, Ermenilerin ve Rumların Durumları"
- Necati Alkan (İbrani Üniv.), "Jöntürkler ve Filistin'deki Bahailer"
- Michelle Campos (Florida Üniv.), "Yurttaş Yapmak. Geç Dönem Osmanlı Filistin'de Yurttaşlık Çatışmaları"

III. Oturum: "Yerel Siyasete Yansıdığı Haliyle Jöntürk Dönemi"

Başkan: Ran Aaronsohn (İbrani Üniv.)

- Mahmud Yazbak (Hayfa Üniv.), "Filistin'de Işık Meclis Seçimleri"
- Butrus Abu-Manneh (Hayfa Üniv.), "Jöntürk Devrimine Arap Aydınlarının Tepkisi"
- Abigail Jacobson (Tel Aviv Üniv.), "Arapça Yazan Yahudiler: Shimon Moyal, Nissim Malul ve Karma Filistin/Eretz Israeli Yerelliği"

IV. Oturum: "Jöntürkler ve Sionist Hareket" (İlki dışında, bütün sunuşlar İbranice yapıldı)

Başkan: Reuven Amitai (İbrani Üniv.)

- Louis Fishman (CUNY, Brooklyn), "Bir Yahudi Sorunu Olarak Sionizm: İstanbul'daki Tartışma"
- Eliezer Tauber (Bar-Ilan Üniv.), "NILI Yeraltı Örgütünün Ele Geçirilmesi: Türk Anlatısı"
- Yaron Ben-Naeh (İbrani Üniv.), "1908'den Sonra Ladino Dilindeki Basına Yansıdığı Haliyle Sionist Mücadele"
- Ruth Kark ve Nadav Solomonovich (İbrani Üniv.), "Jöntürk Devrimini Filistin Yahudilerinin Nasıl Karşıladıkları."

BAHA TANMAN İLE SÖYLEŞİ:
MELLING VE DUNN'IN İSTANBUL PANORAMALARI

UZUN ÖYKÜLER

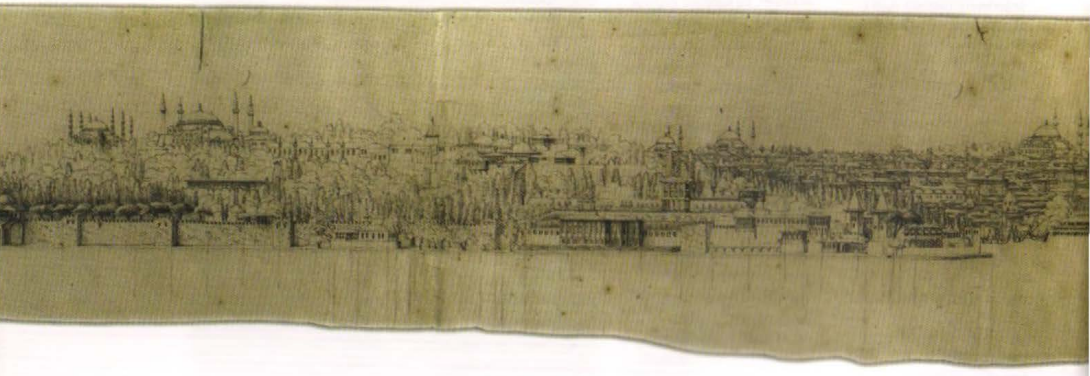
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde 27 Mayıs-3 Ağustos 2008 tarihleri arasında açık olan ve ücretsiz gezilebilen sergının küratörlüğünü Ekrem Işın, danışmanlığını M. Baha Tanman üstlenmiş. Işın: "Şehri bir bakışta zihnin tabula rasa*'sına kaydeden bu topografik görüntü, Batılı gezginlerin Rönesans döneminden itibaren kurguladıkları İstanbul imgesine açık bir gönderme yapmaktadır. İmge panoramik görüntüdeki yatay ve dikey düzlemde birbirini izleyen ve sonsuza akıp giden iktidar sembollerinin karmaşasından doğmuştur."*

Antoine-Ignace Melling'in çalışmaları (1763-1831) fotoğraf öncesi dönemin son İstanbul tanıklıkları arasında en önemli yeri teşkil eder.

Görsel malzemeler İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nden alınmıştır.

SÖYLEŞİ : AHMET AKŞİT

Sergi, 15. yy Bizans İstanbul'u ve Galata çizimlerinden başlayıp 19. yüzyıldaki fotoğraf öncesi Melling ve Dunn'ın panoramaları ile son buluyor. Bu seçki ile neyi amaçladınız?

Aslında sergi 18. yüzyıl sonuna (Melling'e) ve 19. yüzyıl ortasına (Dunn'a) ait iki panorama üzerine kurgulandı. Melling'in panoraması daha sonra *Voyage Pittoresque*... başlıklı kitapta yer alacak, Sarayburnu'ndan Tophane'ye kadar gelen panoramanın eskizi olmak açısından ilginç bir belge. Diğeri ise, Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'da bulunduğu anlaşılan bir İngiliz deniz subayının kaleminden çıkmış, 360° açıyla gerçekleştirilmiş bir İstanbul görünümü. Öncelikle, şimdiye kadar tanınmayan bu iki belgeyi bilim dünyasına tanıtmayı amaçladık. Sergının amaçlarından bir diğeri de, yaklaşık yarım yüzyıl arayla gerçekleşen bu iki panoramada İstanbul'un siluetinin uzunca süredir İstanbul'un Batılı gezgin sanatçılarca algılanma biçimleri, bunlardaki değişimi ve değişimi tetikleyen nedenleri inceledi. Teşhire konan daha erken tarihli diğer de ve dokusunda "süregelen" ve "değişen" öğeleri irdelemekti.

Serginin küratörü Ekrem Işın, sergi kataloğunda yer alan "İstanbul Panoramaları: Kurgu, Siluet, İmge" başlıklı yazısında, geç ortaçağdan Rönesans'a, oradan da fotoğrafın devreye girdiği 19. yüzyıl ortaları-

İstanbul görünümleri de bu incelemeyle bağlantılı olarak, sergideki iki panoramanın daha geniş bir tarih perspektifi içinde değerlendirilmesini sağlamaya yönelik.

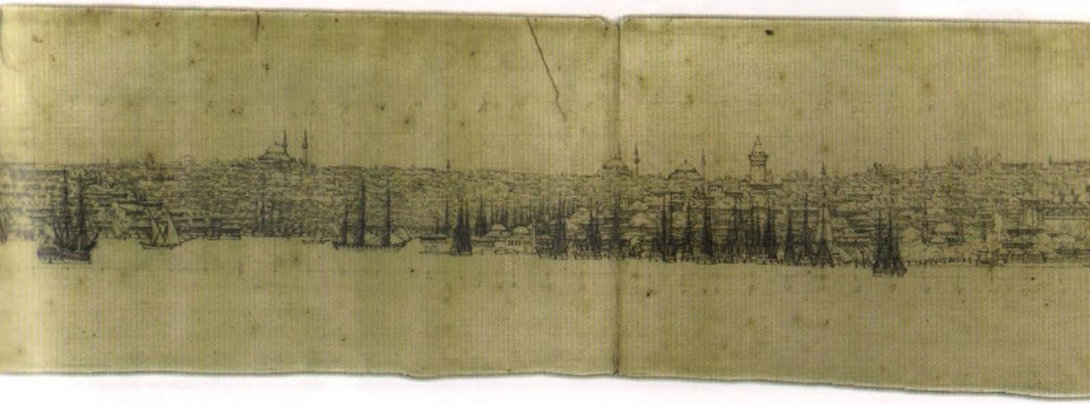
Çizimlerde, tasavvur edilen bir şehirden ressamın kendi gözüyle gördüğü gerçekçi çizimlere doğru bir evrilme var. 15 ve 16. yüzyılda şehir surların içine hapsolmuşken, 19. yüzyılda panoramik bir çalışmaya konu olabilecek yatay bir gelişime uğramış. Bu değişim sadece şehrin fiziksel genişlemesi mi yoksa ressamın algılamasındaki farklılaşmayla mı ilgili?

Söz konusu değişimde öncelikle şehrin fiziksel gelişimi etkin olmuştur. Bütün ortaçağ kentleri gibi, surların içine hapsolmuş bulunan şehrin "kabuğunu kırarak" surların dışına taşması aslında 19. yüzyıldan çok önce, fethi izleyen yarım yüzyıl içinde gerçekleşmişti. Fatih dönemine ait "çekirdeklerin" çevresinde gelişen Eyüp, Kasımpaşa ve Tophane semtleri Bizans ve Galata surları dışında, kendi içinde ibadet ve eğitim yapıları, tekkeleri, su tesisleri ve ticaret alanları olan "uydu kentlerdi". Bu yerleşimlere 16. yüzyıldan itibaren kıyıya paralel ve dik (arkadaki yamaçlara doğru) gelişen Defterdar, Eyüp Nişancası, Hasköy, Halıcıoğlu, Sütlüce, Cihangir, Fındıklı, Beşiktaş gibi yeni mahalleler eklenmişti. Söz konusu iskân alanlarına Üsküdar ile onun uzantıları da eklendiğinde, 17. yüzyıldan sonraki panoramalarda şehrin görüntüsü artık sur içine "sığmamakta", başka bir deyişle, Osmanlı kaynaklarında "nefs-i İstanbul", günümüzde ise "tarihi yarımada denilen sur içi iskânıyla sınırlanamamaktaydı.

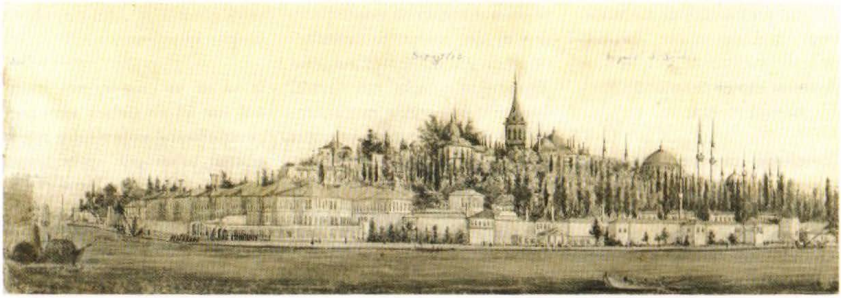
Öte yandan, Rönesans'tan itibaren Batı'da değişen "algılama ve betimleme" yöntemleri, ayrıca Osmanlı hükümdarı ve onun payitahtına ilişkin kadim Doğu mitleriyle yoğrularak oluşan imge de kent betimlerindeki bu yatay gelişmeyi teşvik ediyordu. Ekrem Işın'ın yazısında belirtildiği gibi, "Şehri bir bakışta zihnin tabula rasa'sına kaydeden bu topografik görüntü, Batılı gezginlerin Rönesans döneminden itibaren kurguladıkları İstanbul imgesine açık bir gönderme yapmaktadır. İmge, panoramik görüntüdeki yatay ve dikey düzlemde birbirini izleyen ve sonsuza akıp giden iktidar sembollerinin karmaşasından doğmuştur. Topografik gerçekliği zihinsel algıya dönüştüren bu imge öylesine güçlüdür ki, 15. ve 16. yüzyıla ait panoramik gravürlerde karşılığını bulan İstanbul görüntüsünü bilinçaltı katmanlarından çıkarıp gündelik hayatın bir bakışta algılanabilir siluetiyle yeniden buluşturabilmektedir. Bu buluşma anında Rönesans'ın inşa ettiği 'Garn Turco' imgesiyle panoramik görüntü birbirini tamamlamakta, eski mitlerin canlandırdığı arkaik Doğu tasarımı, yönetici gücün kimliğiyle bütünlerek gündelik zamanın merceğinde yeniden kurgulanmaktadır."

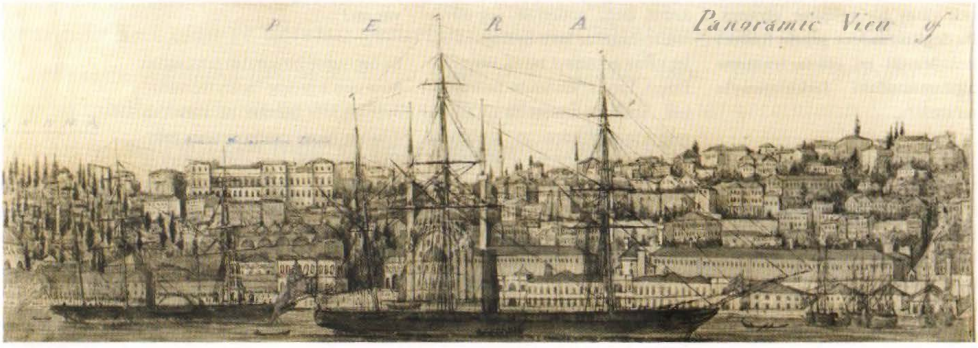
15 ve 16. yy çizimlerinde İstanbul sur içi ve Galata aynı çerçevede yer alacak şekilde adeta gökten bakar gibi resmedilmiş. Halbuki Melling ve Dunn çizimlerini Haliç'in ağzında bir yerde denizdeki bir tekneden bakar gibi gerçekleştirmişler. Bu değişimde, ressamdan beklenenlerin farklılaşmış olmasının da etkisi var mı?

Bu değişimde bir yandan ortaçağdan Rönesans'a geçişte "bakış biçiminin" değişimi, öte yandan 16. yüzyıldan itibaren harita teknolojisinin gelişmesinin önemli payı olmalı. Nitekim İstanbul'un erken tarihli (Buondelmonti, 15. yy. ilk yarısı; Schedel, 1493; Vavassore, 16. yy.) İstanbul görünümleri, ortaçağdan devralınmış "tek odaklı bakışla" üretilen "harita-panorama" niteliğindedir. Kentin topografik yapısı, tarihi yarımadayı kuşatan Marmara, Haliç ve Boğaz, Bizans ve Galata yerleşimleri, surları ve belli başlı yapılarıyla kuşbakışı betimlenmiştir. Nitekim gözün "sur engelini" aşarak kentin içerdiği önemli yapıları algılayabilmesi ancak kuşbakışı haritalama tekniğiyle mümkün olabiliyordu.

Yukarda belirtildiği üzere, daha sonraki görünümlerde amaçlanan, surların dışına taşmış devasa Osmanlı payitahtını bütün görkemiyle ve içerdiği simge yapılarıyla göstere-

Dunn'ın İstanbul panaromasından detaylar. (16 ve 17. sayfalar) Montagu B. Dunn 1855'te İstanbul'a genç bir teğmen olarak geldiğinde Kırım Savaşı (1853-1856) nedeniyle kent askeri bir üst gibidir. İstanbul, Avrupalı mühendis ve mimarların projelerinde yeniden doğmaktadır.

bilmekti. Aynı dönemde İstanbul'a ve yakın çevresine ilişkin, eskisine göre teknolojik açıdan gelişmiş ve daha gerçekçi biçimde tersim edilmiş haritalar da üretilmekteydi. Şehrin kuşbakışı izlendiği bu "tek odaklı" harita-panoramalardan "çok odaklı" ve yatay gelişimli panoramaya geçişte en önemli aşama, Lorichs'in 12 m uzunluğundaki 1559 tarihli çizimidir. Artık tek odaklı bir bakışla kavranamayacak kadar büyümüş olan şehir ancak yatay eksen üzerinde birbirini izleyen birden fazla odaktan algılanabilmekte, panorama bu odaklardan saptanan görüntülerin birbirine eklenmesinden oluşmaktadır.

Melling ve Dunn'un panoramalarında teknik olarak ne gibi farklar gözleniyor?

Mimarlık tahsili görmüş olan Melling, gerek yapıların konumları gerekse mimari özelliklere sadık kalmak gibi hususlarda Dunn'a göre çok daha "profesyonel". Yapıları doğru yerleştirmek amacıyla birbirine paralel eş aralıklı dikey çizgilerden yararlandığı dikkat çekiyor. Bu noktada amacına da ulaşmış görünüyor. Klasik Osmanlı mimarlığındaki kübik kütleyle kubbenin ilişkisini çok iyi kavradığı da belli. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'ne kondurduğu yarım kubbe gibi bir iki "sürçme" dışında, yapıları asgari hatayla betimlemiş. 1950'li yıllarda Tophane Meydan Çeşmesi'nin yanmış olan oymalı ahşap saçaklarının Melling'in gravürü esas alınarak restitüe edilmiş olması da sanatçının mimarlık eserini resmetmekteki titizliğinin bir göstergesidir.

Buna karşılık Dunn'un panoramasındaki yapı dağılımında ve mimari ayrıntılarda, İstanbul'a ilişkin gravür, tablo vs. üretmiş olan birçok Batılıda gözlenen deformasyonlara rastlıyoruz. Örneğin Dolmabahçe Sarayı'nı uzak sağa kaydırmış, bunu gizlemek için de sarayın olması gereken yere

iri tekneler yerleştirmek suretiyle hatasını gizlemek istemiş. Topkapı Sarayı'nın köşklerine oturttuğu soğan kubbeler, dönemin oryantalist zevki doğrultusunda bu yapı topluluğunu olduğundan daha egzotik kılmaya yönelik. Camilerde altyapı-kubbe oranları da gerçekçi değil.

Melling'in ve Dunn'un panoramalarında, yaklaşık yarım yüzyıl arayla izlenen İstanbul'da ne gibi süreklilikler ve değişiklikler gözlenir?

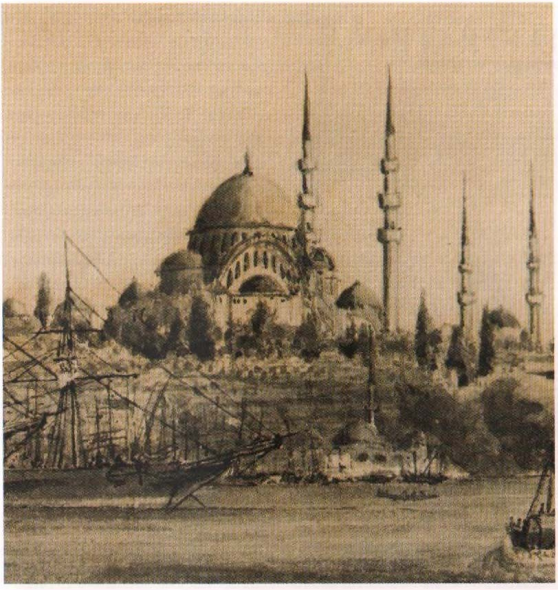
Değişmeyenlerin başında, bütün gayretlerimize (!) rağmen hâlâ şehre egemen olan, kubbeli ve minareli meşhur siluet geliyor. Ayrıca kıyıdan başlayarak yamaçlara doğru kademeli olarak yükselen yayvan kitleli, kırma çatılı konutlar, bunların arasından fışkıran ağaçlar yerli yerinde. Ve tabii Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye gibi anıtsal eserler. Bu arada ortadan kalkan, değişim geçiren veya yeni inşa edilen yapılar da var. Katalog bölümünde bunlar ayrıntılı olarak ele alındığı için burada değinmek istemiyorum. Bunlar arasında, Osmanlı düzeninde önemli değişikliğe neden olan Vaka-i Hayriye'de (1826) tarihe karışan, Süleymaniye'ye komşu Ağa Kapısı ile içindeki Yangın Köşkü'nün Melling'in eskizinde yer alması, Dunn'ın resminde ise yerlerini Bâb-ı Seraskeri'ye ve Beyazıt Yangın Kulesi'ne terk etmiş olmaları önemli. Ama kanaatimce Dunn'un panoramasında göze çarpan en önemli değişim, yeni Babıâli binası, Rus Sefarethanesi, Mecidiye Kışlası (Taş Kışla), Dolmabahçe Sarayı gibi, Tanzimat'la başlayan ve İstanbul'un geleneksel "yumuşak" siluetini "delmeye" başlayan kitlesel yapıların varlığı.

Panoramaların İstanbul mimarlığı açısından belge değeri nedir?

Her iki panorama da bu açıdan belge değeri taşıyor. Özellikle Melling'in eskizi, Sarayburnu'nda yer alan ve 19. yüzyılın 3. çeyreğinde tarihe karışan Top Kapısı'nı, adını bu kapıdan alan sahilsarayını ve bunu kuşatan bir grup yapıyı göstermesi bakımından çok önemli. Söz konusu yapı grubu Topkapı Sarayı kompleksinin hemen hiç incelenmemiş öğeleridir. Dunn da II. Mahmud'un ampir üslubunda yeniden inşa ettirdiği Topkapısı Sahilsarayı'nı resmetmiş. Öte yandan, bugünkü Cihangir Camii'nin yerinde, II. Mahmud'un yeniden yaptırdığı cami oldukça farklı tasarımıyla dikkati çekiyor. Ayrıca tamamen tarihe karışmış olan Karaköy'deki Kurşunlu Mahzen Köşkü, Top Aracıları Kışlası, Taksim'den Kabataş sırtlarına sarkan Ayaspaşa Mezarlığı gibi birçok önemli doku öğesi de izlenebiliyor.

Şehrin kuşbakışı izlendiği bu "tek odaklı" harita-panoramalardan "çok odaklı" ve yatay gelişimli panoramaya geçişte en önemli aşama Loricho'in çizimidir. Artık tek odaklı bir bakışla kavranamayacak kadar büyümüş olan şehir ancak yatay eksen üzerinde birbirini izleyen birden fazla odaktan algılanabilmekte, panorama bu odaklardan saptanan görüntülerin birbirine eklenmesinden oluşmaktadır.

24 EYLÜL 1864

İSTANBUL'DA BİR KAHVEHANE

"Türk kahvehanesinden daha sade bir yer düşünülemez: bunlar Londra'nın public house'ları veya Paris'teki Holanda etsuyu (bouillon holandais) *satan müesseseler kadar basittir. Kireçle badana edilmiş, insan yüksekliğinde ahşap işlemelerle çevrilmiş, bir tür saman veya hasırla kaplı çepeçevre bir sediri bulunan 12 ayak kare sathındaki bir oda, işte o kadar. İşte burada Peygamberin çocukları bir araya geliyorlar; Parisliler gibi genellikle tüketilenlerin güzelliğinin yerine geçen aynaların, yaldızların lüksüne ihtiyaç duymuyorlar."*

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL.

L'Illustration dergisinin 24 Eylül 1864 tarihli sayısının kapağı.

Geçen ay sunduğumuz ve Sultan Abdülmecid'in en büyük oğlu Şehzade Murad Efendi'nin portresi ve kendisiyle ilgili bir makalenin olduğu 24 Eylül 1864 tarihli ve 1126 sayılı *L'Illustration* dergisinin iç sayfalarında ayrıca "İstanbul'da bir Türk kahvehanesi" başlıklı bir makale ve ona eşlik eden bir de gravür yer almaktaydı. Bu makalenin ve gravürün herhalde en ilginç özellikleri, tam manasıyla "dolgu malzemesi" oluşturmalarıydı. Gerçekten de *L'Illustration* dergisindeki genel teamül, haber veya bugünün tabiriyle "aktüalite" niteliğindeki olayları okuyuculara mümkün mertebe resimli bir şekilde aktarmak veya en azından ilginç bir konuyu, bir yeri, bir binayı, bir ülkeyi, bir kabileyi vs. özgün metin ve resimler sayesinde tanıtmaktı. Oysa burada yer alan "İstanbul kahvehanesi" konusu ne metin olarak, ne de resim olarak en ufak bir özgünlük taşıyordu.

Gravürde, büyük ölçüde hayal ürünü bir sahnede Şarklı giysilere bürünmüş bir topluluk, göl veya nehir kenarı gibi bir yerde, garip mimari tarzların bileştiği binaların arasında resmediliyordu. Anlaşılan, kalabalığın önünde durduğu ve asma altı gibi gözüken yer bir kahvehane olsa gerekti, hatta belki de metinde bahsi geçen Beşiktaş kahvehanesini temsil ediyordu... Zaten "Un café à Constantinople" (İstanbul'da bir kahvehane) gibi muğlak resim altı da sanki bu hayali durumu doğrular gibiydi. İşin kötüsü, bu resme eşlik etmesi için seçilen ve P. Paget, imzasını taşıyan kısa makale de baştan sona kadar Théophile Gautier'nin on sene kadar önce yayımlanan meşhur *Constantinople* (İstanbul) isimli seyahatnamesinden aparılmıştı. Gerçi Paget, makalesinin iki yerinde Gautier'nin sözlerini tırnak içinde ve adını zikrederek vermekteydi, ancak makalenin kalan kısmı da en az onlar kadar aynı kaynaktan alınıp hafifçe değiştirilmiş tasvirlerden oluşuyordu. Kısacası, *L'Illustration* dergisi bu sayısında kapak sayfasında Şehzade Murad Efendi'ye yer verip, bir de iç sayfalarda (gelecek sayımızda göreceğimiz) uzun bir makaleyi Ankara'daki Augustus tapınağına ayırınca, herhalde doldurulamayan bir alana da İstanbul'un kahvehanelerini tasvir eden, alelacele tasarlanmış bir makaleyle görüntüyü ilişkilendirmekte herhangi bir beis görmemişti.

İstanbul'da bir kahvehane.

İSTANBUL'DA BİR KAHVEHANE

"Temple bulvarındaki Türk kahvehanesi birçok Parislinin Şark kahvelerinin zenginliği konusundaki hayallerini olmayacak yönlere çekti. İstanbul'un buradaki kalp biçimli kemerlerin, incecik sütunların, aynaların ve devekuşu yumurtalarının ihtişamıyla pek bir alakası yok." Bunlar, Istanbul'u en iyi tanımış olan Fransız yazar Sayın Théophile Gautier'nin sözleri.[1] Gerçekten de Türk kahvehanesinden daha sade bir yer düşünülemez; bunlar Londra'nın *public house*'ları veya Paris'teki Holanda etsuyu (*bouillon hollandais*)[2] satan müesseseler kadar basittir. Kireçle badana edilmiş, insan yüksekliğinde ahşap işlemelerle çevrilmiş, bir tür saman veya hasırla kaplı çepeçevre bir sediri bulunan 12 ayak kare sathındaki bir oda, işte o kadar. İşte burada Peygamberin çocukları bir araya geliyorlar; Parisliler gibi genellikle tüketilenlerin güzelliğinin yerine geçen aynaların, yaldızların lüksüne ihtiyaç duymuyorlar.

Türk kahvehanesi sadece kahve içilen ve amber ağızlıklı çubukların tüttürüldüğü bir oda değil, aynı zamanda bir berber dükkânı. Duvarlara raptedilmiş raflarda usturalar ve yakışıklı müşterilerin düzgün tıraş olup olmadıklarını gösterecek küçük aynalar bulunuyor. Aynı duvarlarda Kuran'dan ayetler, dosdoğru Epinal'den gelmiş gibi gözüken resimler,[3] arabesk motifler, hükümdar portreleri ve hayvan rsimleri de bulunuyor. Bütün bunlar üst üste, rastgele asılmış. Théophile Gautier'nin dediği gibi: "Denizkızları vapurların yanında yüzüyor ve Şehname kahramanları Napolyon'un askerlerinin başlarının üzerinden balta ve teberlerini sallıyorlar."[4]

Kapkara kahve, genç bir oğlan tarafından gümüş veya bakırdan yapılmış ve telkâri işlenmiş büyük bir yumurta kabında getiriliyor.[5] Müşteri eğer tütün içmek istiyorsa önceden kendi tütününü yanında getirmiştir. Zira müesseseden sadece çubuk ve nargile temin ediyor. Bir fincan kahvenin fiatı yirmi para (yaklaşık iki buçuk sou).[6]

Boğazın Avrupa yakasında daha hoş görünümlü birkaç kahvehane vardır. Bunlar arasında, ağaç kümelerinin gölgesinde, hızlı akıntının yaladığı kazıklar üzerindeki tahtalardan ve asmadan oluşan Beşiktaş kahvehanesi Karadeniz'in serin esintilerini alıyor. Denizden bakıldığında suyun üzerine yansıyan ışıklarıyla gayet zarif bir görüntü teşkil ediyor.[7]

Türk kahvehaneleri sık sık garip tonlarda şarkı söyleyip müzik yapan çalgıcılarla neşe buluyor. Şarkılar bu müziği saatlerce dinleyip, memnuniyetlerini Avrupalıların hiç iştirak etmedikleri bir şekilde belli ediyorlar. İstanbul'da çok ender olmakla birlikte, bazen bazı kızlar müşterilerin karşısında raks ediyorlar.

P. Paget

DİPNOTLAR

1 Théophile Gautier, *Constantinople*, Paris, Michel Lévy Frères, 1856, s. 100. Gautier'nin bu eserinin sekizinci bölümü olduğu gibi İstanbul kahvehanelerine ayrılmıştır (s. 100-109)

2 1841'den itibaren Paris'te kurulan ve Hollanda usulü çorba satan lokantalar. Zamanla sadece *bouillon* (etsuyu) kelimesi lokanta manasında kullanılmaya başlanmıştır, birçok halk lokantası bu şekilde adlandırılmıştır.

3 Fransa'nın kuzeydoğusundaki Epinal kenti, 19. yüzyılda çok popüler olan ve kentin adıyla anılan renkli resimleriyle meşhurdu. Tarihi, askeri ve diğer popüler konuları gayet sade bir biçimde resmeden bu halk imajları her yerde alıcı bulmaktaydı.

4 Gautier, *Constantinople*, s. 102-103.

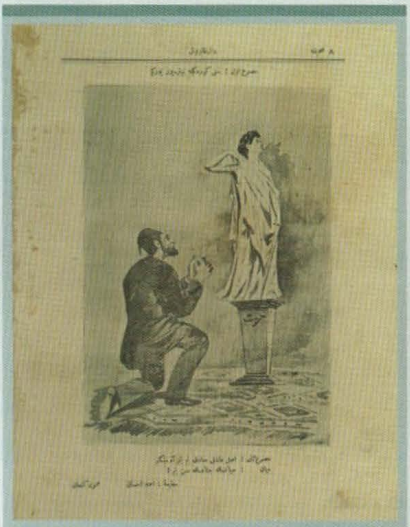
5 Kastedilen, kulpsuz fincanıniçine oturtulduğu zarftır.

6 Sou, frankın yirmide birine, yani beş santime eşit para birimi.

8 Gautier, *Constantinople*, s. 104.

İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA

1908 KARİKATÜRLERİ

DALKAVUK
NO: 17
25 KANÛN-İ EVVEL
1324

Mısra-i Evvel: Seni gördükçe titriyor yüreğim,
Mısra-i Sani: Asıl aşık-ı sadık benim benim ah meleğim.
Miyan: Hayatımsın canımsın sen benim!

Sultan Abdülhamid'in diz çökerek yakardığı heykelin kaidesinde "Hürriyet" yazıyor.

DALKAVUK
NO: 18
1 KANÛN-İ SANİ
1324

-Efendim arz-ı uhudiyyet....
-[Sözünü keserek] Yooo... Artık istemem.... Yemin ettim... Tövbekâr oldum....

Sultan Abdülhamid'e takdim edilen kâğıtta "Jurnal" yazıyor.

KALEM
NO: 1
21 AĞUSTOS 1324

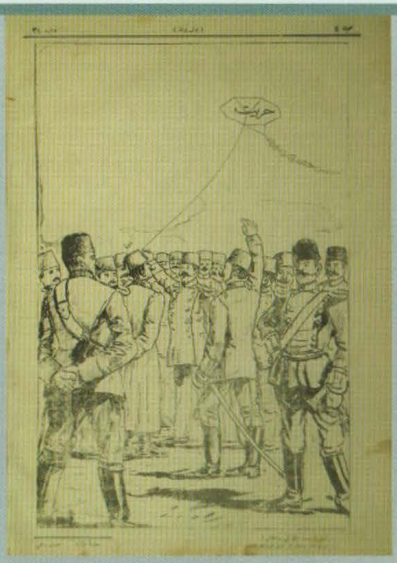
Ebuzziya Tevfik Bey'e Said Paşa'nın (Mehmed Said Paşa- Küçük Said Paşa) yedinci defa olarak harik-i hürriyeti itfaya gittiğinin resmidir.

İkinci Meşrutiyet öncesinde yedinci defa sadrazam tayin edilen, kısa boylu olması nedeniyle Küçük Said Paşa olarak anılan Mehmed Said Paşa'yı "Hürriyet Ateşi"ni söndürmeye giderken tasvir eden bir karikatür.
Said Paşa, II. Abdülhamid devrinde ezeli rakibi Kamil Paşa ile birlikte istibdadın mümessilleri olarak tanınmışlardır.

GEVEZE
NO: 35
5 EYLÛL 1324

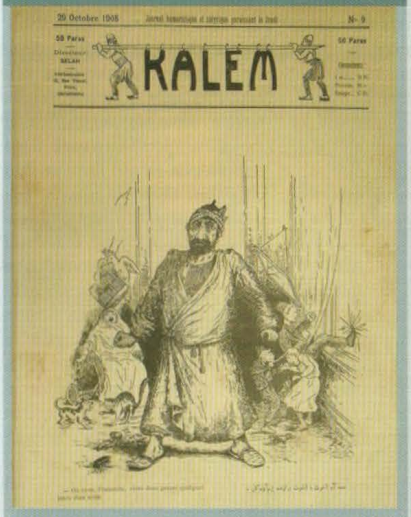
İstibdad- Hürriyet
Ey esiran-ı cihan şadan olun/ İşte Hürriyet Tulû' etti bugün
Yok iken ümidimiz imdaddan/ Kalmadı bir zerre İstibdaddan
Mehmed Celal

BOŞBOĞAZ İLE GÜLLÂBİ
NO: 34
24 TEŞRÎN-İ SANİ 1324

—Aman uçurtmanın ipi sağlam mı?
—Merak etme sağlam. Hem ucu Ordunun elinde....

Uçurtmanın üzerinde "Hürriyet" yazmakta. İkinci Meşrutiyet'in ilanında ordunun yerine ve önemine vurgu yapılıyor.

KALEM
NO: 9
16 TEŞRÎN-İ EVVEL 1324

—Ah uhuvvet, uhuvvet biraz da bizim eve gel.
İkinci Meşrutiyet'in Fransız Devrimi'nden mülhem uhuvvet/kardeşlik ilkesinin cemiyet yaşamındaki yansıması!

KARAGÖZ
SAYI 3, S. 4
YAYINLANDIĞI TARİH:
4 EYLÛL 1324
(17 EYLÛL 1908)

Karikatürün altındaki yazı:

"—Baba, bu eli bayraklı ihtiyar kimdir?
—Bir Genç Türk, oğlum."

Karikatürde, mücadeleye başladıklarında her biri genç olan ama II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında yaşları ilerlemiş Genç (Jön) Türklere dokundurma yapılmış.

"HÜRRİYET, MÜSAVAT, UHUVVET, ADALET"

100. YILDÖNÜMÜNDE 1908 DEVRİMİ'Nİ ANLAMAYA ÇALIŞMAK*

AYKUT KANSU

Klasik bir liberal devrim modeli olarak 1789 Fransız Devrimi örnek gösterilecekse, 1908 Devrimi bir anlamda "geç kalmış" liberal bir devrimdi. 18. yy sonunda Fransa'da başlayan ve önce Avrupa'ya, sonra dünyaya yayılan özgürlükçü düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkmış bir dönüşümün halkalarından biriydi. 1905'te Rusya'daki devrimin ardından 1906 yılında İran'da gerçekleşen ve mutlakiyetçi, otokratik rejimlere karşı çıkışı simgeleyen devrim çabalarından da konjonktürel olarak hayli etkilenmiş olmasına rağmen 1908 Devrimi'nin "esas" ilham kaynağı 1789 Fransız Devrimi'ydi.

DEVRİME GİDEN YOL

Bu yıl 1908 Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü. Bundan tam yüz yıl önce -"eski" takvimle 10 Temmuz 1324, "yeni" takvimle 23 Temmuz 1908'de- Türkiye'de kurulu düzen bir devrimle yıkılıyor ve yerine başka bir düzen geçiyordu. 1876 yılında, aslında kendi içinde yetersiz ve kişi hak ve özgürlüklerine yeterince yer vermeyen bir anayasa Türkiye'nin o günlerde yaşadığı kriz ortamından kurtulması amacıyla kabul edilmişti. Ancak hak ve özgürlükler konusunda çok da açılım içermeyen ve iktidarı seçilmiş siyasetçilere teslim etmeyen bu anayasa kısa süre içerisinde mutlakiyetçi çevrelerde rahatsızlık yaratmış ve Rusya ile yapılan savaş bahanesiyle rafa kaldırılmıştı. 1878 ile başlayıp 1908'de biten bu dönemi tarihçiler "İstibdat Dönemi" olarak adlandırıyorlar. II. Abdülhamid'in yeni oluşturulmaya başlanan merkezi bürokrasinin tüm olanaklarını kullanarak ülkeyi sıkı bir mutlakiyetçi zihniyetle yönettiği yaklaşık otuz yıllık bu dönemde, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda liberalleşmesinin önü kesilmeye çalışılmıştı. 1890'lı yıllardan itibaren artan ölçüde ülkeyi saran huzursuzluk havası devlet yönetiminde daha da sert tedbirlerin alınması ile kontrol altında tutulmaya çalışılmış ve doğal olarak da sorun çözüme kavuşacağına daha da katmerlenip karmaşık bir hale gelmişti.

Abdülhamid yönetiminin doğu vilayetlerindeki devlet gücünü yerel güçlerle paylaşması sonucu 1894-1896 arası Anadolu'daki asayiş yokluğu en sonunda tarihe "Hamidiye Katliamları" -ya da "Ermeni Katliamları"- olarak geçmiş ve durum, çıkan kargaşa ortamında halktan yüz binlerce kişinin öldüğü bir faciaya dönüşmüştü. Abdülhamid'e "Kızıl Sultan" lakabının verilmesi ve uluslararası platformda Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet olarak itibarının ciddi biçimde sarsılması ile başlayan bu huzursuzluk dönemi 1908 yılına kadar devam etti. İmparatorluğun doğusunda yaşanan bu trajedinin izleri daha akıllardan silinmeden, 1903 yılının ağustos ayı başında bu defa da Rumeli'nde tarihe "İlinden Ayaklanması" olarak geçen olaylar patlak verdi. Artık imparatorluktaki huzursuzluk had safhasına varmıştı.

Mutlakiyetçi yönetimden duyulan bu aşırı rahatsızlık doğal olarak Abdülhamid'in şahsına duyulan nefrete dönüşmüş ve 21 Temmuz 1905 günü Yıldız Sarayı'ndaki Cuma Selamlık'ında şahsına karşı başarısız bir suikast teşebbüsü olmuştu. Belçikalı bir anarşistin yardımlarıyla suikastı planlayan Ermeni komitacılar padişahın arabasının geçeceği yere yerleştirdikleri zaman ayarlı bombayı patlatmışlar, ancak Abdülhamid'in Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile protokol dışı yaptığı görüşme nedeniyle planlanan zamandan geç kalması kendisini mutlak ölümden kıl payı kurtarmıştı. Patlayan bomba ile etraftaki yirmi altı kişi hayatını kaybetmiş, elli altı kişi yaralanmıştı. Kortejdeki on yedi atlı araba havaya uçmuş, yirmi iki de paramparça olmuştu.

Bu başarısız suikast girişiminin ardından yurtiçinde ve yurtdışında örgütlenmiş olan devrimciler artık yalnızca Abdülhamid'in şahsına kar-

* Bu makale ve görsel malzemeler aşağıdaki kitaptan alınmıştır: *Yadigâr-ı Hürriyet. Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Meşrutiyet Kartpostalları ve Madalyaları*, Ed. Osman Köker, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2008.

Kalabalık, Umumi Müfettiş Hilmi Paşa tarafından meşrutiyetin ilanını dinlemek için Selanik'teki hükümet konağının önünde bekliyor, 24 Temmuz 1908.

23 Temmuz sabahı Manastır'daki İngiliz Konsolosluğu'na İTC'nin birkaç saate meşrutiyeti ilan edeceği ve İttihatçıların nedensiz kan dökülmesini önlemek amacıyla kamu düzenini sağlamaya kararlı oldukları bildirildi. Manastır Garnizon Kumandanı Müşir Osman Paşa esir alınarak şiddet kullanılmaksızın şehirden uzaklaştırıldı ve öğlene doğru askeri barakaların önündeki tören alanında meşrutiyet ilan edildi.

Αἱ ὑπὲρ τοῦ Συντάγματος προκηρύξεις τῶν ἀξιωματικῶν τῇ 10 Ἰουλίου 1908.
Les proclamations des officiers en faveur de la Constitution le 10.-23. Juillet 1908

Resmi görevlilerin meşrutiyet lehine konuşmaları, Selanik, 23 Temmuz 1908.

Askeri öğrencilerin meşrutiyetin ilanı şerefine yaptıkları gösteri. 26 Temmuz 1908, İstanbul Tepebaşı.

Türk, Musevi, Rum ve hatta bir Bulgar'ın da bulunduğu bir grup subay ve sivil, otellerin balkonlarında, hükümet konağının, belediye binasının ve jandarma karakollarının merdivenlerinde ve Osmanlı Bankası'nın önünde meşrutiyet yanlısı konuşmalar yapıyorlardı. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Selanik'teki memurlarından Nesim Russo ise, Olympus Meydanı'ndaki büyük bir kahvede konuşma yaptı.

şı sürdürdükleri aleyhte propaganda ile yetinmeyip tüm devlet düzenini felce uğratacak ve bürokrasiyi işlemez hale getirecek başka yöntemler üzerinde düşünmeye başladılar. İlinden Ayaklanması ile eşzamanlı çıkarılan ve eskiden yalnızca koyundan alınan vergiyi tüm ehli hayvanları kapsayacak şekilde genişleten "Hayvanat-ı Ehliye Rüsumu" ile 1903 yılı ağustos ayından başlayarak, şehir ve köy halkı ayırt edilmeksizin, herkesin gelir düzeyine göre alınmak üzere konan "Şahsi Vergi" adlı iki kalem vergi ülkede hiç de hoş karşılanmamış ve genel ekonomik durumun da olumsuzlukları göz önüne alınınca, bu vergiler büyük tepkiyle karşılanmıştı. Bu yüzden de devlet bu iki kalem verginin toplanmasından geçici olarak vazgeçmişti. Ancak 1906 yılı başında mutlakiyetçi yönetim bu vergileri yeniden toplamaya kalkışınca, hemen tüm ülkede bu vergiler aleyhine ayaklanmalar çıktı.

Devletin bütçe açığını kapamak amacıyla 1906 yılı başında yeniden yürürlüğe koyduğu bu iki kalem vergi bir anlamda bardağı taşıran son damla oldu. Ayaklanmalar devrimciler için kaçırılmayacak bir fırsattı. Ayaklanmaları örgütleyen varlıklı sınıfların vergiyi ödeyememekten doğan bir sıkıntıları tabii ki yoktu ama bu kavgada yoksulların da desteğini sağlamak amacıyla, yeni vergilerin halk arasında yıkım yarattığı iddiası -hiç olmazsa yoksul kitleler göz önüne alındığında- gerçekliğin bir parçası olarak rahatlıkla kullanılabilirdi. Nitekim kullanıldı ve son derece de başarılı oldu. Zaten var olan rahatsızlıklar nedeniyle kendiliğinden patlamaya hazır olan durum mutlakiyetçi rejim aleyhtarı devrimcilerin çabala-

rıyla kısa sürede oldukça örgütlü bir biçim aldı ve 1906'dan 1908 yılına kadar geçen iki yıl boyunca ülkenin çok değişik yörelerinde çıkan vergi ayaklanmaları devlet mekanizmasını tam anlamıyla felç etti.

Erzurum'da 1907'deki vergi ayaklanmaları sırasında halka dağıtılan bildirilerde din farkı gözetmeden herkesin mutlakiyetçi yönetime karşı birlikte hareket etmesi vurgulanırken, yapılan gösterilerin nihai amacının "Kanun-ı Esasi-hürriyet, adalet ve Meclis" olduğu özellikle vurgulanmaktaydı. Dolayısıyla, bu ayaklanmaları basit bir vergi ayaklanması olarak görmek çok yanlış olur. Tıpkı 1789 yılındaki Fransız Devrimi'ni tetikleyen olaylar gibi, bu olaylar da yalnızca basit bir vergi sorunu olmaktan çok uzaktı. Fransız Devrimi'yle şekillenen devrimci söylemden ve

Amasya'da meşrutiyet kutlamaları. Esnaf ve zanaatkârlar, ürettikleri ya da sattıkları malları teşhir ediyorlar. Osmanlıca pankartların yanı sıra Ermenice, Fransızca bir pankart da dikkati çekiyor. Kartpostalın arka yüzünde Ermenice ve Osmanlıca "Hürriyet, Adalet, Müsavat" sloganları yer alıyor.

yakın tarihlerde Türkiye'ye komşu ülkelerde yaşanan olaylardan bilinçli halk kitlelerinin haberi vardı. Fransız Devrimi'nin ideolojik söylemine ek olarak 1905 ve 1906 yıllarında Türkiye'nin komşusu olan iki ülkede -Rusya ve İran'da- yaşananlar Türkiye'deki kamuoyunu çok ciddi bir biçimde etkiledi. 1905 yılının ocak ayı başında Rusya'daki huzursuzluk mutlakiyetçi Çarlık rejimini birtakım reformlar yapmaya zorlamış ve hemen tüm yıl boyu süren müzakereler ve kanlı çarpışmalar sonucu 1905 yılı sonları ve 1906 yılı başlarında temsili niteliği çok da fazla olmayan, ama mutlakiyetçi rejime "son veren" yeni bir siyasal düzen kurulmuştu. Bu liberal deney, ömrü çok uzun olmasa ve 1906 yılı içinde sonu hüsranla bitse de, komşu ülke Türkiye'de konuşulur olmuştu. Yine 1905 yılının aralık ayında Tahran'da iki tüccarın mutlakiyetçi Şah rejimi tarafından cezalandırılmasını protesto etmesiyle başlayan olaylar zinciri kısa zamanda çığ gibi büyümüş ve 1906 yılı ortasına gelindiğinde Şah, temsili bir meclis için seçimlerin yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. 1906 yılı sonunda yeni anayasa Şah tarafından imzalanıp meşruti monarşik düzen kurulmuştu. Zamanın yeraltı devrimci propagandasında her iki ülkedeki olaylara atıfta bulunularak Türkiye'de de devrimci bir hareketle temsili bir meclis kurulması için çaba sarf edildiğini biliyoruz.

3. serie de la "Turquie Libre,,
Porte de l'Eglise Arménienne Ste Trinité le 19. Juillet (v. s.) 1908.

Beyoğlu Balıkpazarı'ndaki Surp Yerrortutyun (Üç Horan) Ermeni Kilisesi önünde meşrutiyet lehine yapılan gösteri.

Bu nedenle, 1906 yılında başlayan vergi ayaklanmaları salt vergi meselesinden çok daha önemli bir boyuta sahipti. O boyut da, siyasal temsil sorununu gündeme getirmesiydi. Artık vergi yükümlüleri, hangi sınıftan olursa olsun, hangi vergilerin konacağı kendi rızaları alınmadan, ne miktarda alınacağı kendilerince onaylanmadan ve nereye harcanacağını bilmeden vergi vermek istemiyordu. Devlete karşı yürütülecek bir yıkım hareketinde bundan daha doğal ve etkili bir mekanizma düşünülemezdi. Eğer vergi ayaklanmaları başarıya ulaşırsa devlet aygıtının çarkları dönmez hale gelebilirdi. Pratik yönden çok anlamlı ve amaçları açısından son derece tutarlı olan bu hareketin soyut düzlemde "temsil sorunu" olarak adlandırılabilecek "halkın yönetime katılması" sorunu ile bağlantısı son derece açık bir biçimde ortaya koyuldu. Bu, halkı devletin adaletsiz uygulamalarına karşı ayaklanmaya çağıran bildirilerden birinde açık olarak ortaya konmaktaydı: Kişiler devlet katında temsil edilmeden, yani serbest seçimler sonucu oluşturulacak bir meclis toplanmadan artık kimse vergisini vermeyecekti. Kısacası, verginin meşruiyeti özgürlükçü düşüncede son derece

Ermenilerin Osmanlı anayasası şerefine yaptıkları gösteri, İzmir.

Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan seçimler. Mekteb-i Sultani'de (bugün Galatasaray Lisesi) seçim sandığının başında farklı milletlerin temsilcileri bulunuyor. Kız çocuğunun tuttuğu panoda Osmanlıca, Rumca ve Ermenice "Galatasaray Oy Sandığı" yazılı. (yan sayfada üstte)

açık bir biçimde tartışıldığı şekliyle ortaya çıkmıştı -temsil mekanizması olmadan devlet kimseden vergi toplayamazdı. Fransız Devrimi'ni ateşleyen sorunlardan biri ve belki de en önemlisi, yine aynı şekilde meşruiyeti sorgulanan vergilerdi.

Klasik bir liberal devrim modeli olarak 1789 Fransız Devrimi örnek gösterilecekse, 1908 Devrimi bir anlamda "geç kalmış" liberal bir devrimdi. 18. yüzyıl sonunda Fransa'da başlayan ve dalga dalga önce Avrupa'nın diğer ülkelerine, sonra da dünyaya yayılan özgürlükçü düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkmış bir dönüşümün halkalarından biriydi. 1905'te Rusya'daki devrimin ardından 1906 yılında İran'da gerçekleşen ve mutlakiyetçi, otokratik rejimlere karşı çıkışı simgeleyen devrim çabalarından da konjonktürel olarak hayli etkilenmiş olmasına rağmen 1908 Devrimi'nin "esas" ilham kaynağı 1789 Fransız Devrimi'ydi. Bu etki öylesine güçlüydü ki, 1908 Devrimi'nin sloganları bile 1789'daki özlemlerin aynısıydı: "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" -yani "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" ya da Fransızca orijinaliyle, "Liberté, Égalité, Fraternité." Fransız Devrimi'nin bu üç belirgin sloganına Türkiye'deki devrimciler bir de "Adalet" sloganını eklemişlerdi. II. Abdülhamid dönemi istibdat rejiminin tüm hoşa gitmeyen yönleri arasında, devlet bürokrasisinin özellikle yüksek kademeleri içerisinde, toplumda adalet ve namus inancını sarsan haksızlık ve yolsuzlukların üstü kolayca örtülemeyecek boyutlara ulaşılmış olması da vardı. "Adalet" kavramının rejim tarafından neredeyse tümüyle içinin boşaltıldığı bir ortamda halkın adalet istemesi en az özgürlük, eşitlik ve kardeşlik istemesi kadar gerekliydi.

Bu sloganlar devrimci hareketi örgütleyen İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından hazırlatılmış, Makedonya'daki devrim taraftarı her evde, devrim günü sokaklara çıkarılmak üzere saklanan bayraklara işlenmişti ve devrimcilerin neyi amaçladıklarının en açık ve seçik deliliydi. Hem devrimin ilk heyecanlı günlerinde, hem de meclis için yapılan seçimlerde bu sloganlar yalnızca Türkler tarafından değil, bu yeni ve özgürlükçü düzende kendilerine saygın bir yer edinerek birinci sınıf vatandaşlık haklarının hepsinden yararlanmak isteyen "tüm" yurttaşlar tarafından da büyük bir inançla tekrarlanacaktı.

1908 DEVRİMİ

İttihad ve Terakki Cemiyeti Rumi tarihle 10 Temmuz 1324, yani 23 Temmuz 1908'de, önce imparatorluğun Makedonya bölgesinde, hemen sonrasında ve eşzamanlı olarak da tüm yurtta eski rejimin artık tanınmadığına ve yerine anayasal yeni bir rejimin konulduğuna dair bildiriler yayınladı. Ardından da sokaklarda sevinç gösterileri yapılmaya başlandı. Böylece, -popüler tarih anlayışımızda sıkça bahsettiğimiz- Resneli Niyazi Bey'in adamlarıyla dağa çıkması ve eski rejim aleyhine ilk çarpışmalara başlamasından kısa bir süre sonra, yıllarca süren huzursuzluk ortamı ortadan kalkmış gözüküyordu.

23 Temmuz Perşembe günü Makedonya'da meşrutiyeti ilan etme düşüncesi, İttihatçıların 22 Temmuz gecesi Selanik'te Manyasizade Refik Bey başkanlığında toplandıkları sırada kararlaştırılmıştı. 23 Temmuz sabahı Manastır'daki İngiliz Konsolosluğu'na İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin birkaç saat içinde meşruiyeti ilan edeceği ve İttihatçıların nedensiz kan dökülmesini önlemek amacıyla kamu düzenini sağlamaya kararlı oldukları bildirildi. Manastır Garnizon Kumandanı Müşir Osman Paşa esir alınarak şiddet kullanılmak-

sızın şehirden uzaklaştırıldı ve öğle saatlerine doğru askeri barakaların önündeki tören alanında meşrutiyet ilan edildi. Çok kısa bir sürede "halk kahramanı" konumuna gelen Resneli Niyazi Bey, Manastır'da vali ve diğer mülki erkâna, devlet memurlarına, garnizondaki tüm askerlerle birlikte ayaklanmayı bastırmak üzere İzmir'den bölgeye sevk edilen taburlara ve on binlerce Hıristiyan ve Müslümandan oluşan kalabalığa yeni bir anayasal düzen içinde özgürlük ve kardeşliğin hayata geçirildiğini ilan etti. İttihad ve Terakki Cemiyeti temsilcileri ile şehrin Rum metropoliti konuşmalar yaptı ve tören top atışlarıyla sona erdi. Öğleden sonra hapishanelerin kapısı açıldı ve siyasi/adi, Hıristiyan/Müslüman ayrımı yapılmaksızın tüm mahkûmlar serbest bırakıldı. Dostluk ve kardeşlik gösterileriyle bezenmiş törenler üç gün üç gece sürdü. Gösteriler sırasında ülkenin gelecekteki güzel günleri için sloganlar atılırken, eskiden çok sık duyulan "Padişahım çok yaşa!" haykırışlarına pek rastlanmıyordu.

Fotoğrafçılığın çok fazla yaygın olmadığı bir zamanda, çok hoş bir tesadüf eseri olarak "doğru zamanda doğru yerde" olan Manakis kardeşler sayesinde bugün, 23 Temmuz 1908'de Manastır'da yaşanan bu coşkulu gösteriyi yalnızca zamanın gazetelerini, konsolosluk raporlarını, resmi belgeleri ve olayların içinde olanların anılarını okuyarak değil, bizzat o gün çekilmiş fotoğrafları inceleyerek de tekrar yaşayabiliyoruz. 1878 doğumlu Yannis -ya da kendisini yakından tanıyanların söylemeyi tercih ettiği gibi, Yannakis- ile 1880 doğumlu Miltiadis -ya da Milton- Manastır Vilayeti'ne bağlı bir Vlah -ya da Türkçeye girdiği şekliyle, Ulah- kasabası olan Avdela'da doğmuşlardı. 1898 yılında Yannis Manakis Yanya'da ilk fotoğraf stüdyosunu açmış ve kısa bir süre sonra da kardeşi Miltiadis ile birlikte işi büyütünce 1904'te Manastır'a taşınmışlardı. Manastır o zamanlar Selanik'ten sonra bölgenin en önemli ticaret ve kültür merkeziydi. 1905 yılında Sanat Fotoğrafçılığı Atölyesi adı altında Manastır'ın ana caddesi üzerinde sonradan çok meşhur olacak olan stüdyolarını kurmuşlardı. Şehrin kültürel hayatında önemli rol oynayan olayları fotoğraflayıp albüm haline getiren Manakis kardeşlerin diğer eserleri yanında *Manastır'da İlân-ı Hürriyet, 1908-1909* adıyla Yapı Kredi Yayınları tarafından 1997'de yayınlanan albüm ve 1907 yılında çekilen ve şehrin yerel İttihatçı liderlik kadrosunu resmeden "Manastır Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Vilayet Heyet-i Merkeziyesi" fotoğrafından tutun da 23 Temmuz günü yapılan törenleri, "İlân-ı Hürriyet" ile birlikte dağlardan inen çetelerin şehre girişlerini ve 1909 yılında "31 Mart Vakası" sonrasında "Hami-i Meşrutiyet olan sevgili Padişah Sultan Mehmed Reşad Han-ı Hamis Hazretleri'nin Cülus-u Hümayunlarında Manastır Hükûmet Konağı Önünde Dua" adlı fotoğrafı, 23 Temmuz 1909 günü yapılan devrimin birinci yıldönümü kutlamalarını ve şehirdeki resmi geçitleri bize bugün tüm canlılığıyla yaşatmaktadır.

Meclis-i Mebusan'ın açılışını kutlamak için Merzifon'da düzenlenen tören, 17 Aralık 1908. Ön sıralarda Ermeni din adamları dikkat çekiyor.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Midhat Şükrü İBledal Bey, Selanik Şubesi'nin almış olduğu karar üzerine 23 Temmuz'da meşrutiyeti ilan etmek için Serez'e (Siroz) gelmişti. Denetimi fiilen ele geçirmiş olan İttihatçılar, saraydan haber beklemeksizin, Serez'de de Manastır'dakine benzer bir ilan töreni düzendiler. Bu törende şehrin ileri gelenleri ile Serez Müftüsü birer konuşma yaparak yeni anayasal düzeni kutladılar. Serez'den yola çıkan yirmi kadar subay ve yüz askerden oluşan bir grup da Drama'da meşrutiyeti ilan etti. Her iki olayda da sultana en geç iki gün içinde meşrutiyeti tanıması gerektiğini bildiren telgraflar çekildi. Resne, Debre ve Makedonya ile Arnavutluk'taki diğer kasabalarda da Manastır'dakiyle aynı saatlerde meşrutiyet ilan edildi.

Niyazi Bey'in Manastır'daki isyanına ilişkin haberler 23 Temmuz sa-

Manastır'da Toska komitesi ve hürriyet hatırası, 10/23 Temmuz 1908. Ortada Osmanlıca "Vatan, Adalet, Hürriyet, Müsavat" yazıyor. Hilal'in alt kısmında komitenin liderleri, yani ortadaki üç kişinin adı da yazılı. Soldan sağa: Çercis, Âtıf ve Adem beyler.

bahı erken saatlerde Selanik'e erişerek oradan da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin telgraf haberleşmesi üzerindeki denetimi sayesinde tüm Makedonya'ya yayıldı. Meşrutiyetin ilan edildiği haberi 23 Temmuz'da Binbaşı Enver Bey -ilerleyen yıllarda "Paşa"- tarafından çekilen bir telgrafla Avrupa basınına bildirildi. Selanik'te özgürlük ve anayasal yönetim yanlısı pankartlar asılıyor, cadde ve dükkânlarda bildiriler dağıtılıyor, tüm bunlar olurken polis ciddi bir müdahalede bulunmuyordu. Aralarında Türk, Musevi, Rum ve hatta bir Bulgar'ın da bulunduğu bir grup subay ve sivil, otellerin balkonlarında, hükümet konağının, belediye binasının ve jandarma karakollarının merdivenlerinde ve Osmanlı Bankası'nın önünde meşrutiyet yanlısı konuşmalar yapıyorlardı. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Selanik'teki memurlarından Nesim Russo, adı kısa bir süre sonra Hürriyet Meydanı'na dönüştürelecek olan Olympus Meydanı'ndaki büyük bir kahvede konuşma yaptı. Konuşmalar her milletten cemaatin oluşturduğu büyük kalabalıkların heyecanlı alkışlarıyla desteklenmekteydi. Konuşmacılar arasında belediye reisi, Ticaret Mahkemesi reisi, Sanayi Mektebi müdürü ve iki yerel gazetenin başyazarları da bulunuyordu. Gecenin ilerleyen saatlerine ve hatta günün ilk ışıklarına kadar, subaylar ve siviller bazen yürüyerek, bazen de atlı arabalarda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bayraklarını ve afişlerini sallayarak gezdiler. Bu gezintiler de kitlelerin alkışlarıyla kutlanıyordu.

Bu sırada, Selanik'te bulunan Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, hükümetten sultanın halkın isteklerine uyarak Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasını kabul ettiğine dair bir telgraf aldı. Telgraf metni üzerindeki söylentiler hızla yayıldı ve yaklaşık on beş bin kişiden oluşan bir topluluk, haberi bizzat doğrulaması için paşanın konağı önünde toplandı. 24 Temmuz Cuma sabahı saat dokuz buçukta Hilmi Paşa İstanbul'dan gelen telgrafı okudu. Ardından şehrin tümünde heyecanlı gösteriler yapıldı. Selanik bayrak ve pankartlarla donanmıştı. Tüm meydanlarda konuşmalar yapılıyor ve alkış sesleri kesilmiyordu.

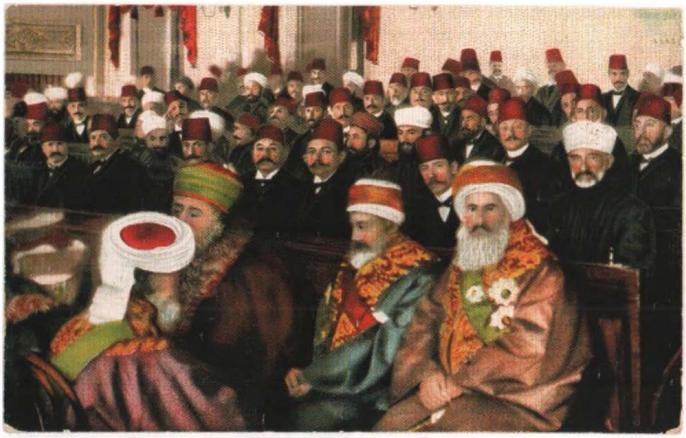
Şehirde Avrupalı gözlemcileri şaşkınlığa uğratan kutlama törenleri yapılıyordu. 24, 25 ve 26 Temmuz günleri dağlardan Selanik'e inen ve mutlakiyetçi yönetim tarafından kelleleri için ödüller konmuş olan Bulgar, Rum ve Ulah çeteleriyle Arnavut haydut ve eşkıyalar -daha düne kadar birbirlerinin köylerini basıp kadınlarını öldüren değişik ırklardan insanlar- İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi altında birleşiyor, birbirlerine sarılıyor ve Türklerle dost olmak istiyorlardı. Bulgar çetelerinin başı, "Dağların Kralı" Sandansky özgürlük, kardeşlik ve adalet üzerine nutuk veriyor, halk tarafından heyecanla karşılanıyordu.

Makedonya'da olup bitenler karşısında başka şansının kalmadığını anlayan Sultan Abdülhamid, 24 Temmuz günü Kanun-ı Esasi uyarınca Meclis-i Mebusan'ın açılmasını ve hemen seçime gidilmesini emreden bir duyuru yayımlamak zorunda kaldı. Böylece Türkiye'de mutlak monarşi sona ermiş oluyordu.

25 Temmuz Cumartesi günü İstanbul'un belli başlı caddeleri bayraklarla donatıldı. Halk caddelerde yürüyor ve gösteriler yapıyordu. Yeni yönetimi kutlayan, aralarında Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerin de bulunduğu elli bin kişiden oluşan bir topluluk iki bando eşliğinde, Babıâli'ye yürüdü. Sadr-ı Âzam Said Paşa, topluluğun başında bulunan ve sözcü olarak seçilen İstanbul'un tanınmış ve saygın avukatlarından Talât Bey'i kabul etti. Talât Bey, Said Paşa'ya sultana iletilmek üzere bir mektup verdi. Talât Bey başkanlığındaki heyet daha sonra Hariciye Nezareti'ne giderek Tevfik Paşa tarafından kabul edildi. Heyet Hariciye Nazırı'na yaptığı ziyaretten sonra Babıâli'den ayrıldı ve toplulukla beraber diğer nezaretlerin önünden geçerken "Hürriyet!" "Müsavat!" "Adalet!" ve "Uhuvvet!" -yani, "özgürlük," "eşitlik," "adalet" ve "kardeşlik"- sloganları atarak, Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne vardı. Kalabalık nezarete vardığında, yeni Harbiye Nazırı Müşir Ömer Rüşdü Paşa, beraberinde yüksek rütbeli subaylarla birlikte nezaret binasının basamaklarında belirdi. Topluluktan Kolağası Selim Sırrı İTarcanl Bey ve avukat Kemal Efendi, orduda görev almanın, sultan ve özgürlük için kendini feda etmenin tüm vatandaşların görevi olduğunu belirten konuşmalar yaptılar. Konuşmaların ardından Harbiye Nazırı'nı ve beraberindeki yüksek rütbeli subayları, ülkeye sadakatle hizmet edeceklerine dair içtenlikle yemin etmeye çağırdılar. Nazır ve yüksek rütbeli subaylar yemin ettikten sonra, kalabalık, Meşihat-ı İslamiye'ye -yani, Şeyh-ül İslamlık'a- doğru yöneldi. Şeyh-ül İslam Meh-

med Cemaleddin Efendi topluluğu sultan için duaya çağırdıktan sonra, kalabalık Maliye Nezareti'ne doğru yürüyüşe geçti. Maliye Nazırı da tıpkı Harbiye Nazırı gibi görevini sadakatle yapacağına yemin etti.

İstanbul'daki kutlamalar 26 Temmuz Pazar günü de ilk günkü coşkuyla sürdü. 26 Temmuz günü öğleden sonra Türk, Rum, Ermeni, Bulgar ve Musevilerden oluşan yaklaşık yüz bin kişilik bir topluluk Harbiye Nezareti önündeki Beyazıt Meydanı'nda toplandı. Burada yapılan konuşmalarda yeni anayasal yönetime bağlılık yemini eden topluluk daha sonra Yıldız Sarayı'na kadar coşkuyla yürüdü. Tüm gün boyunca Boğaz'ın her iki yakasında da heyecanlı gösteriler yapıldı. Yeni anayasal yönetimi kutlayanlarla dolu, bayrak ve pankartlarla süslenmiş vapur, sandal ve kayıklar kıyılardan bir yukarı, bir aşağı geçerken Boğaz'ın her yanından neşeli kutlama sesleri yükseliyordu. Tüm bunlara ek olarak, vapurlar düdükleriyle hem birbirlerini, hem de kıyıdaki halkı selamlıyordu.

Meşrutiyetin ilanından sonra 17 Aralık 1908'de açılan Osmanlı parlamentosu.

26 Temmuz gecesi Beyoğlu'nda, Cadde-i Kebir'de -yani bugünkü İstiklal Caddesi'nde- toplanan halk büyük bir coşkuyla yeni anayasal düzen lehinde gösteriler yaptı. Tepebaşı'nda ise adım atacak yer yoktu. Bando, gecenin geç saatlerine kadar parkta kutlamalara katılan halkı eğlendirdi.

27 Temmuz Pazartesi günü Ayasofya Camii'nde büyük bir toplantı yapıldı. Toplantı sonrasında başka bir heyet, sultanın maiyetindeki kadroda bulunan ve halk tarafından istenmeyen birtakım yüksek rütbeli devlet görevlilerinin işlerine son verilmesi isteklerini yinelemek üzere Yıldız Sarayı'na gitti. Halkın tepkisine boyun eğmek zorunda kalan sultan, İzzet Paşa ve diğerlerini görevden alarak Şam'a sürülmeleri emrini verdi ancak İzzet Paşa, Saray Başkatibi Tahsin Paşa'nın yardımıyla 1 Ağustos'ta İngiliz bandıralı bir Mısır gemisiyle İstanbul'dan kaçmayı başardı. Benzer bir biçimde, yine halktan gelen yoğun baskı sonucu ilan edilen genel af hemen uygulamaya konularak İstanbul'daki tüm siyasal tutuklular hemen serbest bırakıldı. Genel af, İstanbul'daki evlerine artık serbestçe geri dönebilecek tüm siyasal mülteci ve sürgünleri de kapsıyordu. İstatistiklere göre, yurtdışındaki Ermeni mültecilerin sayısı seksen bine ulaşırken, sürgündeki Müslümanların sayısı altmış bini buluyordu.

27 ve 29 Temmuz günlerinde, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve kimi subaylar şehrin değişik yerlerinde toplanan kalabalıklara hitap ederek meşrutiyeti canları pahasına koruma ve içtiler. Ağustos ayında ise, yine İstanbul'da Ermeni Devrimci Federasyonu ve Türk devrimcileri arasında dayanışma gösterileri yapıldı. 13 Ağustos Perşembe günü Balık Pazarı Üç Horan Ermeni Kilisesi'nde özgürlük ve adalet uğruna canlarını vermiş Müslümanlar anısına Ayin-i Ruhani yapıldı. Ayinin sonunda Tourian alkışlarla karşılanan, vatanperver bir konuşma yaptı. İçinde çok sayıda Müslümanın da bulunduğu topluluk buradan çıkarak Taksim'e yürüdü ve burada toplanmış kalabalığa katılarak yeni kurulan anayasal düzeni ve Türk-Ermeni kardeşliğini kutladılar.

Kutlamalar yalnızca Makedonya'da devrimin başladığı yerlerde ve başkent İstanbul'da yapılmıyordu. 27 Temmuz Pazartesi günü Edirne, yeni başlayan meşruti monarşi dönemini kutlamak üzere süslendi ve gece de fener alayları düzenlendi. Gün boyunca garnizon kumandanlığı ve

27 Temmuz'da Ayasofya'da büyük bir toplantı yapıldı. Başka bir heyet, sultanın maiyetindeki kadroda bulunan ve halk tarafından istenmeyen yüksek rütbeli devlet görevlilerinin işlerine son verilmesi isteklerini yinelemek üzere Yıldız Sarayı'na gitti. Halkın tepkisine boyun eğen Sultan, İzzet Paşa ve diğerlerini görevden alarak Şam'a sürülmesini emretti.

Yunanca (solda), Fransızca (ortada) "Meşrutiyet'in İlanı 24 Temmuz 1908", Osmanlıcasında (sağda) "Meşrutiyet-i İdare ve Kanun-ı Esasi İadesi" yazıyor. Yukarıda Ermenice, Yunanca, Osmanlıca, Fransızca ve İbranice "Yaşasın Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet" yazıyor. Anayasayı yeniden yürürlüğe koyan Sultan Abdülhamid ise Osmanlı devlet arması ve bayrakların ortasında resmediliyor.

vilayet konağı önünde konuşmalar yapıldı. Selanik'teki Üçüncü Ordu'yu temsil eden altı subay özel bir trenle 28 Temmuz'da Edirne'ye geldi. Subaylar istasyona korumasız gelmeye zorlanmış vali ve İkinci Ordu kumandanıyla birlikte, sivil ve askeri memurlar tarafından karşılandı. Askerler ve siviller, gelenleri büyük bir heyecanla karşıladılar, Üçüncü Ordu'ya bağlı İttihatçı subaylar, vali ve İkinci Ordu kumandanına İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından görevden alındıklarını bildirdiler. Halk, "Padişahım çok yaşa!" şeklinde bağırınca, Selanikli subaylar padişah lehine slogan atılmasının sona ermesini, çünkü meşrutiyetin padişahın çabalarıyla değil, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin çabalarıyla olduğunu hatırlattı. Subaylar daha sonra istasyon duvarlarında bulunan, padişah yanlısı tüm afişleri indirmeye başladılar. Çok sayıda subay mutlak monarşiyi yeren ateşli konuşmalar yaptıktan sonra, istasyondan yola çıkan kalabalık belediyeye kadar yürüyerek binanın önünde büyük bir gösteri yaptı. Burada da yeni anayasal düzen lehinde coşkulu konuşmalar yapıldı. Bu sırada vali ve İkinci Ordu kumandanından Kanun-ı Esasi'ye bağlılık yemini etmeleri istendi. Yeminden sonra, kendilerinin görevlerinde kalabilecekleri, ancak maaşlarında azalma olacağı bildirildi; tabii ki asıl yetki ve sorumluluk İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin atayacağı görevlilerin elinde olacaktı.

29 Temmuz Çarşamba günü Drama'da civar köylerden gelen yaklaşık on beş bin kişilik kalabalık bir Rum topluluğu, hükümet konağı önünde İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen büyük ve coşkulu bir gösteri yaptı.

Konya'da ise vali, çeşitli kamu görevlileri ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcileri olan sürgünler, Selanik ve İzmir'e devrimden önceki ayaklanmaları bastırmaları için gönderilen, fakat emre uymayarak kendileri de ayaklanan askerleri kahramanlar gibi karşıladılar. Atılan sloganlar arasında, "Hürriyet!" sözcüğünü içerenler çoğunluktaydı. İttihad ve Terakki Cemiyeti; Selanik'te bu askerlere üzerinde "Hürriyet ve Terakki" ve "Millet ve Hürriyet" yazılı bayraklar dağıtmıştı. Bu bayraklar, şimdi tüfeklerinin namlularını süslüyordu. Görünüşe göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Konya Şubesi şehrin tek hâkimi durumuna gelmişti ve zaten zayıf bir durumda olan vali, görevini ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tavsiye ve desteğiyle yapabiliyordu.

25 Temmuz Cumartesi günü Bursa'daki İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri, Vali Mehmed Tevfik [Biren] Bey'i ziyaret ederek İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezinin yolladığı telgraf doğrultusunda, ülkede meşrutiyetin ilan edilmiş olduğunu bildirdiler. Bursa'daki İttihatçıların başında, ilerde İttihad ve Terakki devrinin maarif nazırı olacak ve 1926 yılında "İzmir Suikastı" davasında İstiklal Mahkemesi tarafından suçlanarak Kemalist rejim tarafından asılacak olan Bursa İdadisi İkinci Müdürü Şükrü Bey vardı. O gece Bursa'nın en büyük otelinde Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile gelen yeni anayasal düzen şerefine görkemli bir ziyafet düzenlendi. Bursa'nın Müslüman olan olmayan tüm ileri gelenlerinin ve bazı devlet memurlarının katıldığı bu ziyafet sırasında özgürlüğü kutlayan konuşmalar yapıldı ve sarıklı hocalarla papaz ve hahamların birbirleriyle kucaklaşıp öpüştükleri gözlendi. Ertesi gün -26 Temmuz Pazar- Müslüman, Hıristiyan ve Musevi tüm halkın katıldığı gösterilerdeki coşkunun tarifi mümkün değildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa Şubesi tarafından düzenlenen gösterilerde "Yaşasın

Hürriyet!" "Kahrolsun İstibdad!" sesleri güçlü bir şekilde işitiliyordu. İngiliz Konsolosluğu önünde toplanan yaklaşık yirmi beş bin kişilik bir topluluk, garnizon kumandanı yardımcısının İngiltere'yi, İngiliz anayasasını ve hükümdarını öven konuşmasını dinledi. Daha sonra vali konağının önünde toplanan kalabalık, Vali Mehmed Tevfik (Biren) Bey'den de bir konuşma yaparak yeni düzene bağlılığını belirtmesini istedi. Vali açıkça böyle bir yemin etmedi. Bunun üzerine, Kanun-ı Esasi'ye bağlılık yemini etmeyen valiye düşüncesini değiştirmesi için iki gün süre tanındığı, ancak yine reddederse, görevden alınıp İstanbul'a gönderileceği bildirildi. Bu arada, Alman Büyükelçiliği'nin girişimiyle yaklaşık bir yıl önce Bursa'ya sürülmüş, adı yolsuzluklara karışmış Fehim Paşa Bursa'dan kaçmaya çalışırken linç edildi. Ayrıca Bursa'da saray hesabına casusluk yaptıkları öteden beri bilinen Kaymakam Cevad Bey ile Miralay Rıza Bey ve Yüzbaşı Enver Bey gibi birkaç subay halkın lanetleri arasında kumandanlığa götürülerek tutuklandı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti Kayseri, Mersin ve Adana'da da 23 Temmuz'un hemen sonrasında kontrolü ele geçirdi. Adana'da, devrimcilerin düzenlediği ve yeni anayasal düzeni destekleyen heyecanlı gösterilerden sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Adana temsilcileri Vali Bahri Paşa'yı görevden uzaklaştırdılar. Mersin'de meşrutiyet büyük bir coşkuyla karşılandı. Burada da, ülkenin çoğu yerinde olduğu gibi, mutasarrıf görevden alındı. Meşruti monarşinin ilanına ilişkin haberler İskenderun ve çevresinde de coşkuyla karşılandı. Halk Kanun-ı Esasi'nin ilanının ticarete, sanayiye ve tüm iktisadi faaliyetlere canlılık getireceğini düşünüyordu.

Samsun'da da diğer şehirlerde olduğu gibi gösteriler yapıldı. Merkezi hükümetin tüm temsilcileri Kanun-ı Esasi'ye bağlılık yemini etmeye zorlandılar. Yemin töreninden yalnızca tarafsızlığı, hakkaniyetli davranışı ve lekesiz sicili nedeniyle bir hâkim hariç tutuldu. Diğer yandan, kötü bir şöhreti olan belediye reisi tam üç kez yemin ettirildi. Ağustos ayında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyeleri Samsun'a gelerek, ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin padişahın bir lütfu olmadığını ve padişaha zorla kabul ettirildiğini açıklayan konuşmalar yaptılar.

Trabzon'da 24 Temmuz'u takip eden birkaç günlük kısa bir belirsizlik döneminden sonra şehirde halk büyük sevinç gösterileri yapmasa da genel bir memnuniyet ortamı doğdu. Monarşist hükümetin memurları ise yeni durumdan hiç de memnun değildi. 1907'de Bitlis halkı tarafından kovulduktan sonra Trabzon'a atanan ve kötülüğüyle ünlü Vali Ferid Paşa İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon'daki temsilcileri tarafından ağustos ayının hemen başında istifaya zorlandı.

Harput'ta devrime ilişkin haberler ilk anda şüpheyle karşılandı, halk duyduğu söylentilere inanamıyordu. Bu nedenle halkın gerçekten ne düşündüğünü anlamak mümkün değildi. Ama devrim haberinin postayla şehre ulaşmasının ardından, 7 Ağustos Cuma günü yarı resmi bir kutlama yapıldı. Şehrin Müslüman ve Hıristiyan halkı her tarafı süsleyip, aydınlatılmış sokaklarda sevinç gösterileri yaptı. Harput'ta bulunan tüm siyasal tutuklular hemen serbest bırakıldı. Ermeni Devrimci Federasyonu üyesi olan tüm Ermeni siyasal tutuklular da böylece özgürlüklerine kavuştular. Mutlakiyetçi monarşinin yıkıldığına ilişkin haberler şehirde tam bir sevinç sarhoşluğu havası yarattı.

İzmir'de de haberlerin doğruluğu anlaşıldıktan sonra şehre büyük bir heyecan dalgası yayıldı. Tüm cemaatler, aralarındaki inanç ayrılıklarını bir an için unutup beraberce gösteriler yaptılar. Şehrin en büyük camiinde halkla beraber vali ve tüm devlet memurlarının da katıldığı büyük bir toplantı yapıldı. 26 Temmuz Pazar günü İzmir sokakları yeni anayasal düzenin heyecanlı destekçileri tarafından öylesine dolmuştu ki, adım atacak yer yoktu. Şehrin her yanındaki bandolar, Hamidiye Marşı ile birlikte değişmeli olarak Fransız, İngiliz ve Yunan milli marşlarını da çalmaktaydı. Dört bir yanı süslenmiş İzmir'de bir bayram havası esmekteydi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden Dr. Nâzım Bey 7 Ağustos Cuma günü Selanik'ten İzmir'e geldi. Şehrin her tarafında bayram sevinci yaşanmaktaydı. Bu arada, İzmir garnizon kumandanı ile İdare-i Umumiye Meclisi'nden bir kişi saray casusu olduklarından şüphelenilen iki kişiyle birlikte gözaltına alındı. Devrimden hemen sonra Konya istikametine kaçan ve zimmetine para geçirmekle suçlanmış olan garnizon kumandanı İzmir'e getirilerek diğer tutuklananlarla birlikte Selanik'e gönderildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesi'nce tutuklanarak Selanik'e gönderilen yüksek rütbeli devlet memurları arasında halkın nefret ettiği İzmir ve Aydın polis müdürleri, İzmir jandarma komutanı, telgrafhane müdürü ve belediye reisi de vardı. İttihatçılar tarafından görevine son verilen vali ise çareyi şehirdeki İngiliz Konsolosluğu'na sığınmakta buldu. Fakat tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi için emir çıktığını öğrenince, Kıbrıs üzerinden Beyrut'a gidecek olan bir gemiye

1909 yılında 1876 Kanun-ı Esasisi üzerinde yapılan değişiklikleri değerlendirirsek görürüz ki, anayasal düzen hukuki açıdan tamamen meşruti monarşi haline getirilmiştir. Yani padişahın siyasette törensel rolü dışında hiçbir rolünün kalmadığı bir düzen kurulmuştur.

binip kaçmak üzereyken yakalandı. Valinin yakalanmasına rağmen gemiyle Atina'ya kaçarak sığınma hakkı isteyen eski düzen yanlısı devlet memurlarının sayısının oldukça çok olduğu söyleniyordu. İzmir hapishanesinden siyasal tutukluların serbest bırakılması sırasında birtakım zorluklarla karşılaşıldı; kendilerinin de siyasal suçlularla birlikte serbest bırakılmasını isteyen adi suçlular, aksi takdirde ellerindeki rehineleri öldüreceklerini söyleyerek zorluk çıkardılar. Görevi eski düzen temsilcilerinin elinden alan yeni yetkililer, ancak adi tutukluların durumlarını yeniden gözden geçireceklerine söz verince rehineler serbest bırakıldı.

İzmir valisi çareyi şehirdeki İngiliz Konsolosluğu'na sığınmakta buldu. Fakat tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi için emir çıktığını öğrenince, Kıbrıs üzerinden Beyrut'a gidecek olan bir gemiye binip kaçmak üzereyken yakalandı. Valinin yakalanmasına rağmen gemiyle Atina'ya kaçarak sığınma hakkı isteyen eski düzen yanlısı devlet memurlarının sayısının hayli fazla olduğu söyleniyordu.

Erzurum'da hapishanedeki siyasal tutuklular devrim haberi üzerine hemen serbest bırakıldılar. Serbest bırakılan doksan iki tutuklunun altmışı Ermeni, otuz ikisi Türk'tü. Türklerin on sekizi, 1906 ve 1907 yıllarındaki vergi ayaklanmalarına katıldıkları için ömür boyu hapse mahkûm edilmişlerdi. 6 Ağustos Perşembe günü Erzurum'da halk, bayrak ve pankartlarla bezenmiş görkemli bir kutlama töreni düzenledi. Törene katılanlar, Ermeni Metropolithanesi önünde durdular. Burada Metropolit Saadetyan ve İttihatçı bir subay kardeşlik, adalet, eşitlik, özgürlük ve Kanun-ı Esasi'yi yücelten konuşmalar yaptılar. Konuşmalar alkışlarla karşılandı. Kalabalık, konuşmaların ardından Katolik ve Rum kiliselerine doğru yöneldi. Hükümet konağı önüne gelindiğinde kalabalık yirmi bin kişiye ulaşmıştı. Tüm bu şükran gösterilerine rağmen Erzurum halkı tam anlamıyla sevinçli değildi, çünkü vergi ayaklanmalarını örgütlemekten 1908 Şubat'ında mahkûm edilmiş yetmiş bir tutuklunun çoğu hâlâ serbest bırakılmamıştı. 10 Ağustos Pazartesi günü onlar da özgürlüklerine kavuştular ve ancak bundan sonra Erzurum'da görkemli kutlamalar yapıldı. Ağustos ayı ortasında şehrin her yerinde genel hoşnutluk havası esiyor, Müslüman ve Hıristiyan halk, özgürlük ve adalet sloganları atarak şehirde geziyorlardı. 20 Ağustos Perşembe günü, Erzurum'daki vergi ayaklanmaları olaylarının en önemli liderlerinden ve 1907 Kasım'ında Sinop'a sürülmüş olan Dava Vekili Seyfullah Efendi, Hacı Şevket Hoca ve Hacı Âkif Efendi şehre dönerek kahramanlar gibi karşılandılar.

Temmuz ayının son günleri ve ağustos ayının başlarında, yeni anayasal düzen için yapılan kutlamalar gündelik hayatın bir parçası olmuştu. Doğuda bazı Arap vilayetleri ve batıda Arnavutluk dışındaki tüm vilayetlerde özgürlükçü düzenin kuruluşu coşkuyla kutlandı. Monarşist yönetimin son yıllarında, mutlakiyetçi düzen karşısında halkın hoşnutsuzluğu en son safhaya varmış bulunuyordu. Dolayısıyla mutlakiyetçi düzenin çöküşü, adaletsizlikten bıkmış olan halka haklı bir rahatlama sağladı.

DEVRİMİN ANLAMI

Mutlakiyetçi düzenle birlikte bu düzenin ayrılmaz parçası olan baskıcı kurum ve yasakların çöküşü karşısında halkın göstermiş olduğu büyük sevinç 1908 Devrimi'ndeki halk unsurunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Devlet odaklı çözümlemeler yapan sosyal bilimci ve tarihçilerin 1908 Devrimi'nin halk tarafından benimsenmediği, halkın olaylara ilgisiz kaldığı yönündeki temelsiz iddiaları, devrim öncesi ve sonrası olaylara ilişkin veriler karşısında bütünüyle çürümektedir. Halk durumun tamamıyla bilincindeydi ve devrimi ve içerdiklerini anlamıştı. Alışılagelmiş -sıradan- tarihyazımının iddia ettiği gibi, halkın büyük çaptaki değişikliklere bilinçsizce alet olduğunu ve ne olup bittiğinin farkında bile olmadığını söylemek, özgürlükleri için yıllarca mücadele vermiş halka karşı yapılmış en büyük saygısızlıktır.

Nasıl 1908 Devrimi birkaç isyankâr subayın dağa çıkmasıyla ortaya çıkan ve yalnızca meşruiyetini toplumdaki farklı sınıflar katında yitirmiş olan rejimin yıkılmasından başka amacı olmayan bir hareket değilse, devrim sonrasında kamuoyunda tartışılmaya başlanan liberal görüş ve fikirler de el yordamıyla bulunmuş değildi. 1908 Devrimi sonrası kurulan Meclis-i Mebusan'ın yasama faaliyetlerine bakıldığında sosyal, siyasal ve ekonomik alanda liberal bir düzen yaratmak için yapılan köklü değişikliklerin çoğunun, her ne kadar sansürle engellense de, II. Abdülhamid'in İstibdad Devri'nde -1880'li yıllardan beri- enine boyuna tartışılmış olduğunu anlamaktayız.

Nihai amaç olan "cumhuriyet"in kurulması, yani saltanatın tümüyle ortadan kaldırılması ve liberal demokratik yönetimin "ideal" şekli olarak görülen anayasal düzenlemenin gerçekleştirilmesi için egemen ideolojinin içeriğini bu yönde güçlendirmeye yönelik propaganda faaliyetinin kamuoyunda yapıldığını görmekteyiz. Bu işte eğitimin rolünün çok önemsendiğini de biliyoruz. 1908 Devrimi'nden sonra içerikleri gözden geçirilerek yeniden yazılan okul kitaplarında bu konuyla ilgili görüşlere göz atmamızda fayda var: 1908 sonrası yurttaşlık bilgisi kitap-

larında hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde "cumhuriyet" övülmekte ve nihai amacın bu olduğu belirtilmekteydi.

Bu evrensel değerler içinde uzun vadede en önemlisi, doğal olarak ülkede yaşayan herkesin "tebaa" konumundan çıkarılarak "vatandaş" ya da "yurttaş" konumuna getirilmesiydi. Herkesin yasalar önünde eşit olması, 1908 Devrimi'nin önde gelen prensiplerinden biriydi. 1908'den önce Türkiye'de bir arada yaşayan etnik gruplar toplu olarak devlet karşısında "tebaa," devlet yönetimini elinde tutan grubun karşısında da ikinci sınıf insan konumundaydı. Yalnızca devleti yönetenlerle yönetilen tüm tebaa arasında değil, tebaanın kendi arasında da modern devlette var olması mümkün olmayan farklılaşmalar mevcuttu. Örneğin Arnavutlar gibi bir etnik grup sırf etnik özelliğinden ötürü vergi yükümlülüğünden muaftı. Gayrimüslim olarak sınıflandırılanlar askerlik yapma hakkından yoksundu. Modern bir devlette olması söz konusu bile edilemeyecek bir şey -devlet tekeli dışında özel ordu kurma ve besleme işi- ülkenin doğusundaki Kürt beylerine mutlakiyetçi devlet tarafından tanınmış bir ayrıcalıktı. "Hamidiye Alayları" olarak bilinen bu özel ordular yöre halkı arasında korku salmıştı. Kısacası, modern devlet vasfı taşımayan bu mutlakiyetçi yönetim altında yaşayan tebaa, herkesin aynı hukuk düzenine tabi olmadığı bir düzende hem kendilerine hem de başkalarına karşı yapılan haksızlıklar karşısında oldukça çaresiz bir biçimde yaşamaktaydı. 1908 Devrimi ile birlikte eski düzenin bu modern olmayan hukuk anlayışı terk edilerek yerine herkesin birinci sınıf vatandaş olduğu bir anayasal düzen getirilmeye çalışıldı. Belki de 1908 Devrimi'yle birlikte Türkiye'de yaşayanlar, özellikle de "azınlık" olarak tanımlanan gruplara dahil olanlar, ilk defa birinci sınıf vatandaş olmanın gururunu, kısa da olsa yaşama fırsatını elde ettiler. Türkiye tarihinde ilk -ve belki de son defa olarak- farklı etnik kimlikleri olanlar eşit haklardan yararlanmak amacıyla bir araya gelip

Meşrutiyetin ilanının şerefine hazırlanan rozet, kolye ve nişanlardan örnekler.

Bulgar cemaatinin hazırladığı bir rozet. Üstteki yıldızın içinde "mevedded-i milliye"yi (Osmanlı milletlerinin dostluğunu) temsilen, iki el ve 1324 tarihi, hilalin üzerinde Osmanlıca "Yaşasın vatan, millet ve hürriyet", altta Bulgarca "Yaşasın vatan, hürriyet ve millet", en altta ise 1908 tarihi yer alıyor.

Gümüş üzerine mineli kolye. Bayrakların ortasında "11 Temmuz sene 1324", en üstte "Meşrutiyet", yanlarda ise "Hürriyet, adalet, uhuvvet, müsavat" yazılı.

Nişan. Sultan Reşad'ın tuğrasının altında "Müsavat, uhuvvet, hürriyet, adalet" yazılı.

önlerini tıkayan eski devleti tüm üstyapı kurumlarıyla birlikte tarihe gömmek istediler. 1908 yılına yaklaşırken ve devrimden sonraki birkaç yıl içinde, o zamana kadar görülmediği ölçüde, mutlakiyetçi devletin ve eski rejimden çıkarları olanların tüm kışkırtmalarına rağmen toplumun hemen tüm katmanlarından ve farklı etnik gruplardan oluşan bir koalisyon, var olan devlet yapısını yıkmak üzere çaba harcadı. Bu açıdan bakıldığında, yapılan, eski bir devlet düzeninin yıkılmasıydı, devletin kurtarılması değil.

Toplumdaki adaletsizliklerin ve haksızlıkların kaynağı olarak var olan mutlakiyetçi rejim eleştirilmekte ve bunun özgürlükçü temsil mekanizmalarına dayanan "modern" bir yapıyla değiştirilmesi öngörülmekteydi. Bu "liberal demokratik" yapı, "meşruti monarşi" ya da daha radikal bir biçimde "cumhuriyet" şekliyle gerçekleştirilebilirdi. Devrimin hem öncesinde hem de sonrasında sorumlu konuma gelenlerden Enver Bey -sonra paşa- daha devrimin doğru dürüst başarıya ulaşıp ulaşmadığının kuşkulu olduğu ilk günlerde İttihad ve Terakki adına yabancı basın mensuplarına verdiği ve 1 Eylül 1908 günkü *The Times* gazetesinde çıkan demeçte, amaçlarının bir kurum olarak mutlakiyetçi monarşiden kurtulmak olduğunu ve padişahın ancak Kanun-ı Esasi hükümlerine uyduğu takdirde cemiyet tarafından desteklenebileceğini açıkça söylemekte hiçbir mahzur görmemekteydi. Yabancı basın da monarşinin sonunun ne zaman geleceğini tartışmaya açmıştı.

Tabii ki böylesine radikal bir değişiklik için İttihad ve Terakki'nin kurmuş olduğu koalisyonun çok güçlü olması gerekiyordu ve İttihad ve Terakki Cemiyeti bu koalisyonun çok güçlü olmadığının farkındaydı. Daha devrimden önce, işbirliği yaptıkları gruplardan birinin -Prens Sabahaddin'in başında olduğu Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti'nin- amacının kendi amaçlarıyla aynı olmadığını anlamışlar ve devrim başarıya ulaşır ulaşmaz, Prens Sabahaddin'in kendisinin devrimi gerçekleştirenlerden biri olduğu iddiasını kamuoyunda ısrarla yalanlamışlardı. Prens Sabahaddin ve Mizancı Murad Bey'in gerçek amaçlarının birkaç yıl sonra tam anlamıyla ortaya çıkmasını beklemeden, koalisyonun kendileri açısından çürük gördükleri kısımlarını saf dışı bırakmayı tercih etmişlerdi. Bu, doğal olarak tutarlılık adına sağlam bir adım olmakla birlikte, Abdülhamid aleyhtarı cephenin zayıflaması anlamına gelmekteydi.

Nitekim, 1908'den sonraki İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin anayasal sorun hakkındaki görüşlerine bakarsak, kısa ve orta vadede saltanatın ortadan kaldırılması konusunun zamana bırakıldığını görürüz. Fakat İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, saltanatın diğer meşruti monarşilerde de olduğu gibi içinin boşaltılarak yalnızca görüntüye indirgenmesi çabalarını 1908 yılının ağustos ayından itibaren ısrarlı bir biçimde sürdürdüğünü görmekteyiz. Artık padişahın kabine üyelerini atama yetkisi kesinlikle olmayacaktı. Bu konuda daha ilk günden beri ısrarlı olan cemiyet liderlerinin hem Ağustos 1908'de, hem de Şubat 1909'da sebep oldukları hükümet bunalımlarını ve mutlakiyetçi rejimin belirleyici unsurlarından biri olan hükümet üyelerini bizzat atama

Meşrutiyetin ilanından sonra yurtdışına kaçan İzzet Paşa ile ilgili bir karikatür.

Osmanlıca "İzzet Paşanın eski hali", "İzzet Paşanın yeni hali"; Yunanca, Fransızca "İzzet Paşa anayasadan önce" "İzzet Paşa anayasadan sonra". İkinci yazılar karikatür ters çevrilince (sağda) okunacak şekilde düzenlenmiş.

ve azletme yetkisini savunan Kâmil Paşa'yı iktidardan bu nedenle düşürdüklerini hatırlamakta fayda var. Rejimin niteliğini belirleme anlamında son derece önemli olan bu prensip yüzünden Nisan 1909'da, aralarında Prens Sabahaddin ve Kâmil Paşa'nın da örgütleyici olarak bulundukları bir karşı devrim hareketi ortaya çıkacak ve İttihad ve Terakki Cemiyeti, ancak kurduğu yeni bir koalisyonla bu karşı devrim teşebbüsünün üstesinden gelebilecekti. 1909 yılında 1876 Kanun-ı Esasisi üzerinde yapılan değişiklikleri bu açıdan değerlendirirsek görürüz ki, anayasal düzen hukuki açıdan tamamen meşruti monarşi haline getirilmiştir. Yani padişahın siyasette törensel rolü dışında hiçbir rolünün kalmadığı bir düzen kurulmuştur.

KISA KAYNAKÇA

1908 Devrimi ve bu devrime giden süreci anlatan oldukça çok sayıda kitap mevcut olmasına rağmen bu süreci bir reform hareketi olarak değil de bir devrim hareketi olarak algılayan ve olayı bu açıdan inceleyen kitapların sayısı oldukça azdır. Yukarıda kısaca bahsettiğim sürecin daha kapsamlı bir anlatımı, ilk defa benim *The Revolution of 1908 in Turkey* (Leiden, New York ve Köln: E. J. Brill, 1997) adlı kitabımda çıktı. Bu kitap İngilizce özgün metne yapılan ekler, bir sonsöz ve düzeltmelerle birlikte *1908 Devrimi*, Dördüncü ve Düzeltilmiş Yeni Baskı [Çeviren Ayda Erbal] (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006) adı altında basılmıştır. 1906 ile 1908 yılı sonu arasındaki dönemi kapsayan olayların çözümlemesi için bu kitaba bakılabilir. Bu hikâyenin devamı -yani 1908 yılı sonu ile 1913 yılı başı- yine benim *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913* (Leiden, New York ve Köln: E. J. Brill, 2000) adlı kitabımdan takip edilebilir.

Benim *1908 Devrimi* kitabında anlattığım vergi ayaklanmalarını diğer kaynaklarda da takip etmek mümkündür. Bunlar arasında çözümleme açısından en verimli olanı şudur: H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İkinci Baskı (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997). Doğrudan Erzurum'daki olayları anlatan ve resmi devlet belgeleriyle de desteklenen bir kaynak, Muammer Demirel'in *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990) adlı kitabıdır. Orhan Türkdoğan *Türk Kültürü* ve *Türk Dünyası Araştırmaları* dergilerinde olayı yaşayanların anılarını yayınlamıştır: Orhan Türkdoğan, "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması: I," *Türk Kültürü*, No. 255 (Temmuz 1984), ss. 453-466; "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması: II," *Türk Kültürü*, No. 256 (Ağustos 1984), ss. 497-509; "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması: III," *Türk Kültürü*, No. 257 (Eylül 1984), ss. 575-581 ve "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması ile İlgili Yeni Belgeler," *Türk Dünyası Araştırmaları*, No. 4, 7 (Nisan 1987), ss. 23-72. Erzurum'daki ayaklanma ile ilgili olarak ayrıca şu kaynağa da bakılabilir: Önder Göçgün, "II. Meşrutiyet'e Öncülük Eden bir Hareket: Erzurum İhtilâli ve Ona Dair Bazı Belgeler," *Türk Kültürü Araştırmaları*, 23/1-2 (1985), ss. 253-279.

Resneli Niyazi Bey'in Makedonya dağlarında yanındaki silahlı adamlarıyla birlikte rejim aleyhine ayaklanma hikâyesi ve kendisinin ülkedeki huzursuzluk ve devrim hakkındaki görüşleri için ilk baskısında adı *Hatırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-i Kebir-i Osmani'den bir Sahife* (İstanbul: Sabah Matbaası, 1326 [1910]) olan kitaba bakılabilir. Bu kitabın geçen yıllar içinde değişik baskıları yapıldı, ancak hem Osmanlıca özgün metin hem de bu metnin Latin alfabesine sadeleştirilerek çevrimini içeren şu baskıya bakılabilir: *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı: Hatırat-ı Niyazi* [Niyazi Ahmet Resnelioğlu, Erol Şadi Erdinç ve Murat Çulcu'nun katkılarıyla derleyen Nurer Uğurlu] (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003). Bu kitapta ayrıca resmi devlet belgelerinden yararlanılarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yazılan ve ilk defa 1956 yılında *Belleten* dergisinde ("1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar," *Belleten*, 20 (1956), ss. 103-174) çıkmış olan bir makale de yeniden basılmıştır.

Benim *1908 Devrimi* kitabını yazarken kullandığım İngiltere Dışişleri

Bakanlığı arşivlerindeki raporlardan bir tanesi -"1908 Yılı Türkiye Raporu"- yakın bir tarihte Türkçe olarak yayınlandı: *İngiliz Gizli Raporu: Türkiye 1908* [Bir önsözle birlikte çeviren Halil Ersin Avcı] (İstanbul: Emre Yayınları, 2005). Bu raporda İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne ulaşan konsolosluk bilgileri ışığında 1908 yılının siyasal olayları hakkında önemli ipuçları yakalamak mümkündür.

Makedonya'nın değişik yerlerinde 23 Temmuz ve hemen ertesindeki coşkunun çok fazla görsel malzemesi yok, daha doğrusu, ilgilenmediğimiz için bilinçli bir şekilde görsel malzeme aradığımız söylenemez. Bu nedenle, Manastır'daki devrim günlerini resmeden Manakis kardeşlerin fotoğraf albümü son derece önemli bir görsel kaynak. Devrim coşkusunu fotoğraflarda görmek isteyenler bu kitaba başvurabilir: Yanakis ve Milton Manakis (Fotoğrafçı Manakis Biraderler), *Manastır'da Hürriyet, 1908-1909* [Yayına hazırlayan Roni Margulies; Önsöz Zafer Toprak] (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997). Ayrıca, Jacques Benoist-Méchin'in Fransızca baskısı *1908-1938: La Turquie se dévoile* ([Paris]: E. Baschet, [1980]), İngilizce çevirisi de *Turkey, 1908-1938: The End of the Ottoman Empire—A History in Documentary Photographs* ([Zug]: Swan, [1989]) adıyla basılan fotoğraf albümünden, kısa bir bölümünde *Toplumsal Tarih* dergisinin bu sayısında da kullandığımız 1908 yılında Selanik ve İstanbul'da çekilmiş olan fotoğraflara bakmak mümkün.

Görsel malzemenin "bolca" kullanıldığı bir başka yeni kitap, Sacit Kutlu'nun özel koleksiyonundaki kartpostallardan oluşan ve hikâyesini yine kendisinin yazdığı bir eser: *Didâr-ı Hürriyet: Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet, 1908-1913* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004). Kitapta kullanılan kartpostallar ne kadar özgün, ilginç ve doyurucu ise kitaba eşlik eden hikâye de o derece sıradan, bayat ve "klasik". Bu nedenle belki bu kitabın "yalnızca" resimlerine bakmak konuyu anlamak açısından daha yararlı olabilir.

1908 yılı temmuz ayından başlayarak tüm ağustos ayı boyu süren ve eylül ayına kadar devam eden devrim coşkusunun yukarıda anlatılan kısa hikâyesinin tümüne yakınını okumak isteyenler hem benim *1908 Devrimi* kitabımın bu konuyla ilgili bölümlerine hem de Kudret Emiroğlu'nun *Anadolu'da Devrim Günleri: İkinci Meşrutiyet'in İlânı, Temmuz-Ağustos 1908* (Ankara: İmge Kitabevi, 1999) kitabına bakabilir. Emiroğlu yerel basın organlarını tarayarak yazdığı bu kitapta bize hemen tüm Anadolu şehirlerindeki kutlama törenlerini anlatmaktadır. Kitapta varmış olduğu sonuçlara katılmasam da anlattığı hikâyenin 1908 Devrimi tarihçiliğine katkı sağladığını söyleyebilirim.

1908 Devrimi'ni anlamakta bize yardımcı olan önemli malzemelerden biri fotoğraflarsa, diğeri de sansür baskısından devrimle birlikte kurtulmuş olan basın yayın organlarında çıkan karikatürlerdir. Eski devrin yüksek rütbeli yöneticileri olan paşalara duyulan nefreti ve halkın eski rejimden duyduğu tiksintiyi hiçbir kaynak devrin karikatürleri kadar net ve açık veremez. Çoğu çizimlerdeki amatörlüğe ve beceriksizliğe karşın bu karikatürlerde anlatılan hikâye şimdiye kadar birçok tarihçinin gözlerini kapayarak yazdıklarından çok daha fazlasını anlatıyor bize. Devrimi anlamamızı kolaylaştırıyor bu karikatürler. Fransız Devrimi'nin sembollerine olan bağlılığı, eski rejimin neyi, yenisinin neyi ifade ettiğini ve ilerisi için insanların nasıl bir hayat tahayyül ettiğini bu karikatürlere bakarak kolayca anlayabiliriz. Bu bakımdan Turgut Çeviker'in derlediği albüm 1908 Devrimi tarihçiliği açısından "elzem" kaynaklardan biri: *İbret Albümü, 1908* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1991).

1908 Devrimi sonrasında basında çıkan karikatürleri çözümlemeye çalışan bir kaynak, Palmira Brummett adlı yabancı bir akademisyen tarafından yazıldı: *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911* (Albany: State University of New York Press, 2000). Bu kitabın Türkçe baskısı için bakınız: Palmira Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm, 1908-1911* [Çeviren Ayşen Anadol] (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003). Devrim lehinde ve aleyhinde olan karikatürcüleri bir kefeye koyarak çözümleme yapmaya çalışması her ne kadar kitabın bazı bölümlerine gölge düşürse de Fransa ve İran devrimlerine yapılan atıfları, eski devrin yöneticilerine yönelik hicivleri ve Fransız Devrimi'nin idealleri olan "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" kavramlarının merkezi rolünü bu kitapta örnekleriyle görebilmekteyiz. Bu metne sırf modern bir siyasal sisteme giren Türkiye'deki yeni çatışma eksenlerini irdelemesi açısından baksak bile kitabın bize son derece faydalı olabileceğine ve ufkumuzu genişleteceğine inanıyorum.

Tüm bu devrim sürecinin doğal sonucu, serbest seçimlerin yapılarak bir meclis oluşturulmasıydı. Ülke yönetiminde mutlak söz sahibi olacak bu meclisin üyelerini seçme işiyle ilgili süreç için yine benim *1908 Devrimi* kitabıma bakılabilir. Burada seçimler için kurulan ittifakları ve yeni düzen yanlısı ve karşıtı güçlerin siyasette nasıl örgütlenmeye başladıklarının hikâyesini bulmak mümkün. 1908 seçimlerini konu edinen şu kitaba da bakılabilir: Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, 1908-1914* (Ankara: İmge Kitabevi, 2007). Kuramsal çerçevesinin zayıflığı ve çözümlemesindeki sorunlara rağmen bu kitap yine de bize 1908 yılındaki seçim havasını vermesi açısından faydalı. Seçimlerle ilgili kartpostalları ve Meclis-i Mebusan'ın 17 Aralık 1908 Perşembe günü yapılan açılış törenleriyle ilgili fotoğrafları yine Sacit Kutlu'nun *Didâr-ı Hürriyet: Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet, 1908-1913* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004) adlı kitabından takip etmek mümkün.

AYKUT KANSU
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ

TEMMUZ 1908

AYKUT KANSU

Türkiye "devrim"e doğru giderken The Times, L'Humanité, The Manchester Guardian, La Croix, Journal des débats *gibi yayınlar Osmanlı'nın içinden geçtiği bu kritik süreci kendilerine göre değerlendiriyordu. Balkan sorunu, Şemsi Paşa'nın katli, Türk reformları, Selanik Merkez Kumandanı Nâzım Bey'e düzenlenen suikast girişimi, casusluk yapan Manastır alay müftüsüne düzenlenen suikast, Jön Türk lideri Ahmet Rıza ile yapılan bir söyleşi, Makedonya'daki halk ayaklanması, İlan-ı Hürriyet gibi kimi kilit olayların yabancı basındaki yansımalarını "1908 Devrimi"nin 100. yılı vesilesiyle okuyucularımızla paylaşıyoruz.*

Üçüncü Avcı Taburu Zabitanı. Kâğıtlarda, Yaşasın Hürriyet yazıyor.

Manastır'da İlan-ı Hürriyet 1908-1909 Fotoğrafçı: Manakis Biraderler

FRANSIZCA HABERLERİN ÇEVİRİLERİ ZAFER ÇELER İNGİLİZCE HABERLERİN ÇEVİRİLERİ AYKUT KANSU

Haziran ayı başlarında İngiliz Kralı Edward ile Rus Çarı Nikola Reval'de bir araya gelerek, yıllardır Makedonya'daki huzursuzluk konusunda Büyük Güçler'in Türkiye'ye uygulamayı düşündükleri baskı üzerine görüşmeler yaptılar. Bu konu 1902/1903 yılından beri aciliyet kazanmış bir şekilde dünya kamuoyunun gündemindeydi. Ağustos 1903'teki İlinden Ayaklanması'nı müteakip Ekim 1908'de Mürzsteg Prog-

ramı olarak bilinen bir reform tasarısı hazırlanmıştı. Ancak bu uluslararası girişimden beri Türk hükümeti Makedonya'da yapılması gerekenleri uygulamakta çok yavaş davranıyordu. Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimi uluslararası platformlarda verdiği sözleri yerine getirmediği gibi, idaresi altındaki halkın can ve mal güvenliğini koruma konusunda da hemen hiçbir şey yapmamaktaydı. Değişik etnik gruplara ait çeteler sürekli köy basmakta, mal ve cana zarar vermekteydi. Türk hükümetinin baltalayıcı davranışları yüzünden bölgede konuşlanan uluslararası jandarma gücü de durumu kontrol altına almakta zorlanıyordu. Buna Büyük Güçler'in kendi aralarındaki çıkar kavgaları da eklenince, "Balkan sorunu" olarak adlandırılan durum neredeyse çözümsüzlüğe doğru gitmekteydi. Reval görüşmeleri sonrası artan uluslararası baskı Türkiye'nin Makedonya'daki hükümranlık haklarına önemli darbeler vuran bir tona bürününce, zaten yıllardır Türkiye'deki kötü durumdan Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini sorumlu tutan ve devrimci eylemlerini Paris'ten örgütlemek zorunda kalan İttihad ve Terakki Cemiyeti -ya da tüm dünyanın bugüne kadar tanıdığı gibi, "Jön Türkler"- Balkanlar'daki bu son durum karşısında, hazırlıklarını 1908 yılının sonları için yaptıkları devrimci ayaklanmayı temmuz ayında başlattı.

Tüm dünya basınında da hemen olayın ertesinde haber yapıldığı gibi, Resneli Niyazi Bey Cemiyet'in kararı uyarınca emrindeki askerlerle beraber dağa çıktı. Bu, devrimci süreci başlatan ilk hareket oldu. Resneli Niyazi Bey Türk kamuoyunun daha önceden de tanıdığı biriydi. 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndaki kahramanlıkları zaten dillere destandı. Vatanseverliği konusunda hiç kimsenin şüphe duymadığı bu halk kahramanının yönetim aleyhine ayaklanması durumdan hoşnut olmayanlar için büyük bir yol gösterici oldu ve kısa sürede Makedonya'da birbirleriyle çarpışan hemen tüm çeteler kendi aralarındaki sürtüşmeleri bırakıp Abdülhamid rejimini yıkmayı hedefleyen Türk "milis" güçleriyle ortak hareket etmeye başladılar. Başarıya ulaşmak için, değişik etnik gruplar arasında güven ortamının oluşması son derece elzemdi. Niyazi Bey'in *Hatırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-yi İnkılâb-ı Kebir-i Osmaniye'den bir Sahife* adıyla 1910 yılında yayınlanan anılarında bu konuda kendisinin ve cemiyetin harcadığı emek son derece ayrıntılı bir biçimde kendi ağzından anlatılmaktadır.

1908 Devrimi'nin bu hareketli günlerinde -yani Resneli Niyazi Bey'in fiili olarak ayaklanmayı başlatmasının ardından- durumu yerinde incelemek ve iş daha fazla büyümeden ayaklanmayı bastırmak için Manastır'a gönderilen sarayın güvenilir adamlarından Şemsi Paşa'nın amacına ulaşamadan bir suikastla ortadan kaldırılması bu devrimci süreçte bir başka önemli dönemeç noktasını teşkil eder. Bu haber de içerdiği önemle orantılı olarak dünya basınında hemen haber yapılır. Tabii suikast haberi verildiğinde yabancı muhabirler olayın arkasında cemiyetin olduğunun farkındadır ama suikastçının kimliğini doğal olarak bilmemektedirler. 1908'den bugüne yazılan "devrim tarihi" kitaplarında ve anılarda bu suikastın planlama ve uygulama safhası hakkında oldukça yeterli bilgi vardır. O zamanlar orduda küçük rütbeli bir subay olan Atıf İkamçıl Bey'in bu kahramanlığı bu kitaplarda yıllarca anlatılacaktır -tıpkı Selanik Merkez Kumandanı Nâzım Bey'e, Manastır alay müftüsüne, Osman Hidayet Paşa'ya yapılan ve yabancı basında yazılıp da burada haberlere dahil etmediğimiz öbür saldırıların hikâyelerinin anlatılacağı gibi.

Selanik Merkez Kumandanı Nâzım Bey koyu Abdülhamid rejimi taraftarı biriydi. Örneklerini dünyada her yerde ve her zaman gördüğümüz gibi, bu tür devrimci süreçlerde devrim konusunda kendi içinde bölünmüş bir aileye mensuptu. Kendisi yakında *ancien régime* olarak adlandırılacak ve çökmek üzere olan bir rejim için canla başla çalışmaya devam ederken, ailenin bir başka ferdi de -yani eşi Hasene Hanım'ın erkek kardeşi Enver Bey- 6 Temmuz 1908 günü Manastır sokaklarına devrimci afişler asmakla meşguldü. Enver Bey 1908 Temmuz'unda, devrimin ilk günlerinde tüm yurtta ve dünyada "Jön Türk" hareketinin liderlerinden biri ve "hürriyet kahramanı" olarak tanınacak ve Avrupa basınına devrimin hedefleri üzerine demeçler vere-

Almanya'da "Temmuz 1908"i anlatan bir broşürün ön sayfası: Kutschbach, Albin Die Türkische Revolution.

Oktar Kubat koleksiyonu

II. Meşrutiyet'in ilanının 100üncü Yılı sergi kitabı

cekti. Kendisi de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden olan Midhat Şükrü Bleda'nın anılarına göre, Nâzım Bey'in o günlerde saraya bilgi vermek üzere İstanbul'a gideceği istihbaratı alınınca, aralarında Enver Bey'in de olduğu cemiyet üyeleri yaptıkları toplantıda bunun devrimciler için ciddi bir tehlike olduğu kararına varır ve Enver Bey'in eniştesine suikast düzenlenmesine karar verilir. Suikastta Enver Bey, İsmail Canbolat ve Mustafa Necib beyler görev alır. Ancak Mustafa Necib Bey'in attığı kurşun Nâzım Bey'e tam isabet etmez ve Nâzım Bey suikasttan hafif yaralı olarak kurtulur. Bleda'nın *İmparatorluğun Çöküşü* başlıklı anılarında yazdığı üzere, tıpkı Selanik'te vurulup hastaneye kaldırılan alay müftüsünün hastanedeki doktorlara "Jön Türk" olma olasılıklarının yüksekliği nedeniyle güvenmediği gibi, Nâzım Bey de hastanedeki "devrimci" doktorların kendisini zehirleyeceği korkusuyla hastanede yatmayı reddederek bir Ermeni doktora tedavi olur, onunla birlikte Selanik'ten İstanbul'a gider ve korkusundan bir daha Selanik'e dönmez.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri. Oturanlar: Soldan ikinci Talat Bey, sağa doğru Ahmed Rıza, İsmail Hakkı ve Hayri beyler. Ayaktakiler: soldan ikinci Enver Bey, yanından sağa doğru Hüseyin Kadri ve Midhat Şükrü beyler.

Bogos Tarkulyan (Febüs Fotoğrafhanesi) 19 Eylül 1908 Ömer Koçkuleksiyonu.

II. Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılısergi kitabı.

Manastır alay müftüsünün Yıldız Sarayı'nın adi bir jurnalcisi olduğu, Selanik'teki İttihad ve Terakki Cemiyeti liderleri tarafından bilinen bir gerçekti. Bleda'nın anlattığına göre, hakkında verilen bilgiler kendisinin hiç de ihmal edilecek biri olmadığını kanıtlıyordu. Müftü *doğrudan* saraydan emir alan ve jurnallerini de *aracısız* olarak saraya ileten bir muhbirdi. Devrimcilerin Manastır'daki faaliyetlerini sürekli olarak Yıldız'a jurnalleyen bu müftünün bizzat İstanbul'a gideceği haber alınınca, ona suikast düzenleme işi cemiyetin fedailerinden Abdülkadir Efendi'ye verildi.

Midhat Şükrü Bleda, hem başarısız Nâzım Bey suikastının hem de müftünün öldürülmesinin hayli heyecan uyandırdığını anlatır: "Örgütten olan olmayan bu iki suikasttan bahsediyordu, (...) Nâzım Bey ve müftü hadiseleri Selânik ile civarındaki şehirlerde büyük etki yarattı. Artık örgütümüzün ne kuvvette olduğu herkes tarafından anlaşılmıştı. Bu olaylar örgüt faaliyetlerinde daha da cesaretli davranışlara girebileceğimizi göstermişti."

M. Jaurès'in görüşleri

Bu ülkede İngiltere'de] M. Jaurès'in uluslararası politika sorunları üzerine dile getirdiği görüşlere değer verenler, hiç şüphe yok ki *Berliner Tageblatt* gazetesine yazdığı yazıya gereken ilgiyi göstermişlerdir. Avrupa'da barışın korunması fikrini konu alan yazısında M. Jaurès [Büyük güçler arasındaki uyumun önündeki en önemli engelin Almanya'nın yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında durması ve ona destek olması değil, aynı zamanda Türkiye'deki baskı rejimine de arka çıkması olduğunu söylemektedir. Jaurès'e göre, Almanya reformların yapılmasının önünü tıkamadan da, zor kullanılarak yapılan müdahalelere karşı padişahı meşru bir zeminde destekleyebilir. [Jean Jaurès] padişaha birtakım tartışmalı eylemlerle arka çıkarak Türkiye üzerinde nüfuz kazanmak isteyen Almanya'nın bu yöntemle ancak kendine rakip diğer güçlerin eline koz vereceğini düşünmektedir. M. Jaurès, reformların Türkiye'nin kendi çıkarlarına hizmet edeceğini, çünkü ancak böylelikle Türkiye'nin, Büyük Güçler'in "insanlık adına" yaptıklarını iddia ederek gerçek amaçlarını gizledikleri bir içişlere müdahale gerekçesinin önünü kesebileceğini söylemektedir. Eğer Almanya mantıklı önerilerle Türkiye'yi ireformal ikna edebilirse bu hem dünyadaki tüm barışseverlerin işini kolaylaştıracak hem de bu konuda müttefik olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yaptığı baskı son derece değerli bir barış aracına dönüşmüş olacaktır. Ama ne yazık ki M. Jaurès'in Üçlü İtilaf ile Üçlü İttifak arasında oluşmasını temenni ettiği bu yakınlaşmaya hiç de istekli olmayan çevreler var.

The Times, 13 Temmuz 1908, Pazartesi, s. 7

M. Jaurès hakkında

Önceleri hem radikalizme hem de sosyalizme muhalif ılımlı bir cumhuriyetçi olan Jean Jaurès, 1889'lu yılların sonlarına doğru gittikçe sola kaymış bir Fransız politikacısıydı. 1902'de, dört yıllık bir aradan sonra tekrar milletvekili seçilerek parlamentoya giren Jaurès, 1894 yılında Fransa'yı sağ ve sol ekseninde temelinden sarsan Dreyfus Davası'nda Dreyfus'tan yana olmuş ve bu haksız yargı süreci boyunca başyazarlığını yaptığı *La Petite Republique* gazetesinde devletin tutumunu eleştirmişti. 1902 yılında milletvekili olduğunda en büyük başarısı nüfuzunu kullanarak "sol blok" olarak adlandırılan radikal sosyalist koalisyonu bir araya getirmesi olmuştu. 1904 yılında günlük sosyalist *L'Humanité* gazetesini kuran Jaurès kararlı bir savaş aleyhtarıydı. Emperyalist güçlerin, çıkarları uğruna dünyada huzur bırakmadığına inanan Jaurès, sonradan "Birinci Dünya Savaşı" olarak adlandırılacak genel savaşın hazırlık safhalarında Avrupa'da barışın korunması için kalemiyle sonuna kadar savaş aleyhtarlığı yapmış ve Almanya ile Fransa'nın dost kalması için uğraşmıştı. İki ülke arasında savaşın çıkması kaçınılmaz göründüğünde, her iki hükümeti de planlarından vazgeçirmek üzere Fransa ve Almanya'da savaş karşıtı grevler düzenlenmesine çalışmıştı. Tüm bu çabalarıyla aşırı sağın nefretini üzerine çeken Jaurès, 31 Temmuz 1914'te Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesinden yalnızca birkaç gün sonra Paris'te bir kahvehanede milliyetçi bir Fransız tarafından öldürüldü. Birinci Dünya Savaşı sonunda yargılanan katil, mahkeme tarafından serbest bırakıldı.

Şemsi Paşa'nın katli

VİYANA, 12 TEMMUZ (PAZAR)

Şemsi Paşa suikastının ayrıntıları *Politische Correspondenz* gazetesinin Manastır kaynaklı bir haberinde verilmektedir. Habere göre, Şemsi Paşa'nın iki tabur askerle Mitroviçe'den Manastır'a gelmesinden kısa bir süre sonra erat arasında huzursuzluğun ve itaatsizliğin belirtileri görülmeye başlandı ve askerler Resne üzerine yürümeyi reddettiler. Şemsi Paşa bu gelişmeyi telgrafla İstanbul'a bildirdi ve kendisine cevap olarak Resne'ye gitmesi ve askerlerin de itaatini sağlaması emredildi. Birçok kişinin paşayı caydırma çabasına rağmen o koruma güçleriyle desteklenmiş bir araba hazırlanmasını emretti. Hazırlık esnasında telgrafhanenin önünde, içlerinde subayların da bulunduğu bir kalabalık oluşmaya başladı. Şemsi Paşa'nın tam arabasına bindiği esnada, etrafta birkaç el silah sesi duyuldu. Bunun önceden kararlaştırılmış bir oyun olduğu sanılıyor. Zira kalabalık silah sesinin geldiği yöne doğru koşmaya başladığı esnada bir subay Şemsi Paşa'nın arabasına yaklaştı ve yakın mesafeden kendisine iki el silah sıktı. Suikastçı kaçtı. Nöbetçi askerler ve kolluk güçleri sağa sola ateş açtılar ama başardıkları yalnızca askeri okullar müfettişi olan bir başka paşa ile bir telgrafhane görevlisini hafifçe yaralamak oldu.

Başka bir kaynaktan gelen haberlere göre, üç Arnavut taburu da Resne'de ayaklananların üzerine yürümeyi reddetti. Bunun üzerine İzmir'den Makedonya'ya üç tabur asker yollanması emredildi. Bu akşam gelen resmi telgrafta İzmir'den gönderilen askerlerin yalnızca üç tabur olmadığı, iki redif bölüğünün de yola çıkarıldığı bildirildi. Tüm bu haberlere İstanbul'daki resmi çevrelerin tepkisi, ortada olağanüstü bir durumun olmadığı yalanını yinelemek ve bunun önceden planlanmış bir operasyon olduğunu söylemekten ibaret oldu.

Hükümetin İstanbul'da açıklama yapmayı reddetmesi, Makedonya'daki yetkililere de bölgede görevli konsoloslara da bilgi vermemesi, tersine, konsolosların bilgi toplamalarının engellenmesi yönünde emir vermesinden ötürü olayların gerçek mahiyeti hakkında bir yargıya varabilmek güç. Bu durumda, bütün söylentilerin abartı olduğu ve ayaklanmanın kısa sürede bastırılacağı yönündeki rahatlatıcı sözleri kuşkuyla karşılamak ve tam aksine Makedonya'daki askeri birliklerin durumunun sanılandan da vahim olduğu hakkındaki şüphelere katılmak gerekiyor. Görünüşe bakılırsa Yıldız da şu anda askerler üzerinde baskı uygulama fikrini terk ederek askerlerin Müslüman olarak halifeye bağlılığı konusunu işlemeye başladı.

İSTANBUL, 12 TEMMUZ (PAZAR)

Makedonya'daki ordunun durumu hakkında diplomatik çevrelerde ciddi endişeler var. Diplomatik çevreler Makedonya'da ilave reformlara sıcak bakmıyorlar. Büyük Güçler'in yeni reform projelerine ihtiyatla yaklaşmaları gerektiği, hâkim görüş. Belki de Makedonya'daki gelişmeler ışığında bu projelerden tamamen vazgeçmek zorunda kalacaklar.

Manastır'dan gelen ve Şemsi Paşa'nın katlini anlatan haberlerden bazıları, cinayetten hemen sonra olayı soruşturmak için resmi makamların kurduğu heyete sivil memurların katılmayı reddetmesini dikkat çekici buluyor. Şemsi Paşa'nın komutasında Manastır'a gelen taburlardan birisindeki askerler silah arkadaşlarına karşı değil, tam tersine mutlakiyetçiliğe karşı savaşacaklarını söylüyorlar. Bunun üzerine Manastır'a getirilen bu bölük şehre sokulmayarak şehir eteklerinde konuşlandırıldı. Askeri yetkililer Manastır'daki askeri garnizonda görevli bir kaymakam ile bir binbaşının görevi terk ettiğini duyurdu.

SELANİK, 9 TEMMUZ (PERŞEMBE)

Jön Türk propagandası Makedonya'daki Türk ordusunun subay ve askerleri üzerinde olumlu etki yaptı. Selanik Merkez Kumandanı Nâzım Bey'e yakın tarihte düzenlenen suikast teşebbüsü ve bu suikastı soruşturmakla görevlendirilip Selanik'e gönderilen Mahir Paşa başkanlığındaki komisyonunun tümüyle başarısız olması, ayrıca bu komisyonda görevli Hakkı Bey'e de geçen cumartesi akşamı başarısız bir suikast teşebbüsünde bulunulması, komplocuların cesaretleri ve etkinlikleri konusunda fikir vermektedir. Fakat Şemsi Paşa suikastı diğer kahramanlıkları gölgede bıraktı.

The Times, 14 Temmuz 1908, Salı, s. 7

Türk reformları

İngiltere'nin Makedonya'da düzenin yeniden sağlanması için gerekli yollar üzerine bir nota verdiği sırada, gazeteler Jön Türklerin kontrolündeki ordunun Abdülhamid'in berbat rejimine karşı ayaklandığını bildiriyorlar. Bu doğru mu? Hareket gerçekten ciddi mi? Başarı şansları var mı? Makedonya'daki güçlükler gibi Türkiye'nin maruz kaldığı pek çok sorunun gerçek çözümü bu olacaktır. Söz konusu olan Türkiye'yi parçalamak ve parçalarını aç köpeklere atmak değil, onu reformlar yoluyla kurtarmaktır. Söz konusu olan aç gözlü Bulgar, Sırp ve Yunanlıları kışkırtmak ve Türk halkının çektiği tüm zorluklara bu ebedi düşmanlıkları eklemek değildir. Söz konusu olan hem Balkanlar'ın Hıristiyan nüfusunun hem de çalışkan, kanaatkâr, gururlu ve cesur Türk köylüsünün yaşamını, refahını, haklarını, entelektüel gelişimini garanti altına alacak bir doğruluk, güvenlik ve özgürlük rejimi yaratmaktır.

Eğer Jön Türkler bir reformlar ve güvenceler programını üstün kılacak güce sahipseler, muhteşem bir halkı yıkımdan kurtaracaklar ve Avrupa'yı uzun ve çok korkunç bir krizden koruyacaklar. Halihazırda bu mümkün değil çünkü ülkelerinin bağımsızlığına ve bütünlüğüne bağlı olan Türkler ülkelerinde kışkırtılan savurganlık, fanatizm, vahşet ve düzensizlik rejiminin yabancıların müdahaleleri için bir bahane yaratığının farkına varmıyorlar. Balkanlardaki tüm toplumları birbiriyle uzlaştırabilecek olan bu özerk harekete tüm gücüyle destek olmak Avrupa'nın ödevidir. Fakat Heyhat! Avrupa'nın vicdanı öylesine kararmış ve alçalmıştır ki, bu da bize Türk reformcuların gerektiği gibi desteklenmeyeceklerinden korkmamız için yeterli sebep teşkil etmektedir. Abdülhamid'in iğrenç rejimini sömüren Almanya Türkiye'ye canlılık ve bağımsızlık getirecek olan reformları onaylayacak mıdır? İran halkının ezilmesinde suç ortağı olan İngiltere Asya siyasetiyle tam bir antitez oluşturacak şekilde Türk halkının bu uyanışına içten ve açık bir yakınlık duyabilir mi? Ve Hindi Çini'nde gözü dönmüş bir vergi sistemiyle insanları umutsuzluk ve isyana sürükleyen, Fas'ta ise özerklik girişimlerini yok eden Fransa Türkiye'deki ulusal reformları nasıl destekleyebilir? Her yerde baskıyla yıkım yaratan Rus hükümetinden bahsetmiyorum. Tüm Avrupalı güçler açık bir şekilde açgözlüdür; insanlara karşı işledikleri ağır günahlarla yüklüdür: Abdülhamid'e bile ders verecek durumda değildirler. Bununla birlikte, eğer Avrupa biraz ihtiyatlı ve sağduyu sahibi olur ve Balkan sorunundan kaynaklanabilecek karışıklıkları, tehlikeleri ve korkuları önlemek isterse, tüm irade ve arzusuyla Türkiye'de Müslüman ve Hıristiyan herkese adalet getirecek ve genellikle birbirleriyle uyuşmaz olan Avrupalı güçlerin müdahalelerini ortadan kaldıracak olan büyük Türk partisine destek vermelidir.

Jean Jaurès

L'Humanité, 15 Temmuz 1908, Çarşamba, s. 1

Jön Türklerin faaliyetleri

BİR CASUSA DÜZENLENEN SUİKAST

Selanik, 11 Temmuz

Selanik'e birkaç gün önce İstanbul'a gitmek üzere [Manastır'dan] bir alay müftüsü geldi. Kendisi Manastır'daki son askeri ayaklanmalar üzerine bilgi vermek üzere çağrılmıştı. Bu, alay müftüsünün İstanbul'a ilk çağrılışı değildi. Aslında dini görevine ek olarak bir de saray hesabına casusluk yapıyordu ve geçmişteki jurnalleri yüzünden epeyce Jön Türk üyesinin yakalanmasına sebep olmuştu. Bu sefer, yaptıklarına karşı vakit geç olmadan önlem alınması kararlaştırılmıştı. Dün sabah saat beş civarında İstanbul trenine yetişmek üzere kaldığı Hotel Colombo'dan çıktı. Ailesi ondan önce arabaya binmiş, bir otel hizmetkârı da bavulları arabaya yüklüyordu. Tam bu esnada mülazım olduğu söylenen bir ordu mensubu müftüye yaklaştı ve birkaç el silah sıkarak onu ağır yaraladı. Otel hizmetkârı da hafif yaralandı. Saldırgan, bu dar sokağın tam karşısında bir askeri inzibat noktası olmasına rağmen hiçbir engelle karşılaşmadan olay yerinden rahatça kaçtı. Nöbetçiye saldırganı görüp görmediği sorulduğunda, nöbetçi suikastçıyı sırtından gördüğünü, fakat kendisinin nöbet yerini ne olursa olsun hiçbir şekilde terk etmemesi ve ancak kendisine doğrudan bir saldırı olursa mukabil ateş açması emredildiğinden saldırganı kovalamadığını ve ateş açmadığını söyledi. Ağır yaralı olarak Hamidiye İlastanesi'ne kaldırılan müftünün hastahanedeki doktorların tümünün Jön Türk hareketine bağlı olduğunu iddia ederek onlar tarafından tedavi altına alınmayı reddettiği ve Yahudi, Ermeni ya da Rum bir doktor çağırılmasını istediği söyleniyor. Son nefesini vermeden önce de hakkında istihbarat topladığı birkaç kişinin isimlerini yetkililere söylediği kesinlik kazandı.

Son olaylar Jön Türk hareketinin faaliyetleri hakkında kuşkuya yer bırakmıyor. Komplonun tüm Makedonya'ya yayıldığı ve Selanik'in Müslüman halkının üçte ikisinin bu harekete destek verdiği söyleniyor. Şimdiye kadar bir liderin adı, eğer böyle biri varsa bile, zikredilmedi. Bunu da normal karşılamak lazım çünkü böyle bir durumda kimliğini açığa vurması zaten beklenemez. Komplocuların bir planının olduğuna muhakkak gözüyle bakılıyor. Hiç kimse planın ne olduğunu bilmiyor ama herkes ne gayrımüslim ne de yabancılara bir zarar geleceği konusunda hemfikir. Herkes komplocuların Avrupa müdahalesini gerektirecek bir durum oluşturmaktan itinayla kaçınacağını biliyor.

Selanik casus kaynıyor, bunların bazıları Türk devleti adına çalışan Avrupalılar. Jön Türk hareketinin şu anki başarılı konumu dolayısıyla halk bu casuslardan korkmak yerine onlardan nefret ediyor. Şemsi Paşa'nın ortadan kaldırılmasını fırsat bilen Arnavutlar daha şimdiden Liuma, Firzovik ve büyük bir ihtimalle Priştine'deki hükümet görevlilerini makamlarından kovdular.

DİĞER AYAKLANMALAR

Reuter'in İstanbul muhabiri bildiriyor: "Salı günü [14 Temmuz] Siroz'dan gelen haberlere göre, garnizondaki askerlerin yarısı görev sürelerinin dolmasına rağmen hâlâ terhis edilmediklerini gerekçe göstererek ayaklandı. Teyit edilmeyen bir başka habere göre, Siroz'un kuzeyindeki Nevrokop'ta Resne'dekine benzer bir ayaklanma oldu. "Anadolu'dan gönderilen ordu birlikleri Selanik'e vardı. Bu birliklerle durumun kontrol altına alınacağı umuluyor. "Geçenlerde Sisam'da ayağından vurulan İsmail Mahir Paşa Manastır'daki görevini tamamlayarak İstanbul'a döndü. Kendisi Manastır'daki sorunların nedenleri arasında olduğu tahmin edilen asılsız suçlamalar nedeniyle Rusya'ya sürülüyor. Kolluk güçleri burada, İstanbul'da] Jön Türklere yataklık yaptıklarından şüphelendikleri bazı önemli şahsiyetlerin evlerine baskın düzenleyerek arama yaptı. Arama sonuçları hakkında bilgi verilmedi.

The Manchester Guardian, 17 Temmuz 1908, Cuma, s. 7

Resnell Niyazi Bey'in askerlerle beraber dağa çıkması devrimci süreci başlatan ilk hareket oldu. Niyazi Bey'in 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndaki kahramanlıkları zaten dillere destandı. Vatanseverliği konusunda hiç kimsenin şüphe duymadığı bu halk kahramanının yönetim aleyhine ayaklanması durumdan hoşnut olmayanlar için önemli bir yol gösterici oldu.

Bogos Tarkulyan (Febüs Fotoğrafhanesi)

II. Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı sergikitabı.

Jön Türk hareketi

VİYANA, 20 TEMMUZ (PAZARTESİ)

Burada [Viyana'da] durum hakkında şimdiye kadar yayınlanan en kapsamlı hikâye olması bakımından *Neue freie Presse* gazetesinin Manastır'daki muhabirinin telgrafına büyük önem atfetmek gerekiyor. Bu haber şimdiye kadar gelen resmi telgraflardaki bazı itiraf ve yarı yalanlamalarla karşılaştırıldığında, Jön Türk hareketinin gelişimi üzerine kayda değer bilgiler içermekte ve durumu aydınlığa kavuşturmaktadır. İstihbaratının güvenirliği konusunda kuşkusu olmayan muhabir şunları bildiriyor:

Jön Türk hareketi Üçüncü Ordu'nun tümü, İkinci Ordu'nun da bir bölümünde son derece etkili. Merkezi Manastır vilayetinde olan bu harekette Jön Türk komitesi bazı yerlerde yönetimi halihazırda ele geçirmiş durumda. Resmi makamlar durum karşısında çaresiz ve isyancılara karşı hiçbir ciddi önlem alamıyor çünkü hem subaylar hem de askerler tümüyle birbirleriyle dayanışma içindeler. Dün bir grup subay buradaki konsoloslara bir bildiri dağıttı. Bu bildiride konsoloslardan ülkelerine yazdıkları raporlarda Jön Türklerin haklı isteklerinde kendilerine destek olmaları çağrısı yapıyorlar. Kırsal nüfus hemen bütünüyle hareketin temsilcileri tarafından kendi saflarına geçirilmiş durumda. Müslümanları Kuran'a el bastırarak ikna eden cemiyet temsilcilerine Arnavutlar serbest geçiş konusunda yardımcı oluyorlar. Hıristiyanlar zaten sorgusuz sualsiz cemiyete iltaat ediyor. Esas önemli mesele Makedonya'daki çetelerin nasıl bir tutum takınacağı. Bu konu henüz açıklığa kavuşmamış olsa da, bölgedeki en güçlü örgüte sahip olan

Bulgarların harekete açıktan katılacağı, Rum ve Ulahların da onları takip edeceği olasılığı ağır basıyor. Ohri Gölü civarındaki iki eşkıya çetesinin, cemiyetin adi hırsızlık konusunda müsamahasız davranacağını ve bu gibi suçların ihanet sayılıp faillerin hemen asılacağını söylemesine rağmen, Jön Türklerin hizmetine girdiği biliniyor. Aslında şu anda haydutluk neredeyse tamamen ortadan kalkmış durumda. Özellikle resmi güvenlik güçlerinin ellerinde imkân olmasına rağmen köylüleri eşkıyalardan korumadığı su yüzüne çıktığından beri cemiyetin bu davranışının barışçıl yöre sakinlerini devrimci harekete kazandırmakta büyük rolü olduğu muhakkak. Örneğin dün silahlı subaylar Vodena'daki Rum papaza üç gün içinde bölgedeki Rum çeteler faaliyetlerine son vermediği takdirde kurşuna dizileceğini tebliğ etti.

Jön Türk Cemiyeti her yerde vergileri kendi toplamaya başladı. İstanbul'daki resmi çevreler her ne kadar ayaklanan askerlerin pişmanlık duyarak görev yerlerine geri döndüğünü söylemekteyse de aslında birçok kaçak, aralarında arkadaşları olduğu için yetkililerden korkmuyor ve birliklerine geri dönüyorlar. Buna kanıt da Osman Hidayet Paşa'ya yapılan suikast teşebbüsü. Paşa kışla önünde, başında padişahın itaatsizliği en ağır şekilde cezalandıracağı tehditlerini savuran, son bölümünde ise lütuf ve terfi vaat ettiği telgrafı okumaktaydı. Daha telgrafın sonuna gelmeden dört el silah patladı ve kafasına, boynuna ve koluna isabet eden kurşunlarla paşa, ölümcül olmasa da ağır yaralandı. Suikastçı kışlayı elini kolunu sallayarak terk etti. Dün de polis müdürünün muavinlerine iki el uyarı atışı yapılmıştı.

Politische Correspondenz gazetesine Selanik'ten gönderilen bir habere göre, Osman Hidayet İPaşa iki bin askerin gözleri önünde vuruldu.

Yine bu habere göre, şimdiye kadar Jön Türklerin sağlamaya muvaffak olduğu kusursuz disiplin sayesinde Manastır şehri sükûnet içinde. Halk sakin bir şekilde işi gücüyle meşgul fakat muhabirin dediğine göre, durumun bu şekilde ne kadar süreceğini kestirmek zor.

The Times, 21 Temmuz 1908, Salı, s. 7

"Bugün Manastır'dan gelen haberler oldukça ciddi. Şehir Resneli isyankârlar tarafından sarılmış durumda ve Manastır'ın, resmi daireleriyle birlikte ayaklananların eline geçmesi an meselesi." 23 Temmuz 1908'de İlan-ı Hürriyet, ahali ve askerin nümayişleri.

Manastır'da İlan-ı Hürriyet 1908-1909 Fotoğrafçı: Manakis Biraderler

II. Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı sergi kitabı.

Subaylar ve "Marseillaise"

İSTANBUL, (23 TEMMUZ) PERŞEMBE

Bugün Manastır'dan gelen haberler oldukça ciddi. Şehir Resneli isyankârlar tarafından sarılmış durumda ve Manastır'ın, resmi daireleriyle birlikte ayaklananların eline geçmesi an meselesi. Dün gece 22 Temmuz Çarşambal şehirdeki iki tabur, ayaklanan askerlerin üzerine yürümeyi reddetti, bir diğer tabur ise isyan etti. Dün akşam şehir parkında toplanan üç yüz subay, askeri bandoya Marseillaise marşını çaldırdı.

Şurası muhakkak ki, isyan hareketi hızla yayılıyor ve asilerle müzakereye oturmanın veya daha sert tedbirler almanın zamanı çoktan geçti.

The Manchester Guardian, 25 Temmuz 1908, Cumartesi, s. 9

Makedonya'da

Türkiye'deki durumu bilmesi muhtemel önemli bir Türk'e durumun nasıl meydana gelmiş olabileceğini ve neyle sonuçlanacağını sorduk.

İşte bize yaptığı ve okuyucularımızın ilgisini çekecek olan açıklamalar.

Makedonya'da meydana gelmekte olan ve Avrupa'nın büyük bir dikkatle sonucunu merak ettiği olaylar elbette tüm Türkiye'degeniş yankı yapacaktır. Bu olayların ülkenin geleceği üzerinde güçlü ve doğrudan bir etkisi olacaktır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu olayların beklenmedik bir tarafı yoktu. Otuz yıl boyunca müstebid bir idare altında acı çekmiş bir halk, dünyadaki en sabırlı halk bile olsa, bu zorba yönetime yaptıklarını ödeteceği daha iyi bir geleceğin kendisini beklediğini anladığında, bu geleceği kaçınılmaz bir şekilde ışıltıyla yaratacaktır.

İlk olarak İstanbul'da var olan entelektüel hareket, 1876'da kabul edilen ve halen hukuken var olan anayasanın 1878'de fiilen yürürlükten kaldırılmasından sonra tüm ülkeye yavaş yavaş yayıldı. Başkentten kovulan liberal Türkler sürgün edildikleri küçük yerlerde şimdi hemen her yerde uç vermeye başlayan tohumları ektiler. Uzun bir kuluçka döneminden sonra, içlerdeki başkaldırı açık bir başkaldırı haline geldi.

Son günlerde, Küçük Asya'da -örneğin Erzurum'da- Türkler onları sömüren yöneticileri görevden alıp padişaha geri yolluyorlar. Abdülhamid boyun

Makedonya Etnik Haritası, 1914.

eğdi çünkü bastırma işi için ordusuna çoktandır güvenemiyor. Ordunun kendisi de en az siviller kadar, kullanılan yöntemlerden yakınıyor. Yedi sekiz yıldan beri sayısız askeri ayaklanma oldu. Bunlardan Avrupa basınının işaret ettiği en önemlileri Van, Erzurum, Trabzon, Suriye, Süveyş Kanalı ve İzmir'deki ayaklanmalardı. Fakat diğer ülkelerdeki rollerinden biri hoşnutsuzluk patlamalarının yankılarını abartarak yansıtmak olan basın, Türkiye'de bu görevini yerine getirmedi. Bu nedenle, hem imparatorluğun farklı halkları, hem de merkezleri yurtdışında olan muhalif grupları bir araya getirme ve birleştirme çabaları için gerekli bağlantıların kurulması oldukça zorlaşmış oldu. Geçen yılın sonunda düzenlenen Daşnak Komitesi, İttihad ve Terakki ve Osmanlı Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet cemiyetlerinin katıldığı bir kongrede, diğer şeylerin yanı sıra ordu üzerinde çalışılması (etkilenmeye çalışılması) kararı alınmıştı. Bu seferki patlama o kadar güçlüydü ki, Anadolu'nun ortasındaki Türk köylüsü bile başını kaldırdı. Ayrıca bu üç cemiyet yöneticilerinin aldığı karar uyarınca, ülkenin tüm vilayetleri ve (bu vilayetlerdeki) farklı topluluklar arasında birlik kuruldu. Kuşkusuz Avrupalı güçlere (Jön) Türk hareketinin Hıristiyanlara karşı olduğu yönünde propaganda yapılacaktır fakat hareketin söylemleri yanında, yapmakta oldukları eylemler de bu suçlamaların kesinlikle haksız olduğunu göstermiştir. Hıristiyan ve Müslüman, sivil ve asker herkes ortak düşmana -yani Abdülhamid'in istibdadına- karşı ve ortak amaçlarına -yani anayasal rejimin yeniden kurulmasına- doğru birlikte ilerliyorlar. Subaylar kendi çıkarlarını gözetmediklerini göstermek amacıyla, ayaklanmanın geciken maaşlarının ödenmesiyle alakası olmadığını, tek amacın Türkiye'yi modern Avrupa devletleri seviyesine çıkarmak olduğunu açıklamışlardır.

Türkiye'nin iyiliğini düşünen güçlere gelince, sultanın dostlarına karşı şiddet kullanılmış olmasına üzülmüş olabilirler fakat eğer bir değişimin arifesindeysek, buna sevinmelidirler. Doğu sorununa kötü ya da sonuçsuz çözümler bulmaya çalıştılar, halbuki bu sorun Türklerin kendi ellerine bırakılırsa çok daha iyi bir sonuca varacaktır.

La Croix, 24 Temmuz 1908, Cuma, s. 1

Anayasal Türkiye

Birkaç gün önce Osmanlı hükümetinin üst kadrolarında yapılan değişiklikler kesin bir kararla nihayete erdi. Meclis-i Mebusan toplantıya çağırıldı. 1876 Anayasası'na uygun bir şekilde seçimler hemen yapılacak. Bu, yeni bir anayasanın kabul edilmesi meselesi değil, sultanın iktidara geldiğinde ilan ettiği, ama birkaç aylık deneyimden sonra Balkan Savaşları bahane edilerek askıya alınan anayasanın tekrar yürürlüğe konmasıdır. Otuz yıl aradan sonra Osmanlı halkı anayasal bir rejim için artık daha mı olgun? Irklar ve dinler arasındaki rekabet geçmişte olduğu gibi hâlâ canlı olsa da durum umut vaat ediyor. Kanunlara riayet, karşılıklı hoşgörü ve hükümdara bağlılık oldukça akıllıca davranışlar olacaktır.

Karşıt etki ve entrikaların bölünmeye katkıda bulunduğu bir ülkede özgürlüğün yararları ancak bu şekilde tam anlamıyla hissedilebilir. Düzensizliği ve karmaşayı körükleyen taraflar bugünden yarına hemen kendi taraftarlarına özgürlüğün değerlerini mi aşılayacaklar? Bu, tüm liberal reformların temel koşuludur. O olmadan en mükemmel anayasa ve en övülesi niyetler bile Osmanlı İmparatorluğu'nun anarşiye doğru gitmesine ya da mutlakiyete geri dönmesine engel olamayacaktır.

Bunun yanında, öyle görünüyor ki son devrimci olayları yönetenlerin kendileri de düzene ve kanunlara saygının gerekliliğini anladılar. Sultanın aldığı kararı güven ve iyi niyetle ilk selamlayanlar Jön Türk partisinin temsilcileri oldu. Meclis-i Mebusan'ın tekrar toplanmasında ülkeleri için yeni bir refah döneminin başlangıcını gördüler; bu refah ve gelişim en çok da onlara bağlı. Farklı halkların yaşadığı Türkiye'ye özgürlük ve eşitlik getirmek için sarf edilen her çaba Avrupa'nın yakınlığını ve teşviğini toplayacaktır. Özellikle Doğu'daki etkisi her zaman barış ve ilerlemenin hizmetinde olan Fransa, Balkanlar'da düzeni ve huzuru sağlamlaştırmak için ortaya konan çabaları hiçbir bencil art niyet olmadan alkışlayacaktır. Tüm uygar ülkelerin de çıkarına olacak bir şekilde. Doğu Akdeniz'de ekonomik ve mali bir rol oynuyoruz. İç uyuşmazlıklar ortadan kalkar ve vatansever azmin zorlaması sonucu Abdülhamid'in aldığı karar da bu sevindirici duruma katkı yaparsa, Fransa'nın oynadığı bu rol gittikçe daha verimli hale gelecektir.

Türkiye'de anayasal rejimin kurulması

ne birkaç gün ne de birkaç ayda meyvelerini verebilir. Bunları şimdiden beklemek akılcıca olmayacaktır. Altın çağın tüm mutluluklarını tanımak için bir parlamentoya sahip olmak yeterli değildir. Liberal Türkler arasında var olan kaygı ve kuşku hali ve içlerine sinmiş anarşi, fiili siyasetin gerekliliklerine boyun eğmelerini zorlaştırabilir. Diğer taraftan seküler gelenekler Doğulu ülkelerin demokratik rejime dönüşmesi için gereklidir ve bu gelenekler Doğulu ülkelerin kendi yapılarına uygun hale getirilmelidir. Şimdiye kadar hiçbir Müslüman ülke anayasal yönetimi uygulamadı. Bu durum anayasal rejimin İstanbul'da ya da Tahran'da başarılı olmasından ve kök salmasından umudu kesmemiz için bir neden değildir fakat engel tanımayan ve zamana ve şartlara gereken dikkati vermeyen aceleci insanları şu andan itibaren muhtemel hayal kırıklıklarına karşı korumak için haklı bir nedendir. Osmanlı İmparatorluğu yarım yüzyıllık derin tereddütlerden sonra -çünkü ilk anayasa denemesi 1856 yılındaydı- korkusuzca yeni bir yola giriyor ve hiç kimse ondan bu yolda büyük bir hızla yol almasını ve daha ilk aşamada bir uçtan diğerine sıçramasını bekleyemez.

Journal des débats, 26 Temmuz 1908, Pazar, s. 1

Enver Bey 1908 Temmuz'unda, devrimin ilk günlerinde tüm yurtta ve dünyada "Jön Türk" hareketinin liderlerinden biri ve "hürriyet kahramanı" olarak tanınacak ve Avrupa basınına devrimin hedefleri üzerine demeçler verecekti.

Bogos Tarkulyan (Febüs Fotoğrafhanesi)

Ll. Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılısergikitabı.

İlk zaferden sonra genç Türkiye

JÖN TÜRKLERİN LİDERİ AHMED RIZA'NIN SÖYLEDİKLERİ

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin sürgündeki ileri gelen üyelerinin uzun ve sabırlı çalışmaları bir zaferle ödüllendirildi. Bu cemiyetin haftalık yayın organı *Mechveret*'in de yayın yeri olan propaganda merkezi Paris'tedir.

Bir adam bu liberal ve demokratik Osmanlı hareketini başlattı. Tükenmek bilmez bir direngenlikle, bu hareketin yayılması için uğraştı: Bu kişi Doktor Ahmed Rıza'dır. Ona ve arkadaşlarına güncel olaylar hakkındaki görüşlerini ve yakın gelecekteki projelerini sorduk.

JÖN TÜRK KOMİTESİ'NDE

Rue Bonaparte 25 numaradaki Şura-yı Umumi'nin lokaline vardığımızda, ortamı sarmış sıra dışı bir hareketlilikle karşılaşıyoruz. Jön Türk Partisi'nin üyeleri raporları yazıyor, sınıflandırıyor ve durumu tartışıyorlar. Doğulu demokratların Fransız Cumhuriyeti'ne karşı her zaman gösterdikleri bağlılığı simgelemek amacıyla pencerelerde bir Türk ve bir de Fransız bayrağı yan yana dalgalanıyor. Duvarlarda öncülerin, 1876 Anayasası'nın yaratıcısı Midhat Paşa'nın ve birçoğu özgürlük için canını vermiş olan diğer partililerin portreleri asılı.

Bizi oldukça dostça bir şekilde karşılayan Ahmed Rıza'nın yüksek konumunun hemen farkına varıyoruz. Bize arkadaşlarını tanıtıyor. Aralarında birçok Türk subayı bulunuyor, içlerinden biri harekette önemli bir rol almış olan bir topçu yüzbaşısı. Ayrıca Şura-yı Umumi üyesi bir de Ermeni var.

"Umutsuz görünen uzun ve zorlu mücadele yıllarından sonra, muzaffer Jön Türk Partisi mi bu gördüğümüz?" diye soruyoruz.

"Asla umutsuz olmadım," diye cevaplıyor bizi *Mechveret*'in yöneticisi. "Türk halkını tanıyorum ve bu nedenle propagandamı güvenle gerçekleştirdim. On sekiz yıl önce eyleme başladım ve bu on sekiz yılı Paris'te geçirdim. Irk ya da din ayırt etmeksizin İmparatorluğun tüm tebaasının anayasal hak talepleri zemininde birliğini savunan yayın organımız, karşılaştığı tüm zorluklara rağmen on üç yıldır kesintisiz yayınlanmaktadır."

Hatırlayalım ki, Ahmed Rıza faaliyetlerini tüm dinsel boş inançlardan uzak bir şekilde yürütmüştür. Pozitivist ve özgür düşünceli biridir.

JÖN TÜRKLER NE YAPACAKLAR?

"Ve şimdi ne yapacaksınız?" diye soruyoruz; "sultana karşı tutumunuz ne olacak?"

"Kuşkusuz, samimi olduklarını kanıtlarsa verecekleri tavizleri kabul etmeye hazırız. Bizim uyuşmazlık içinde davranmamız hiç de akıllıca olmayacaktır. Sultandan bize iyi niyetini belirten bazı kanıtlar göstermesini istiyoruz. Şuna gerçekten inanınız: Bizi aldatmalarına izin vermeyiz."

"Yıldız Köşkü'nün efendisinden derhal yerine getirilmesi gereken ne gibi garantiler isteyeceksiniz?"

"Bu oldukça basit. İlk olarak, ırk ve inanç ayrımı yapılmaksızın tüm Hıristiyan ve Müslüman siyasi hükümlü ve sürgünler için tam bir genel af. Daha sonra, tam bir basın özgürlüğü. Son olarak da, meclis için dürüst ve özgür seçimler."

MİDHAT (PAŞA)'NIN ANAYASASI

"Midhat Paşa'nın anayasasına göre, Osmanlı Parlamentosu nasıl teşekkül etmelidir? Meclis hangi şartlarda tayin edilecektir?"

"İki dereceli genel seçim hakkı yoluyla. Sivil ve siyasi haklara sahip tüm Osmanlı vatandaşları ikinci derece seçmenleri tayin edecekler ve bu seçmenler de kendi turlarında milletvekillerini seçeceklerdir."

"Peki, senato sultanın kendi isteğine göre seçilmiş kişilerden mi oluşacak?"

"Kesinlikle hayır. Padişah üyeleri belirleyecektir fakat bu kişiler imparatorluğun eski yüksek devlet görevlileri arasından seçilecektir. Farklı dinlerin temsilcileri, Rum, Ermeni ve Bulgar patrikleri şüphesiz yer alacaklardır. Elbette bu anayasa mükemmel değildir fakat yürürlüğe girmesinin ülkemiz için büyük bir gelişme olduğundan kim şüphe edebilir? Daha sonra, iyileştirilmesi için çalışacağız."

Jean Longuet hakkında

L'Humanité gazetesinde 26 Temmuz 1908 günü Ahmed Rıza ile yaptığı mülakatı yayınlanan Jean Longuet, 1871 yılındaki Paris Komünü olaylarında faal rol oynamış Charles Longuet'nin oğluydu; annesi ise Karl Marx'ın kızı Jenny Marx. 1904 yılında yayına başlayan *L'Humanité* gazetesinde Jaurès ile birlikte çalışan Marx'ın torunu Longuet de savaş aleyhtarıydı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın savaşa girmesi aleyhinde faaliyet göstermişti.

l'Humanité

JOURNAL SOCIALISTE QUOTIDIEN

LA CELLULE MILITAIRE

LA JEUNE-TURQUIE

« Ça et là »

M. FALLIÈRES A STOCKHOLM

Complot Policier

Pour le Peuple Russe Contre le Tsar

Marx'ın torunu Jean Longuet'nin Ahmet Rıza ile gerçekleştirdiği bir söyleşi *l'Humanite*'de yayınlanmıştı.

DEVRİMİN GÜCÜ

"Bazı belirgin tavizlerden sonra, Abdülhamid'in hareketi bastırmasından korkmuyor musunuz?"

"Bu kesinlikle mümkün değil. Subay kadrolarımızda bulunan genç ve ateşli arkadaşlarımızdan yüzlercesini hapsetse bile, binlercesi hemen onların yerini alacaktır.

Her yerde, ülkenin belli başlı tüm merkezlerinde, sizin de *l'Humanite*'de göstermiş olduğunuz gibi, arkadaşlarımız iktidarı ele geçirdiler. Bu güçte bir harekete karşı direnmek mümkün değildi ve bunu sultan gayet iyi anlamış durumda."

"Manastır'ı işgal eden Kolağası Niyazi arkadaşlarınızdan biri, değil mi?"

"Mucizeler yaratan çok değerli bir insandır." "Düşününüz," dedi Ahmed Rıza gülümseyerek, "birbirlerine karşı şimdiye kadar belki de dünyadaki en korkunç kini besleyen düşman Bulgar ve Yunan isyancı grupları başka kim barıştırabilirdi?"

İSTANBUL'DA

"Nasıl oluyor da şimdiye kadar İstanbul'da hiçbir gösteri düzenlenmedi?"

Bu noktada, bizi doktorun bir arkadaşı cevaplıyor: "Bunun ilk nedeni imparatorluk başkentindeki muhteşem ve olağanüstü polis teşkilatıdır -bahtsız ülkemizdeki tek ciddi kurum! Dünyada hiçbir şehir İstanbul'daki kadar polise sahip değildir: Otuz binden fazla hafiye, halkın yaptıklarını ve hareketlerini gözlemektedir. Bunun yanında, şu andaki hareket aniden ortaya çıktı. Biz ayaklanmanın dört ay içinde olacağını düşünüyorduk ve önlemlerimizi de o ana göre almıştık -imparatorluğun başkenti de bu önlemler içinde yer alıyordu. Hareketin gücü beklentilerimizi aştı."

"Türkiye'ye geri dönecek misiniz?" diye soruyoruz Jön Türklerin liderine.

"Elbette, anayasal rejimin normal bir şekilde çalıştığından emin olur olmaz, tüm çalışmalarımı ülkeme taşıyacağım. Hükümetin samimiyetine ve bize verilen sözlerin gerçekliğine ikna olur olmaz, anayasal rejimi desteklemek bizim için bir şeref borcu olacaktır."

Ve bizi uğurlarlarken, *Mechveret*'in yöneticisi ekliyor: "Türkiye'de bugün sosyalizm ve tam bir demokrasinin kurulacağını şüphesiz ki düşünemeyiz. Gelişme yolunda aşama aşama ilerliyoruz. Önemli bir aşamayı geçtik. Emin olabilirsiniz ki ülkem sınırsız bir ilerleme yoluna girmiştir."

Ahmed Rıza'ya ilginç açıklamaları için teşekkür ediyor ve tüm Fransız sosyalistlerinin Genç Türkiye'nin özgürlük hareketi için hissettikleri derin yakınlığı iletiyoruz.

Jean Longuet

L'Humanite, 26 Temmuz 1908, Pazar, ss. 1-2

Makedonya'da halk ayaklanması

OLAĞANÜSTÜ MANZARALAR

Hatırlanacağı üzere, ancak Makedonya'daki tüm şehirler devrimci hareket safına geçip anayasayı ilan ettikten sonradır ki, padişah anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasına gönülsüzce razı oldu. Reuter'in muhabiri 24 Temmuz [Cuma] günü geçtiği haberde, padişah henüz teslim bayrağı çekmeden kısa bir süre önce Selanik'teki son durumu şöyle anlatıyor: Dün öğleden sonra -yani 23 Temmuz Perşembe günü- Selanik barışçıl ve kansız bir devrime sahne oldu. Buradaki insanların Manastır, Üsküp, Siroz ve daha başka yerlerde halkın anayasal rejimi ilan etmiş olduğundan zaten haberi vardı. Söylendiğine göre, yabancı güçlerin müdahale yapmasına gerekçe teşkil edecek herhangi bir ters olay çıktığı takdirde buna karşı tedbirli olmak adına Selanik'te anayasanın ilanı diğer şehirlerden sonraya bırakılmıştı. Ayrıca ordunun tamamen Jön Türklerin safına geçmiş olduğu söyleniyordu -ve birçok belirti de bunu kanıtlıyordu. Ama itiraf etmek gerekir ki, en iyimser olanlar bile zaferin bu kadar kolay kazanılmış olmasına şaşırdı. Öğleden sonra subaylar ve sivil halktan seçilen temsilciler belediyeye, hükümet konağına ve diğer resmi dairelere giderek anayasal düzenin kurulmuş olduğunu tüm görevlilere tebliğ ettiler ve onlardan yeni düzene bağlılık yemini aldılar. Devrim temsilcileri gittikleri her yerde coşkuyla karşılandılar. Yapılan açıklamaya göre, bugün [24 Temmuz] (Cuma) devrimin gerçekleşmiş olduğu tüm camilerde de halka duyurulacak. [25 Temmuz] Cumartesi günü de tüm resmi devlet dairelerinde anayasal rejim yandaşları görevi devralacak.

Bu arada ifade ve basın özgürlüğünü de içeren ve ifadesini "eşitlik, kardeşlik, vs."de bulan Anayasalcılık tüm gücüyle egemen olmuş durumda. Yakın mesai arkadaşlarının çoğu devrimci propaganda ile ayartılmış olan Müfettiş-i Umumi Hilmi Paşa ya

(1) anayasanın ilanını imzalayacak, ya

(2) Selanik'i terke zorlanacak ya da

(3) Selanik'te ev hapsinde tutulacak.

Akşama doğru belediye ve hükümet konağından dönen kalabalık sözleşmişcesine rıhtımda, bir tarafında Cercle de Salonique ve Hôtel d'Angleterre, diğer tarafında da Olympus Palace Hotel ile tüccar kulübünün bulunduğu alanda toplandı. Sokaktaki kalabalık Selanik'in değişik cemaatlerinden oluşan karmaşık nüfus yapısını tümüyle yansıtıyordu. Öğleden sonraki gösterilerin başarılı geçmiş olması nedeniyle ve henüz tam anlamını çözemedikleri bu yeni elde edilmiş özgürlük duygusuyla büyük bir sevinç ve heyecan içerisindeydiler. Sokağın her iki tarafındaki binaların balkonlarından dışarı sarkan Yahudi, Rum ve Bulgar hatipler Osmanlılarla adeta yarış eder gibi dehşetle bir heyecanla, çöken mutlakiyetçi rejime sövüyor ve yeni rejimi göklere çıkarıyordu. Bu etkileyici nutuklar o gürültü arasında birbirine karışıp içerikleri tam olarak anlaşılamasa da, yine de hepsi büyük bir coşkuyla alkışlanıyordu. En ağırbaşlı ve saygın vatandaşlar bile soğukkanlılıklarını bir kenara itip birkaç saat öncesine kadar fısıldayarak bile söylemeye korktukları kelimeleri avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı. Bir hatibin sesi bağırmaktan kısıldığında yerine başkası geçiyordu. Kalabalıktaki coşkunun doruk noktasına balkonlardan sokaklara ay-yıldızlı Osmanlı bayrağı ile Jön Türklerin özel işlenmiş flamaları sallandırıldığında ve Bulgar ya da Sırp'ın, Yahudi ya da Rum'un, Ulah ya da Arnavut'un, Ermeni

ya da Türk'ün tüm ayrılıkları unutup gerçek bir Osmanlı olarak kaynaşlığı anda ulaşıldı.

Tüm bunları gerçekleşiren güç olan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti kendinden emin bir şekilde görevini hiç olmazsa şimdilik başarmış olduğunu iddia edebilirdi. Yeni buldukları özgürlükleri ile çocukçasına sevinen bu halkın hali hiç de gülünç değildi. En fazla duyulan söz, "Gözlerime ve kulaklarıma inanamıyorum," idi. Olanlar gerçek miydi yoksa bir rüya mı? Makedonya'nın yakın tarihte görüp geçirdikleri sadece korkunç bir kâbus muydu? Polis, asker ve jandarma gerçek duygularını açığa vurmadan ve sanki burunlarının dibinde bir devrim olduğundan habersiz bir şekilde sokakta kol geziyordu, Nutuk atmalar ve gürültüler geceinin geç saatlerine kadar devam etti.

Saat ona doğru İstanbul'dan, Heyet-i Vükela'nın kısa bir süre içerisinde 1876 Anayasası'nı yürürlüğe koymanın devlet açısından iyi olup olmayacağı konusunu tartışacağını bildiren bir telgraf geldi. Halkta hayal kırıklığı yaratan bu telgraf, hareketin önderleri tarafından sarayın teslimiyetinin ilk emareleri olarak yorumlandı.

Nihayet, gece saat ikiye doğru Müfettiş-i Umumi (Hilmi Paşa), Sadr-ı Âzam Said Paşa'dan gelen yeni bir telgraf aldı. Telgrafta şunlar yazılıydı: "Halkın bariz isteği ve padişahımızın emri ile 23 Aralık 1876'da ilan edilip bazı nedenlerle daha sonra yürürlükten kaldırılan anayasa tekrar yürürlüğe konmuştur. Meclis-i Umumi -Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan- kanunda belirtilen sürede toplanacaktır." Şehirdeki tüm tellallar sabah saat beş ile altı arasında Sadr-ı Âzamdan gelen telgrafın hükümet konağı önünde ve halkın huzurunda Türk saati ile ikide -sabah dokuz civarında- okunacağını duyurdular. Belirtilen saatte konak ve önündeki büyük meydan sevinç içindeki halk tarafından hıncahınç doldu. Müfettiş-i Umumi başta olmak üzere tüm yüksek rütbeli askeri ve mülki erkân oradaydı. Telgrafın okunması birkaç saniye sürdü. Sonra yine herkes birbiriyle tokalaştı, Sakallı savaşçıların önce birbirlerini yanaklarından öptükleri, sonra da kucaklaşıkları görülüyordu. Yirmi bir pare top atışından sonra Türkiye'deki devrim şeklinin Avrupa'dakinden daha üstün olduğuyla övünen büyük kalabalık yavaş yavaş dağıldı.

Saray hesabına casusluk yaptıkları belirlenen dört muhbir bu sabah şehrin hemen dışındaki bir mahalde kurşuna dizilerek öldürüldü.

The Manchester Guardian, 29 Temmuz 1908, Çarşamba, s. 7

Sultan ve devrim

GÖSTERİLER

İstanbul'daki gösterilerin en büyüğü ve en coşkulusu kara ve deniz harp okullarından, hukuk, fen ve diğer fakültelerden katılan öğrencilerin önceki gün (26 Temmuz) düzenlediği gösteriydi. Öğrenciler ellerinde Fransızca olarak "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik, Adalet!" "Ulusun Kurtuluşu Bilime Bağlıdır!" yazan pankartlar taşıdılar. Binlerce öğrenci Cadde-i Kebir'de (bugün Beyoğlu'ndaki İstiklal Caddesi) evleri ve mağazaları bayraklarla donanmış her milletten Avrupalının coşkulu alkışları arasında geçit töreni yaptılar.

Öğrenciler Fransızca "Yaşasın Özgürlük!" diye bağırdılar ve Fransız ve İngiliz bayraklarını selamladılar. Vatansever bir söylev sırasında, bir subay Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'yle -yüzyıllardan beri dost olan ve Türkiye'nin yenileşmeyi, bilimleri, ilerlemeyi, uygarlığı, özgürlüğü borçlu olduğu bu iki ülkeyle- ittifak kurmasını istedi. Askeri okul öğrencileri arasında hapisten çıkmış olanlar da vardı ve bunlar göğüslerinin üzerinde "Yüz bir yıllık mahkümiyet" yazılı eşarplar taşıyorlardı.

"Hürriyet-Adalet- Uhuvvet-Müsâvât" yazılı İmparatorluk haritası ve çevresinde "Kamil Paşa- Enver Bey- Gabriel Noradungyan Efendi- Niyazi Bey" portrelerini içeren hatıra mendili.

Atom Damalı koleksiyonu

Selanik'teki gösteriler

Ateşli Günler -Hamid'e Teşekkür Etmeyi Reddediyoruz- Jaurès'in Makalesi

Selanik, 24 Temmuz - Olaylar hızlandı. Dün öğleden sonra, çok büyük bir kalabalık Olympos Meydanı'nda ve meydanın her iki yakasındaki binaların balkonlarında toplandı; çeşitli hatipler sade ve imgelerle dolu bir dil kullanarak halkı ortak düşmana -yani *Ancien Régime*'e (eski düzene)- karşı birlik olmaya çağırdı. Coşkulu kalabalık 1876 Anayasası'nı ilan etti; zorla da olsa anayasanın tekrar uygulanmasını sağlamak için yılmadan çabalamaya ya da ölmeye defalarca ant içtiler.

Manastır ve Üsküp'ün Jön Türklerin hâkimiyetine girdiği haberi oldukça hızlı bir şekilde yayıldı ve her taraftan "Yaşasın Özgürlük!" "Yaşasın Vatan!" "Yaşasın Millet!" haykırışları yükselmeye başladı.

Gece geç vakit, Sadr-ı Âzam Said Paşa tarafından imzalanmış ve anayasanın resmen yürürlüğe konduğunu duyuran bir telgraf alındı. Sabahleyin Hilmi Paşa telgrafı okudu ve bunu üç vilayete duyurmakla görevlendirildiğini belirtti. Yirmi bir pare top atışı yapıldı; otuz bin kişiden fazla bir kalabalık defalarca

"Yaşasın Millet!" "Yaşasın Vatan!" "Yaşasın Özgürlük!" diye haykırdı. Müfettiş-i Umumi Hilmi Paşa ve belediyeden Adil Bey sultana bir telgraf göndermek için yerki istediler.

Kalabalık, özgürlüğün güç kullanılarak kazanıldığını ileri sürerek, sultana teşekkür edilmesini kesinlikle reddetti. Dün geceden beri şehir bayram yapıyor ve şenlikler üç gün boyunca sürecek. Burada meydana gelen değişimi daha iyi açıklayabilmek için size bugün sansür baskısı olmadan çıkan ilk gazeteyi gönderiyorum.

Tüm bu olaylarda, tarihine güzel bir sayfa ekleyen Osmanlı ordusunun nasıl takdire şayan bir rol oynadığını biliyorsunuz.

Kapitalistlerin ve yönetici sınıfların ayrıcalıklarını ve özel mülkiyeti korumak için kullandıkları kurumun, bu kez Türkiye'de bilincin özgürleşmesi ve toplumsal özgürleşme için kullanıldığını öğrendiklerinde tüm Avrupa'nın şaşkınlığı büyük olmayacak mı?

Yurttaş Jaurès'in geçen 15 Temmuz'da *L'Humanité* gazetesinde Türkiye'deki olaylar hakkında yazdığı hayranlık verici makalenin burada ne kadar önemli bir rol oynadığını söylemeliyim. Bu makale şehirdeki tüm garnizonu dolaştı. Bu makale Fransızca bilmeyen kişilerden gelen sayısız talebi karşılamak amacıyla Türkçeye çevrilmeli ve birkaç bin kopyası basılmalıdır.

L'Humanité, 29 Temmuz 1908, Çarşamba, s. 1

Bir Jön Türk bildirisi

Manchester'daki bir Türk ticaret şirketi bize, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik'te yayınlanan bir bildirinin çevirisini verdi. Şirketin Selanik'teki merkezinden yollanan bu bildiride şöyle deniliyor:

"Kardeşler, iyi haberlerimiz var!

Son otuz iki yıldır sadece vatanımız bölünüp parçalanmakla kalmadı, aynı zamanda elimizde kalan parçalar da kana bulandı. Bu otuz iki yıl boyunca otuz beş milyon kişi insan muamelesi göreceğine hayvan yerine kondu. Bu otuz iki yıl boyunca vatanımız mahvedildi; kardeş kardeşe düşman edilerek huzur ve barış ortamı yok edildi.

İyi haberlerimiz var kardeşlerim.

Bugün vatanımızı bizi yalan, sahtekârlık ve zulümle yönetmeye çalışan o sekiz on menfaatperest müstebitin açgözlü pençesinden kurtarıyoruz. Bazılarımız sürgüne yollandık, bazılarımız hapse, bazılarımız da zindanlarda işkence sonucu öldürüldük. Askerlerimizin ellerindeki silahları kötüye kullandılar. Zenginimizin malına mülküne el koydular; yoksulumuzun cebindeki son kuruşu çaldılar.

Allah'a şükür Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti tüm Osmanlıları birlik ve sevgi bayrağı altında bir araya getirmeyi başardı. Bizlere birbirimizi sevmeyi öğretti ve kalplerimizdeki birlikle hainlerin ellerinden kurtardı. Bugün herkes özgür, herkes mutlu ve halinden memnun. Fakat bu durumu sağlama almak için cemiyetin bir tavsiyesi var. Sahtekârlık ve hilekârlıktan uzak durun. Hiç kimsenin malına, şerefine ya da canına kastetmeyin. Herkesin bu değerlere sahip çıkmasını sağlayın. Özellikle şunu unutmayalım ki, memleketimizde yaşayan yabancı dostlarımızın ırz ve namuslarından bizler sorumluyuz. Namusla, sevgiyle ve düzen içerisinde memleketimizi kötülüklerden temizlerken, geriye halkımız adına temiz bir isim bırakalım. Cemiyetimizin değişik zaman ve şekillerde yayınlayacağı bildirilere harfiyen uyalım.

Hiç şüpheniz olmasın ki cemiyetin tavsiye ve emirlerine uymayanlar hemen cezalandırılacak çünkü Osmanlı'nın şanı ancak namus ve adaletle korunur.

Vatanın sizlerden istediği budur. Yaşasın vatan! Yaşasın millet! Yaşasın hürriyet!"

The Manchester Guardian, 30 Temmuz 1908, Perşembe, s. 7

Türk sürgünlere genel af

AMERİKA'DAKİ SİYASİ SÜRGÜNLER EVLERİNE RAHATÇA DÖNEBİLİR

Türk Sultanı, Türkiye'nin bu şehirdeki [New York'taki] Başkonsolosu Münci Bey aracılığıyla bu ülkedeki tüm siyasi kaçaklar için bir genel af çıkardığını açıkladı. Yeni anayasanın ilanı haberinin ardından gelen bu açıklama ile anlaşılıyor ki, tüm siyasi suçlular hiçbir sorgu suale maruz kalmadan evlerine dönmekte serbest olacaklar.

Münci Bey bu bildiriyi [29 Temmuz] çarşamba gecesi geç vakit aldı ve dün [30 Temmuz Perşembe], makamına gittiğinde kendisini Pearl Street 59 numaradaki konsoloslukta bekleyen vatandaşlarına okudu. Başkonsolos ayrıca [New York'ta yayınlanan] Suriye ve Ermeni gazetelerine de haber verdi. Haber on dakika içerisinde Türkiye vatandaşlarının birçoğunun oturduğu Washington Street'in aşağı uçlarına kadar ulaştı. Herkes çok sevinmişti.

Washington'daki elçilikten gelen bu açıklama Fransızcaydı, tercümesi şöyle: "Türk İmparatorluğu hükümeti, New York Başkonsolosu Münci Bey aracılığıyla, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da yaşayan tüm Türkiye vatandaşlarına yeni anayasanın ilanıyla birlikte Amerika'nın her yerindeki siyasi suçlular için bir genel af ilan ettiğini duyurur. Bu açıklamaya göre, Türk hükümeti sürgündeki herkesin pasaportlarını Başkonsolos'a onaylatarak memleketlerine serbestçe dönebileceği bilgisini Başkonsolos'a bildirmiştir."

Türkiye'nin genç kuşak diplomatlarından olan Münci Bey de genel af dolayısıyla sevinçliydi. Hükümetinin [bu rejim değişikliği ile birlikte] Washington'daki temsilciliğini elçilikten büyükelçiliğe yükselteceğini tahmin ediyordu.

"Bu ülke ve Kanada'da benim ülkemin dört yüz bin tebaası yaşıyor," dedi. "Elli bini bu şehirde yaşıyor ve belki de bunlardan on bin kadarı bu yıl bitmeden geri dönmüş olur. Artık burada Ermeni, Arnavut, Suriyeli ve diğer cemaat üyelerine çalışma imkânı yok. Ülkemde ilan edilen anayasa Rusya'dakine benzemiyor. Daha çok İngiltere ve Fransa'dakine benziyor. Rusya siyasi suçluları ya zindana attı ya da sürgüne gönderdi. [Halbuki] Türkiye siyasi sürgünler için af çıkarıyor. Sultan kutsal Kuran üzerine yemin etti. Bunun çok büyük anlamı var. Artık bırakalım da memleketin iyiliği için çalışmış olanlar geri dönsün, hükümetin onlara ihtiyacı var."

Burada oturan Türkiye vatandaşları siyasi suçluların affedilmesinden çok memnun. Lexington Avenue'da, 73 numarada oturan Mihran Bohgelian sultanın iyi niyetle hareket ettiğine inandığını söyledi. "Sultan," dedi, "tüm halkını bir araya getirmeye çaba gösteriyor. Hiç olmazsa Ermeniler bu fırsattan yararlanacak ve eziyet ve zulüm görme korkusu olmadan evlerine dönebilecekler."

Sixth Avenue ile Thirty-Ninth Street civarında bir mağazası olan halı tüccarı Behla Ararat genç bir delikanlıyken, ailesinden birkaç kişinin öldürülmesi üzerine Türkiye'den kaçmak zorunda kalmış. O da hürriyetin ilanının Ermeniler tarafından çok iyi karşılanacağını söylüyor.

The New York Times, 31 Temmuz 1908, Cuma, s. 3

Gençlerle İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

1908 JÖN TÜRK İHTİLALİNİN BAŞLAMASINDA

REVAL BULUŞMASININ ÖNEMİ

YRD. DOÇ. DR. NECMETTİN ALKAN

Bu çalışmada, Reval buluşmasında Osmanlı Devleti'nin kaderi hakkında Jön Türklerin iddia ettiği gibi ihtilalin başlamasına neden olabilecek nihai bir kararın alınıp alınmadığı incelenecektir. Bu bağlamda özellikle de harekete mensup ve isyanda belli bir görev ifa etmiş olan Jön Türklerin hatıratlarına müracaat edilerek, bu buluşmayı nasıl algıladıklarına temas edilecektir. Bunların yanı sıra konuyla alakalı araştırmalar yoluyla da gerçekte Reval'de nelerin konuşulduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Tarihte birtakım hadiseler birbirleriyle alakalı olmadıkları halde doğrudan ya da dolaylı olarak çok farklı bir olayın patlak vermesine neden olabilmektedir. "Reval buluşması" ile "1908 Jön Türk ihtilali" arasında da böylesine ilginç bir bağlantı bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nden çok uzaklarda bir şehirde Avrupalı büyük devletlerden iki monarkın gerçekleştirdiği bu buluşma ve yaptıkları gizli görüşme, aradan çok fazla bir süre geçmeden, takriben üç hafta sonra Jön Türk ihtilalinin patlak vermesi, hatta daha da önemlisi ihtilalin öne alınması konusunda gündeme getirilen en önemli nedenlerden biri olarak gösterilmektedir. Gerek döneme şahitlik etmiş pekçok şahsiyetin hatıratlarında, gerekse daha sonra yapılan araştırmalarda bu iki olay arasındaki doğrudan bağlantı sıkça vurgulanmaktadır. Nitekim aşağıda da görüleceği gibi, bu görüşmede Makedonya ile Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Rusya arasında paylaşılmasının kararlaştırıldığı iddia edilerek 1908 ihtilalinin fitili tutuşturulmuş, II. Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş ve devamında da II. Abdülhamid tahttan indirilmişti.

Bu çalışmada, Reval buluşmasında Osmanlı Devleti'nin kaderi hakkında Jön Türklerin iddia ettiği gibi ihtilalin başlamasına neden olabilecek nihai bir kararın alınıp alınmadığı incelenecektir. Bu bağlamda, özellikle de harekete mensup ve isyanda belli bir görev ifa etmiş olan Jön Türklerin hatıratlarına müracaat edilerek, bu buluşmayı veya görüşmeyi nasıl algıladıklarına temas edilecektir. Bunların yanı sıra konuyla ilgili olarak yapılmış araştırmalar yoluyla da gerçekte Reval'de nelerin konuşulduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu makalede cevabı aranan sorulara gelince; tevdi edilmesi gereken ilk sorunun, hiç şüphesiz Jön Türklerin iddialarıyla alakalı olması gerekiyor: Osmanlı Devleti'nin paylaşılması Reval'de gündeme getirilmiş miydi ve daha da önemlisi böylesi nihai bir karar alınmış mıydı? İkinci soru ise, bu kez tam tersine Jön Türklerin iddialarının doğru olup olmadığı ve dolayısıyla bu görüşmeyi ihtilal sürecini hızlandırmak için bir kışkırtma aracı olarak kullanıp kullanmadıklarıyla alakalıdır. Çalışmanın sonunda genel bir değerlendirmede bulunulmaktadır.

REVAL BULUŞMASI/GÖRÜŞMESİ

Bu buluşmayı kısaca hatırlatmak gerekirse, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola, Makedonya'daki reformların yanı sıra o sıralarda gündemi meşgul eden diğer dünya meselelerini, özellikle de Avrupalı büyük devletler arasındaki rekabeti görüşmek üzere 9-12 Haziran 1908 tarihleri arasında Reval'de, bugünkü Estland'ın başşehri Talinn'de bir araya gelmişlerdi.[1] Fakat bu buluşma aradan çok fazla bir süre geçmenden Jön Türkler arasında "bomba" gibi bir tesir yapmış ve "Reval'de Türkiye'nin taksimine karar verildi!"[2] şeklindeki haberler yayılmaya başlamıştı. Nitekim bu haberler üzerine harekete geçen Jön Türk zabitlerinin başlattıkları ihtilal, genel olarak Reval'deki İngiliz-Rus buluşmasına verilmiş bir cevap olarak da yorumlanmıştır.[3]

Günümüz tarihçilerinden Sina Akşin bu kanaate uygun bir yorumda bulunarak, Reval görüşmesini Osmanlı Devleti'nin "geleneksel koruyucusu" ve "geleneksel düşmanının" birleşmesi olarak yorumlamakta, devamında ise bu "tehlike karşısında" Jön Türklerin faaliyetlerini hızlandırdıklarını belirtmektedir.[4] Ilber Ortaylı da görüşmeyi "Genç subayların Makedonya dağlarında isyan bayrağı açmalarına neden olan önemli olay," şeklinde değerlendirerek, İngiltere ve Rusya'nın bu görüşmede "Osmanlı mülkünün akibetini kararlaştırdıklarını" yazmaktadır.[5] Son olarak Mehmet Hacısalihoğlu da benzer bir tespitte bulunarak, ilgili olayın Jön Türk İhtilali'nin "tetikleyicisi" olduğunu ifade etmiştir.[6]

Asıl konuya geçmeden önce, Jön Türklerin Reval görüşmesinde konuşulanlardan ne şekilde haberdar olduklarının da tespit edilmesi gerekiyor. Bu konu hakkında müstakil ve önemli bir makale kaleme alan Orhan Koloğlu'nun tespitlerine göre, Jön Türklerin iki haber kaynağı bulunmaktaydı: Bu iki monarkın buluşmalarını ve görüşmelerini, yabancı postalar aracılığıyla kendilerine ulaşan veya serbestçe temin edilen Avrupalı gazeteler ve Makedonya'daki yabancı konsoloslar vasıtasıyla öğrenmişlerdi.[7] Nitekim bilindiği gibi, bu iki kaynak aynı şekilde Jön Türklerin II. Abdülhamid'le olan mücadelelerinde o günkü şartlarda kullandıkları en önemli ve etkili araçların başında gelmektedir.

Reval'de buluşan VII. Edward ile II. Nikolay'ın Makedonya sorununu görüşmeleri Jön Türkler arasında bomba etkisi yapar.

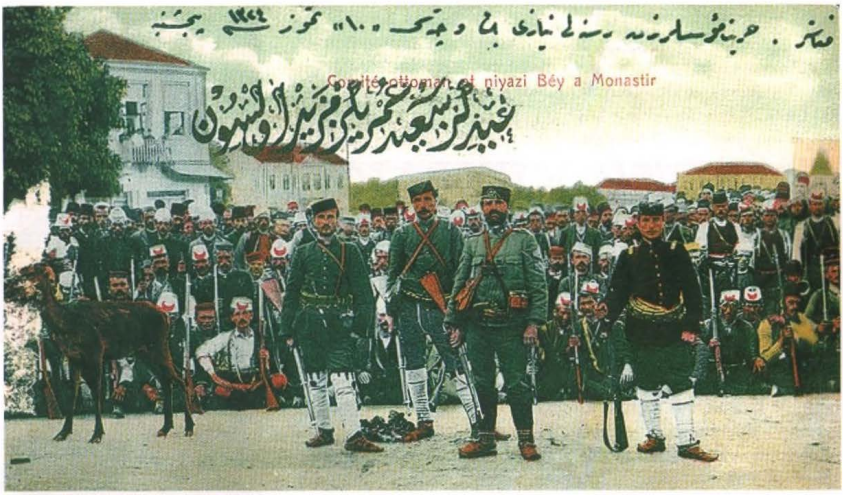
wikipedia

Niyazi Bey: "(...) heyecân ve helecânlar içinde çırpındım. Memâtdan başka bir çâre-i necât görmiyordum. Nihâyet pir-hûn gördüğüm afak-ı siyâh istikbâlimde, istikbâl-i ümmetde nâ-gahân bir ziyâ-yı ümid, bir küşe-i selâmet belürmiş gördüm. (...) Reval Mülâkatı mükarrerâtının te'sirât-ı müdhişesini çizen alâmetleri görüyordum. Bütün efrâd-ı cem'iyyet bu müdhiş mukarrerâta vâkıf olmuş idi."

JÖN TÜRKLERİN HATIRATLARINDA REVAL GÖRÜŞMESİ

Buluşmanın Jön Türkler arasında nasıl büyük bir infiale neden olduğunu tespit etmek için öncelikle ihtilalin başkahramanı Resneli Niyazi Bey'le başlamak gerekiyor. 15 Haziran 1324/28 Haziran 1908'de yakın arkadaşlarına çete kurma konusunu açan ve gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 20 Haziran 1324/3 Temmuz 1908'de isyanı başlatan Niyazi Bey, ihtilali kararlaştırma öncesinde bu görüşmeyi oldukça önemsemiş ve hatıratında buna fazlasıyla temas etmiştir. Hatta nihai olarak harekete geçilmesi gerektiğini çeşitli yerlerde ve çok sık olarak ifade etmiştir. Niyazi Bey hatıratında ihtilalin patlak vermesinin nedenlerini anlatırken, Bulgarların Makedonya'daki şiddet ve gayretinden ziyade "günden güne ziyâdeleşen ve Reval'de karâr-gir olan müdâhalât-ı ecnebiyeye karşu hükümetin sükût ve muvâfakatı, alçak politikası(...)"nın etkili olduğunu yazmıştır.[8] Hatıratının ilerleyen sayfalarında Reval buluşmasına tekrar

Resneli Niyazi Bey, "günden güne ziyâdeleşen ve Reval'de karâr-gir olan müdâhalât-ı ecnebiyeye karşu hükümetin sükût ve muvâfakatı, alçak politikası" şeklinde bir değerlendirmede bulunur.
(yan sayfa)

Niyazi Bey ve çetesi "Rehber-i Hürriyet" adlı geyikle beraber Manastır'da.

Kaynak Sacıı Kutlu.

atıfta bulunan Niyazi Bey, bunun kendisinde yarattığı rahatsızlığı şu şekilde dile getirmiştir:

"Üç gün, üç gece heyecân ve helecânlar içinde çırpındım. Memâtdan başka bir çâre-i necât görmiyordum. Nihâyet pir-hün gördüğüm afak-ı siyâh istikbâlimde, istikbâl-i ümmetde nâ-gahân bir ziyâ-yı ümid, bir küşe-i selâmet belürmiş gördüm. (...) Reval Mülâkatı mükarrerâtının te'sirât-ı müdhişesini çizen alâmetleri görüyordum. Bütün efrâd-ı cem'iyyet bu müdhiş mukarrerâta vâkıf olmuş idi. (...)"[9] Bunların dışında, ilerleyen sayfalarda da aynı şekilde Reval görüşmesinin ehemmiyeti üzerinde duran Niyazi Bey, ilgili haberi aldıktan sonra uykularının kaçtığını ve aynı şekilde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bütün üyelerinin bu gelişmeden haberdar olduklarını ifade etmektedir. Niyazi Bey, ihtilal başlatan isyan sırasında uğradığı köylerde halkla yaptığı konuşmalarda bu konuyu gündeme getirerek halkı ihtilal lehine kazanmaya gayret etmişti.

Reval'de görüşülen mevzulardan dolayı vatanın istikbali için endişelere kapılan sadece Niyazi Bey değildi, ihtilalin diğer kahramanı Enver Bey de aynı şeklide bu gelişmeden rahatsız olmuştu. Enver Bey bu görüşmenin muhtevasına girmeden, "Reval Mülâkatı, hepimizi düşündürüyordu," diyerek Jön Türkler arasındaki genel kanaati özetlemekle yetinmiştir.[10] Jön Türk hareketinde yer alan Kâzım Karabekir de hatıratında İngiltere ile Rusya'nın Reval'de "(...) Makedonya'nın taksimi vesaire hakkında aleyhimize kararlar aldıklarını haziran ortalarına doğru (...)" duyduklarını yazmıştır.[11]

Ahmet Bedevi Kuran ise, Reval'de İngiltere Kralı ve Rusya Çarı arasında "Makedonya hakkında bazı anlaşmalar" olduğunun duyulduğunu belirterek, bunun isyan hareketini "çabuklaştırılması"nda etkili olduğunu ifade etmiştir.[12] Mehmed Reşid de aynı şekilde Reval mülakatını "Türkiye'ye son darbeyi vurmak" ve "hasta adamın ölümünü tâ'cil etmek" olarak değerlendirmiş[13] ve bundan dolayı "istibdâd" yönetimine son vermekte "isti'câl"in lüzumunun kanıtı olduğunu yazmıştır.[14] Tahsin Uzer, Reval buluşmasında alınan somut kararlardan ve ardından bununla alakalı olarak Babıâli'ye verilen bir notadan dahı bahsetmekte, cemiyetin bu kararlardan dolayı faaliyetlerini çabuklaştırdığını belirtmektedir.[15]

Reval görüşmesi aslında sadece Jön Türkleri tedirgin etmemiş, II. Abdülhamid'in de dikkatini çekmişti. Tahsin Paşa'nın belirttiğine göre, "Sultan Hamid bu mülâkattan hayli kuşkulandı ve bir Cuma günü Rusya Sefiri'nden bu mülâkat hakkında izahat istedi. Rusya Sefiri Reval Mülâkatı'nın Tibet arazisi üzerinde İngilizlerle bir anlaşmadan ibaret olduğunu söylemiş ve meseleyi ehemmiyetten âri ve sırf iki devlete ait gibi göstermeye çalışmıştı. Abdülhamid buna ne dereceye kadar inandı bilmezsem de her halde işin vahâmetini lâyıkıyla takdir ettiği görülüyordu."[16]

Sultan II. Abdülhamid dahil Jön Türkleri bu kadar tedirgin eden bu görüşmede gerçekten de Osmanlı Devleti'nin paylaşılması gündeme gelmiş miydi ve Makedonya hakkında böyle kesin bir karar alınmış mıydı? Yoksa diğer meseleler bağlamında Makedonya meselesi de gündeme getirilerek nihai bir karar alınmadan sadece reformlar konusunda bir görüş alışverişinde mi bulunulmuştu? İlgili çalışmalara müracaat ederek bunların cevaplarını arayalım.

REVAL'DE GERÇEKTEN NE GÖRÜŞÜLMÜŞTÜ?

Öncelikle Avusturya'da yayınlanan muasır *Reichspost* gazetesine bakmak gerekirse, Reval buluşmasının son gününde konuyla alakalı olarak şu bilgiler verilmektedir: Önce Kral VII. Edward Rus Hariciye Nazırı Iswolski ile uzun bir görüşme yaptıktan sonra, bu kez Rus Nazır, İngiliz

Müsteşar Hardinge'le iki uzun görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde daha ziyade "Makedonya meselesi" gündeme gelmiştir. Müzakerelerde "tam bir uzlaşma" yönünde önemli oranda "ilerleme" sağlanmıştır.[17] Pester Lloyd, Reval'de İran ve Afgan gibi meselelerin yanı sıra Makedonya'daki "durum" ve yapılması düşünülen "reformlar" da görüşülmüş, bu konuda "tam bir fikir birliğine" ulaşılmıştır, diye yazmıştır.[18] *The Times* ise, iki monarkın görüşmelerinin ana konusunun Makedonya olduğunu ve burada uygulanacak olan reform planı hakkında uzlaştıklarını belirtmiştir.[19]

"Sultan Hamid bu mülâkattan hayli kuşkulandı ve (...) Rusya Sefiri'nden (...) izahat istedi. Rusya Sefiri Reval Mülâkatı'nın Tibet arazisi üzerinde İngilizlerle bir anlaşmadan ibaret olduğunu söylemiş ve meseleyi ehemmiyetten âri (...) gibi göstermeye çalışmıştı. Abdülhamid (...) her halde işin vahâmetini lâyıkıyla takdir ettiği görülüyordu."

Reval buluşmasında nelerin konuşulduğunun tespit edilebilmesi için başvurulması gereken en önemli araştırmalardan biri, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasının diplomasi tarihi konusundaki en kapsamlı eser olan *Geschichte der Diplomatie*'dir. Burada konuyla alakalı olarak, görüşmeye katılan İngiliz Hariciye Müsteşarı Hardinge'in, Rus Hariciye Nazırı Iswolski'yi İngiltere'nin Makedonya reform programını desteklemesi için ikna etmeye gayret ettiği belirtilmektedir. Görüşmenin ardından yapılan açıklamada ise, İngiltere ile Rusya'nın, "milletlerarası" meselelerin hepsinde tam bir "muvafakata" sahip oldukları yer almıştır. Bu bilgilerin ardından, 1908'in yaz aylarının Makedonya'daki reform pazarlıklarıyla geçtiği sırada Jön Türk ihtilalinin patlak verdiğine temas edilmektedir.[20] Burada görüşmeye katılanlar arasında tam bir uyuşmanın sağlanması dışında, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması veya Makedonya hakkında nihai bir karar alındığına dair herhangi bir bilgi geçmemektedir. Bu şekilde, *Geschichte der Diplomatie*'de verilen bilgiler konuyla alakalı diğer eserleri destekler niteliktedir.

Fikret Adanır'ın Rusya'nın Dışişleri Bakanı Iswolski'den yaptığı alıntıda, "Reval'de henüz Makedon reform programı konusunda tam bir karar" alınmadığı belirtilmektedir.[21] Nitekim ilgili İngiliz belgelerine göre, bu görüşmede Türkiye ile alakalı olarak sadece "Makedonya meselesi" gündeme gelmiş ve bir karar alınmamıştı fakat Jön Türkler bu görüşmeyi "abartmışlardır."[22] Caroline Finkel'e göre ise sadece "Makedonya meselesi" konuşulmuştu.[23] Konuyu bağımsız bir makalede ele alan Orhan Koloğlu İngiliz arşivlerinde bulduğu bir zapta dayanarak, Reval'de Makedonya, İran, Afgan hududu, Girit Adası ve Balkan demiryolları gibi çok çeşitli konuların gündeme getirildiğini yazmaktadır. Devamında ise, Makedonya konusunda yapılması düşünülen reformlar konuşulurken, bunlar karşısında özellikle de Almanya ile Avusturya'dan gelebilecek muhtemel tepkiler üzerinde durulduğu ve "bu yüzden Makedonya işinde yavaş gidilmesi, ipi koparmadan gerecek formül"ün aranması gibi genel bir kanaatin dile getirildiğini belirtmektedir.[24] Koloğlu İngiliz zabıtlarından bunları aktardıktan sonra kendi kanaatini şu şekilde dile getirmektedir: "Bu zabıttan da anlaşıldığı gibi orta bir anlaşma yoktur. Genel durum hakkında ve her konuda ayrı görüşmek bahis konusudur. Rusya buluşmaya daha yetkili bir kadroyla gelmiş ve İngiltere'yi kendi çizgisine çekmeye çalışmıştır. İngiltere ise, hiçbir vaadde bulunmadan görüşleri dinlemiştir, esasen Revalde'ki kadrosu karar verecek kadro değildi."[25]

Niyazi Bey'in Resne'deki evi, Nisan 2008.

Fotoğraf Ahmet Akşit

Son olarak, döneme şahitlik eden Mehmed Salâhaddin de benzer şekilde düşünmekte ve şunları söylemektedir: "Reval mülâkatı kendilerine bir sermaye ad ve ittihâz ile hakiki

vatanperverlik kisvesine bürünerek meydana atılıp cemiyetin rü'esâ ve a'zâ-yı askerisi vâsıtasıyla Ordu-yu Hümâyu'nu makâsıd-ı sakime ve vehimelerine âlet makâmında istihdâm ve isti'mâl (...)" eylemişlerdi.[26]

SONUÇ YERİNE

Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, İngiliz Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de gerçekleştirdikleri buluşmanın tek amacı Osmanlı Devleti veya Makedonya değil, o günkü konjonktürde, özellikle de Alman Kaiserreich'ı karşısında bir gövde gösterisi yapmak ve gündemde olan bazı konular hakkında görüş alışverişinde bulunmaktır. Nitekim gerek görüşmeye katılan Rus ve İngiliz diplomatların ifadeleri ve gerekse ilgili zabıt gösteriyor ki, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Makedonya'nın paylaşılması konusunda herhangi bir nihai karar alınmadığı gibi, bir paylaşım söz konusu dahi edilmemiştir. Nitekim yukarıda da geçtiği gibi, İngiltere tarafından kralla birlikte buluşmaya katılan diplomatlar böylesi bir nihai karar alma yetkisine zaten sahip değillerdi. Bu bağlamda görüşmenin, Avrupa'daki bazı siyasi çevrelere, özellikle de Alman Kaiserreich'ına karşı İngiliz-Rus yakınlaşması şeklindeki bir gövde gösterisi amacı taşıdığı söylenebilir. Kaldı ki, o günkü şartlarda düvel-i muazzama arasında adeta pamuk ipliğine bağlı olan dengelerin hassasiyetinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin nihai olarak paylaşılması gibi bu dengeleri alt üst edebilecek kritik bir kararın alınması bu aşamada söz konusu olmazdı.

Fikret Adanır'ın Rusya Dışişleri Bakanı İswolski'den yaptığı alıntıda, "Reval'de henüz Makedon reform programı konusunda tam bir karar" alınmadığı belirtilmektedir. Nitekim ilgili İngiliz belgelerine göre, bu görüşmede Türkiye ile alakalı olarak sadece "Makedonya meselesi" gündeme gelmiş ve bir karar alınmamıştı fakat Jön Türkler bu görüşmeyi "abartmışlardır".

Durum bu şekilde açık olmasına rağmen, Jön Türklerin Reval buluşmasını oldukça abartılı bir şekilde ve ısrarla gündeme getirmelerinin nedenini nasıl izah etmek gerekiyor? Jön Türklerin bu davranışının muhtemel iki izahı olabilir. Öncelikle, bir şekilde başta yabancı gazeteler olmak üzere diplomatik çevrelerden duydukları haberlere kendileri de samimiyetle inanmış ve vatanperver olarak tepkilerini göstermişlerdir. Bu tespiti yapmakla birlikte, gerek kamuoyu huzurunda olabildiğince meşrulaştırmışlardır.

Bu şekilde Reval örneği, Jön Türklerin II. Abdülhamid ve yönetimine karşı yürüttükleri mücadelede, yaptıkları propagandaların ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Aslında bu sadece Reval buluşmasıyla sınırlı olmayıp, başka ilginç örnekler de bulunmaktadır. Benzer konuların ele alınmasıyla birlikte, Jön Türk-II. Abdülhamid mücadelesinde çok farklı ilginç boyutlar ortaya çıkacaktır.

NECMETTİN ALKAN
KTÜ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 *Reichspost*, 9 Haziran 1908, sayı 158, s. 4; *Reichspost*, 12 Haziran 1908, sayı 161, s. 2; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, I. Kısım, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 237.

2 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt I, 5. Baskı, İstanbul 1995, s. 508.

3 Vladan Georgevitch, *Die türkische Revolution un ihre Aussichten*, Leipzig 1908, s. 4.

4 Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 16.

5 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1998, s. 199.

6 Mehmet Hacısalihoğlu, *Die Jungtürken und die Mazedonische Frage (1890-1918)*, Münih 2003, s. 163.

7 Orhan Kologlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, sayı 24, İstanbul 1985, s. 370.

8 Resneli Ahmed Niyazi, *Hâtırât ve Niyâzî'yahûd Târihçe-i İnkılâb ı Kebir-i Osmâniden Bir Sahife*, İstanbul 1324, s. 32.

9 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 93.

10 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1860-1908)*, Cilt I, 5. Baskı, İstanbul 1995, s. 512.

11 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1908*, İstanbul 1993, s. 385.

12 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 306.

13 Cevri (Mehmed Reşid), *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, Mısır 1909, s. 24.

14 Cevri, *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, s. 37.

15 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Sun Osmanlı Yönetimi*, 3. Baskı, Ankara 1999, s. 85-87.

16 Ali Ergenekon (Yay.), *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları. Sultan Abdülhamid*, 4. Baskı, İstanbul 1996, s. 350-351.

17 *Reichspost*, "die Monarchenbegegung in Reval", 12 Haziran 1908, sayı 161, s. 2.

18 *Pester Lloyd*, "die Entrevue in Reval", 12 Haziran 1908, sayı 141, s. 3.

19 Aktaran: Hacısalihoğlu, *Die Jungtürken und die Mazedonische Frage*, s. 164.

20 W. P. Potjomkin (Yay.), *Die Geschichte der Diplomatie. Die Diplomatie der Neuzeit (1872-1919)*, Cilt 2, Moskova 1947, s. 224-227.

21 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İhsan Catay (Çev.), İstanbul 1996, s. 266.

22 *Die Welt des Islams*, "Mitteilungen", Cilt 6, sayı 3-4, Münih 1961, s. 265-266.

23 Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Zülal Kılıç (Çev.), İstanbul 2007, s. 453.

24 Kologlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", s. 369.

25 Kologlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", s. 370.

26 Mehmed Selâhaddin, *Âtıfiklerim. İttihâd ve Terakki Cemiyyeti'nin Maksadı, Te'sîs ve Sûret-i Teşkîli veDevlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin Sebeb-i Felâketi ve İnkisâmı*, Kahire 1918, s. 9.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

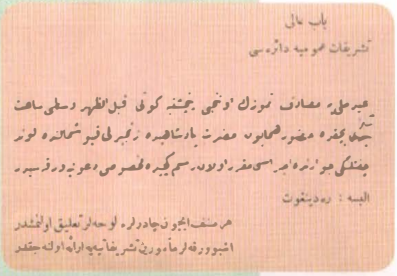
1914 YILINDA HÜRRİYETİN İLANI YILDÖNÜMÜNÜN MİLLİ BAYRAM OLARAK KUTLANMASI

METE TUNÇAY

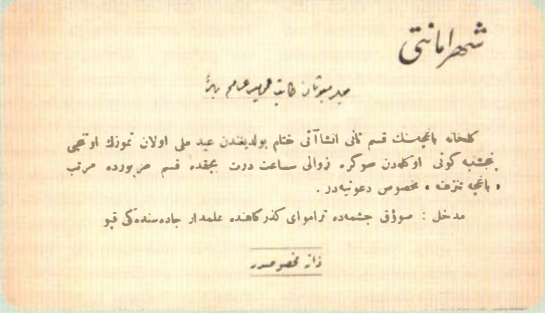
"Meclisi Mebusan'ın içtimaa Davet Olunması Hakkındaki İrade-i Seniyye" ile Meşruti idarenin ikinci kez yürürlüğe girdiği 23 Temmuz milli bayram olarak ilan edilmişti. Harb-i Umumî arifesinde İyd-i Millî tesidi. cumhuriyetin kurulmasından sonra da 1930'lu yılların ortalarına kadar ulusal bayram olarak kutlanmaya devam eden Hürriyetin İlanı yıldönümleri için Osmanlı'nın son dönemlerinde hem merkezi devlet hem de belediyeler törenler düzenlemişlerdi.

Hükümetçe düzenlenen törene ekâbir davetiyesi

Bâb-ı Âlî
Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
İyd-i Milliye müsadif Temmuzun onuncu Perşembe günü kable-z zuhur vasati saat yedi (üstü çizilip sekiz diye düzeltilmiş) buçukta huzur-u hümayun-u hazret-i padişahide Zincirlikuyu şimalinde Levend çiftliği civarında icrası mukarrer olan resmigeçide mahsus davetiye varakasıdır.
Elbise: Redingot
Her sınıf için çadırlara levhalar talik olunmuştur
İşbu varakalar memurin-i teşrifatiyeye irae olunacaktır

Aynı gün belediye tarafından düzenlenen kutlama

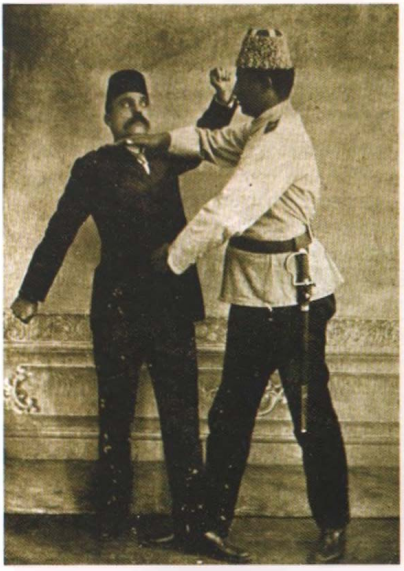
Şehremaneti
Meclis-i Meb'usan
Kâtib-i Umumisi Âsım Beye
(elle yazılmış)
Gülhane Bahçesinin kısm-ı sânî inşaatı hitam bulduğundan iyd-i millî olan Temmuzun onuncu Perşembe günü öğleden sonra zevali saat dört buçukta kısm-ı mezburda mürettep "bahçe tenezzühüne" mahsus davetiyedir.
Medhal: Soğukçeşmede tramvay güzergâhında Alemdar caddesindeki kapı
Zata mahsustur

"REEL"DEN "İMAJİNER"E GÜVENLİK MESELESİ

OSMANLI KOLLUK KUVVETLERİ VE MARJİNALLER

ZAFER TOPRAK

Osmanlı, Garplılaşma sürecinde Batı'ya öykünürken anonim toplum anlayışının "kötü alışkanlıklar"ını da kent kültürünün bir parçasına dönüştürmüştü. Hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilik kentleşmeyle birlikte Osmanlı kolluk kuvvetlerinin ana sorunsalları olmuştu. Artık polis mektepleri ders kitaplarında kente özgü her türlü suç öğesi ayrıntılı bir biçimde yer alıyordu. Osmanlı polisi eğitilirken, bu tür "hayâsızlar" genellikle on başlık altında toplandı: Kasa hırsızlığı; kapılara anahtar uydurarak hanelere, dükkânlara girmekle yapılan hırsızlık, pencerelerden emâkine duhul etmek suretiyle hırsızlık, yankesicilik, mantarcılık, tırnakçılık, tehditçilik, kaldırımcılık, kalpazanlık ve karmanyolacılık.

ZABITANIN KURUMSAL YAPILANMASI

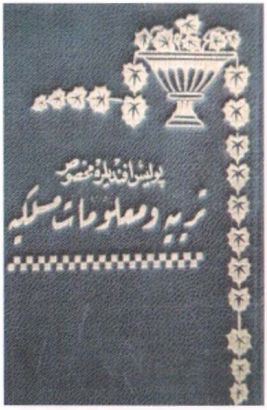
Osmanlı'da güvenlik sorununda "modernite" 1826 ile başlar. O tarihe kadar asayiş yeniçerilerden ve sipahilerden sorulmuş. 18 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, yerine İstanbul'da Asâkir-i Muntazama-i Mansure ve Asâkir-i Muntazama-i Hassa ve 1834'te Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde Asâkir-i Redife adıyla güvenlikten de sorumlu yeni bir askeri teşkilat kurulmuş. Yeni düzenlemeyle yönetimin başına, eski örgütte yeniçeri ağasınınkine benzer yetkilerle donatılmış serasker adı verilen komutan geçirilmiş. Böylece payitahtın İstanbul cihetinde en büyük emniyet amiri serasker olmuş. Ancak "zapt u rapt" işleri Zaptiye Müşiriyeti'nin 1846'da kuruluşuna değin ağır aksak yürümüş. O tarihe kadar payitahtın İstanbul cihetinde düzeni yeniçerilerin karakolhanelerini işgal eden Asâkir-i Mansure-i Muhammediye sağlamış. Üsküdar cihetinde o yörede konaklayan Asâkir-i Hassa aynı yetkiyle donatılmış. Kasımpaşa ve Eyüp cihetinde eskiden olduğu gibi denizciler görevlendirilmiş, Asâkir-i Muntazama-i Bahriye'ye yetki verilmiş. Galata, Beyoğlu ve civar mahallelerin asayişine, Vak'a-i Hayriye diye bilinen yeniçeriliğin kaldırışında büyük katkısı olan Topçu Ocağı bakmış. 1826 ertesi bu ocak geliştirilmiş, yeni usule göre topçu taburları ve alayları oluşturulmuş. 1832'de Harbiye Levazım ve Baruthaneler İdaresi de bu ocağa katılmış ve adı Tophane Müşiriyeti olmuş. Öte yandan Ağustos 1826'da yayınlanan bir nizamname ile İstanbul'da eskiden beri var olan İhtisap Ağalığı örgütü genişletilmiş ve böylece bir İhtisap Nezareti kurulmuş. Ancak yeniden ihtisap neferi kaydedilmemiş, Asâkir-i Mansure'den otuz kadar kişi yüzbaşı, onbaşı ve nefer İhtisap Nazırlığı'nın hizmetine verilmiş.

Kısaca, Osmanlı güvenlik güçleri II. Mahmud sonrası önemli bir gelişme göstermiş. Ancak örgütlenişin ilk aşaması epey karmaşık bir görünüm arz etmiş; bu nedenle de kolluk kuvvetleri birçok makam ve merciye bağlı olması nedeniyle yeterince etkin olamamış. Düzensizliğe son vermek için 1845'te İstanbul'da polis teşkilatı kurulmuş. Bilgilendirmek amacıyla sefaretlere bir Tezkere-i Umumiye gönderilmiş, ayrıca bir Polis Nizamnamesi yayınlanmış. 10 Nisan 1845 günlü tezkerede ise pa-

yitahtta halkın güvenliğini ve kentin düzenini temin amacıyla polis tabir olunan bir kolluk kuvvetinin oluşturulduğu ve başına Tophane-i Amire Müşiri Mehmed Ali Paşa'nın getirildiği kaydedilmiş. Aynı günü taşıyan nizamnamede ise polis adını taşıyacak bu yeni zaptiye örgütünün görevleri belirtilmiş. Taşrada ise öteden beri sipahiler güvenlik işlerinden sorumlu tutulmuşlar. II. Mahmud döneminde sipahilerin tasfiyesinden sonra eski sipahilerden 20-30 bin kişilik bir inzibat kuvveti oluşturulmuş. Değişik yörelerde alaylar kurulmuş ve başlarına muvazzaf ya da eski sipahilerin aralarından seçilmiş subaylar getirilmiş. Bu sipahilerden oluşan askerler 1840'ların başlarında ilk zaptiye efradı kadrosunun çekirdeğini oluşturmuşlar. Zaptiye Müşiriyeti'nin 1846'da kuruluşundan sonra timarlı sipahilerin tümü emekliye sevk edilmiş. Eyaletlerde güvenliği, Asâkir-i Redif sağlamış. 1843'de çıkarılan bir mevzuatla redifler Asâkir-i Mansure bünyesine alınmış. Beş yıl sonra redif ayrılan Asâkir-i Mansure, Osmanlı Devleti'nin yedek ordusunun ve taşranın kolluk kuvvetini oluşturmuş.

Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşunu bildiren resmi tebliğde, öteden beri zabıta işlerinin seraskerlik tarafından yönetilmesinin askerlerin asıl görevlerini ihmal etmelerine neden olduğu kaydedilmiş, bu nedenle kolluk kuvvetlerinin bağımsız bir makama bağlanmasının gerektiği belirtilmiş. Ayrıca bir de Zaptiye Meclisi oluşturulmuş. Bir süre sonra bu meclis lağvedilerek yerine Divan-ı Zaptiye ve Meclis-i Tahkik adlı iki meclis kurulmuş. Bu meclisler daha çok adli işlerle görevlendirildiklerinden, bir süre sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlanmış.

Yine 1846'da, ülkenin dört bir yanında "zaptiye" ve sonradan jandarma adını alacak olan bir zabıta kuvveti kurulmuş. Başlangıçta Asâkir-i Nizamiye'nin usul ve kaidelerine göre yönetilen jandarma örgütü 1869 ve 1870'te çıkarılan nizamnamelerle yeni bir yapıya kavuşturulmuş. Örgüt yapısı, görev ve yetkileri ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş. Böylece Osmanlı güvenlik ve kolluk güçleri II. Mahmud sonrasında önemli bir gelişme göstermiş. Müşiriyetin Zaptiye Nezareti adını aldığı 1879'a kadar güvenlik güçleri aynı çatı altında toplanmış. Bu nedenle bu döneme Tevhid-i Zabıta devresi denmiş. 23 Şubat 1870 günlü Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi'ne dair bir nizamnameyle payitahtın kolluk kuvvetlerinde yeni bir düzenlemeye gidilmiş. 1879'da Asâkar-i Zaptiye'nin yönetimi Zaptiye Müşiriyeti'nden alınmış ve Seraskerliğe verilmiş. Müşiriyet yerine kurulan Zaptiye Nezareti ise polis işleriyle yükümlü kılınmış.

Kolluk kuvvetlerinin eğitimi için hazırlanmış olan "Polis Efendileri Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiyye" başlıklı kitap.

II. Meşrutiyet yıllarında yeşeren milliyetçilik akımı kısa sürede "alafranga" polisiye romanlarının yerine "alaturka"larını ikame etti. "Milli edebiyat"ın doğmakta olduğu bir evrede, her alanda "yerli malı" özendirildi, böylece Osmanlı okuru yerli dedektif romanlarıyla tanıştı.

20 Kasım 1879 günlü tezkere Asâkir-i Zaptiye'yi jandarma usulüne göre düzenlemiş. Vilayetler için bir Jandarma Nizamnamesi'nin hazırlanması kararlaştırılmış. Bu nizamname hazırlanıncaya değin vilayetlerdeki güvenlik işlerine Seraskerlik'in bakması öngörülmüş. Yeni kurulan Zaptiye Nezareti İstanbul ve mülhakatının güvenliğinden sorumlu tutulmuş. Kurulacak Jandarma Meclisi'nde üye ve vilayetlerdeki jandarma birliklerinde öğretmen olarak yabancıların da görevlendirilmesi ve yeni örgütün adının jandarma olması kararlaştırılmış.

II. Meşrutiyet'le birlikte Zaptiye Nezareti yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuş. Ancak II. Abdülhamid döneminde hafiye karargâhına dönüşmüş olan bu kurumun, meşrutiyetin düzenlemelerine uyum sağlamakta güçlük çektiği görülmüş. 31 Mart Vakası'ndan sonra Abdülhamid'in hall'iyle birlikte "istibdat" döneminin simgesi olan Zaptiye Nezareti de lağvedilmiş. Polis işlerinin yönetimi Hareket Ordusu kumandanlarından Galip Bey'e verilmiş. Galip Bey, polis ve jandarma müfettiş-i umumisi adı altında ülkenin güvenlik işlerinden sorumlu olmuş. Polis kadrosu yeni elemanlarla takviye edilmiş. Hareket Ordusu subaylarından "polis zabiti" atanmış. Mülkiye ve hukuk mekteplerinden birçok genç polis kadrolarına alınmış. İstanbul polis örgütü böylece gençleştirilmiş. 4 Ağustos 1909 günlü İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına dair Kanun'la Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurulmuş, başına Galip Bey getirilmiş. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dahiliye Nezareti'ne bağlanmış. İstanbul vilayetinin güvenlik işleri İstanbul valisinin emir ve yönetiminde İstanbul Vilayeti Polis Müdüriyeti'ne verilmiş.

22 Aralık 1913 günlü Dahiliye Nezareti Teşkilat Nizamnamesi yayınlanıncaya kadar Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 17 Ağustos 1907 günlü Polis Nizamnamesi hükümlerince yönetilmiş. 1911'de istihbarat şubesi (Heyet-i İstihbariyye), 1913'te polis müfettişliği ve aynı yıl siyasi şube (Kısm-ı Siyasi Müdürlüğü) kurulmuş.

Bazen firar etmekte olan bir mücrimin yolu polis noktasına tesadüf eder. Böyle zamanda noktadaki polis efendi fevkalade lakayd davranmalıdır. Kaçmakta olan mücrim kendi hizasına gelince birdenbire üzerine atlayıp dış taraftaki elin yumruğuyla midesi üzerine şiddetle bir boks vurmalı, iç taraftaki el ile boynunun altına, küçük diline doğru pek şiddetli olmamak şartıyla bir darbe indirmelidir (yan sayfa).

II. Abdülhamid döneminde yabancı subayların da yardımıyla Rumeli'de kurulan jandarma örgütü başarılı olmuş, birçok etnik unsurun bir arada yaşadığı bu bölgede güvenlik ve sükûn sağlanmış. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Rumeli'deki yabancı subaylar ülkelerine dönmüşler. 31 Mart Vakası ertesi işbaşına gelen hükümet, Harbiye Nezareti'ne bağlı bir Umum Jandarma Kumandanlığı ihdas etmiş. Başına Hilmi Paşa'yı getirmiş. Eskiden jandarma örgütünde hizmet görmüş yabancı subayların bir kısmı tekrar davet olunmuş. Bu arada Jandarma Müfettiş-i Umumiliği kurularak başına İtalyan Kont Robilan getirilmiş, Ülke, altı müfettişlik bölgesine (İstanbul, İzmir, Trabzon, Elazığ, Bağdat ve Beyrut) ayrılarak her bölgeye birer yabancı müfettiş ve bunların maiyetine Osmanlı subaylar verilmiş. 1903'te Rumeli'de başlayan ıslahat hareketleri sırasında Selanik'te bir Jandarma Zabit Mektebi açılmış. Alman Von Altzen, okul müdürlüğüne getirilmiş. Öğretim kadrosu ve tedris heyeti İtalyan ve Osmanlı subaylardan oluşturulmuş.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinden sonra Jandarma Zabit Mektebi İstanbul'a taşınmış. Balkan Harbi'nden sonra, 10 Temmuz 1913 günlü Jandarma Zabit Mektebi Nizamnamesi ile okul genişletilerek yeniden örgütlenmiş. Rumeli ıslahatı sırasında ayrıca Jandarma Gedikli Erbaş Okulu ve Jandarma Er Okulları açılmış. Jandarma er kadrosunun oluşturulması için ilk kez Selanik'te İngiliz subayların yönetiminde "Efrad-ı Cedide Mektebi" eğitime başlamış. II. Meşrutiyet'le birlikte İzmir, Beyrut, Trabzon ve Bağdat gibi yörelerde de benzer okullar açılmış. 1913'te her jandarma alayında bir jandarma er okulu kurulmuş. Jandarma Gedikli Erbaş Okulu da ilk kez Selanik'te, Jandarma Zabit Mektebi'nin yanında açılmış. II. Meşrutiyet'ten sonra bunların sayıları çoğaltılmış. 1913 yılında bu okullar jandarma alaylarında, Efrad-ı Cedide mektepleriyle birleştirilmiş.

Osmanlı Devleti'nde öteden beri zabıta kuvvetlerine yardımcı çarşı ve mahalle bekçileri olmuş. Bunların durumu 12 Mayıs 1914 günlü bir kanunla açıklığa kavuşturulmuş. Bundan böyle şehir ve kasabalarda, çarşı ve mahallelerde bekçi kullanılması zorunlu olmuş. Bekçilerin seçimi ve ücretlerinin tayini mahalli idare heyetlerince yürütülmüş, ücretler halktan toplanmış. Aynı yıl, 2 Ağustos günlü bir kanunla köylerde ve kasabalar dışında inzibatı sağlamak, binaları ve mezruatı (ekinleri) korumak için bekçi kullanımı zorunluluğu getirilmiş. Bunlara kır bekçileri denmiş.

Jandarma okullarında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde ilk polis okulu Rumeli ıslahı sırasında, 1907'de Selanik'te kurulmuş. Daha önceleri polislere mesleki bilgiler öğretmek için kurslar açılmış. Selanik Polis Mektebi, Rumeli polis teşkilatının ıslahı için Belçika'dan çağrılan iki subayın yönetimine verilmiş. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik Polis Mektebi kapatılmış. Emniyet-i Umumiyye Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra İstanbul'da bir polis okulu açılmış. Ardından Beyrut, Erzurum, Bağdat, Adana ve Trabzon'da da birer polis okulu kurulmuş. 1907 tarihli Polis Nizamnamesi ayrıntılı ve iyi hazırlanmış bir mevzuat olmasına karşın, II. Abdülhamid rejiminin birçok olumsuz unsurunu içermiş. Bu nedenle II. Meşrutiyet'le birlikte yeni bir nizamname hazırlanmış, 21 Mayıs 1913 günlü Polis Nizamnamesi kapsamlı bir mevzuat olarak düşünülmüş. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yüzünden kısmen yayınlanabilmiş. Milli Mücadele ertesi TBMM Hükümeti, İstanbul'daki Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ni ve İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ni lağvetmiş. 1925 yılında Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü yerine Emniyet-i Umumiye Umum Müdürlüğü kurulmuş.

Devr-i Meşrutiyet'in ilk emniyet-i Umumiyye Müdürü Miralay Galib Beyefendi.

Sabık İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey (Elyevm Trablusşam Mutasarrıfı).

Zekiye Sultan'ın Ortaköy'deki sahilhanelerinde bulunan kasayı soyan sâriklerden Yorgi Vivladov. Merkum pek meşhur bir kasa hırsızıdır. Elyevm hal-i firarda olup, Rusya hükümeti tarafından dahi taharri edilmektedir.

HIRSIZLIK, DOLANDIRICILIK, YANKESİCİLİK

Türkiye'de kolluk kuvvetlerinin Tanzimat sonrası kurumsal evrimi kaba fırça darbeleriyle, yukarıda belirtildiği gibidir. Reel öykünün diğer cephesi ise suç öğesi. Diğer bir deyişle, düzeni sorgulayan Osmanlı marjinal-

leri, Osmanlı, Garplılaşma sürecinde Batı'dan günahıyla sevabıyla ithal edilen kurumsal yapıyı benimserken, kent kültürünün ayrılmaz parçası olan kimi zihniyet değişimlerini de özümlemiş, bu arada Batı'ya öykünürken anonim toplum anlayışının "kötü alışkanlıklar"ını da yine kent kültürünün bir parçasına dönüştürmüş. Hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilik kentleşmeyle birlikte Osmanlı kolluk kuvvetlerinin ana sorunsalları olmuş. Bundan böyle Osmanlı zabıtası her geçen gün deneyim kazanmış. Artık polis mektepleri ders kitaplarında kente özgü her türlü suç öğesi ayrıntılı bir biçimde ele alınmış. Osmanlı polisi eğitilirken, bu tür "hayâsızlar" genellikle on başlık altında toplanmış: Kasa hırsızlığı; kapılara anahtar uydurarak hanelere, dükkânlara girmekle yapılan hırsızlık, pencerelerden emâkine duhul etmek suretiyle hırsızlık, yankesicilik, mantarcılık, tırnakçılık, tehditçilik, kaldırımcılık, kalpazanlık ve karmanyolacılık.

Karmanyolacılardan biri, tutulan şahsın boğazını sıkarak vücudunu geriye büker, diğerleri de süratle ceplerini karıştırırlar.

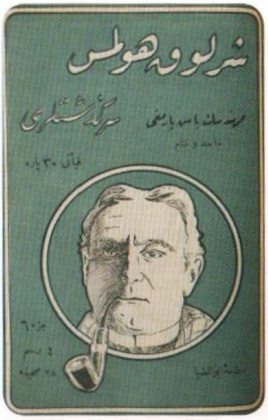
Karmanyolacılar iş görürken, arkadaşlarından biri etrafı tarassut eder.

Kasa hırsızları maharet ve cesaretlerine göre ikiye ayrılmış. Usta kasa hırsızları kasayı her zaman yüzünden açarlarmış. İkinci derecede kasa hırsızları ise yeteneksizlikleri nedeniyle kasayı yanlarından, arkasından ya da yere indirerek altından delerlermiş. Bu tarzla kırılan bir kasanın tüm gözlerine el sokmak mümkün olamayacağından, yalnız açılan deliğin karşısında bulunan gözdeki para, mücevher ve esham aşırılabilirmiş. Kasa hırsızlarının ekserisi Rum ya da Yunanlıymış. Aralarında İtalyan, Fransız ve Avusturyalı olanlar da varmış. Genellikle Galata, Beyoğlu, Tatavla ve Yenişehir'de vakit geçirirlermiş. Devam ettikleri kahveler ve meyhaneler polis tarafından bilinirmiş. Kasa hırsızlarından Müslüman kesim Kasımpaşa, Tophane, Fatih, Topkapı, Şehremini ve Üsküdar taraflarında bulunurmuş. Kasa hırsızları içerde çalışırken, dışarıda bırakacakları gözcüleri, yani erketecileri etrafı tarassud ederlermiş. Yoldan geçen olursa, gözcü içerdekilere ses çıkarmamaları, işi bir süre durdurmaları için "mortu" diye hafifçe seslenirmiş. Eğer geçen sivil bir zabıta memuru ise "misniku" diye haber verilirmiş. Baskın durumunda ya da dükkân sahibi gelecek olursa müdafaaya hazırlanmaları ya da kaçmaları için "baçu" diye tehlikeyi içeriye ihbar ederlermiş. Kasa hırsızları meslektaşlarını birbirlerine tanıtacakları zaman "yanis" derlermiş.

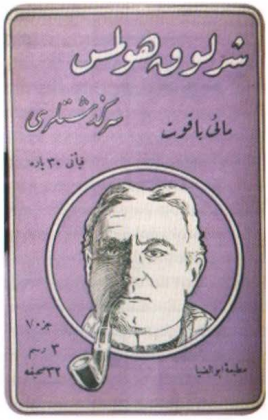
Kapı hırsızları genellikle Ramazan, Donanma, Paskalya ve Yortu geceleriyle Ruz-ı Hızır, Sürre Alayı günü, On Temmuz bayramı gibi halkın genellikle sokaklara döküldüğü günlerde ya da yazın yalılara, sayfiyeye, köşklere gidildiği mevsimlerde faaliyete geçerlermiş. Pencere hırsızları ekseriya akşamüzeri herkesin yemek sofrasında olduğu ya da sabaha karşı bekçilerin de uyuklamaya başladıkları zaman evlere girerlermiş. Yankesiciler Çarşıiçi, Köprü başı, Köprü üzeri, vapur iskeleleri, istasyonlar, tünel giriş ve çıkışları, Karaköy'de poğaçacının önü, Borsa Hanı, Beyoğlu'nda cami ve kilise önleri gibi mahallerde, donanma ve alaylarda halkın toplu halde bulunduğu durumlarda icra-i san'at ederlermiş. Bunlar şahadet ve orta parmaklarıyla çalışırlarmış. Ceplerden çıkaracakları saati, para çantasını ya da tütün tabakasını daima bu iki parmak aracılığıyla aşırırlarmış. Bazen, altın kordonları kesmek için yanlarında makas da bulundururlarmış.

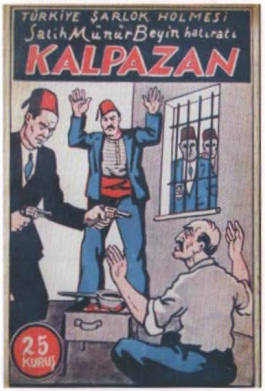
Y. Odyan, *Abdülhamid ve Şarlok Holmes*, İstanbul: Matbaa-i Arşak Garoyan, Sahibi ve naşiri: Kaf. Boyacıyan, 1328-1330. İstibdadı yıkmak için vatanperver Osmanlılar ile kahraman Saliha Hanımın sergüzeştlerini havi ciddi ve meraklı büyük roman.

Şerlok Holmes Sergüzeştleri, Matbaa-i Ebuüzziya, fiyatı 30 para. Cüz 6, 4 resim, 28 sahife.

Şerlok Holmes Sergüzeştleri, Matbaa-i Ebuüzziya, fiyatı 30 para. Cüz 7, 3 resim, 32 sahife.

Türkiye Şarlok Holmesi Salih Münür Bey'in Hatıratı: Kalpazan, 25 kuruş.

Mantarcı diye bilinen dolandırıcılar iki, üç kişi birlikte dolaşırlarmış. Bunlar sefaretlerin önlerinde pasaport çıkartmak için gelen ya da bilet almak üzere istasyonlarda, acente önlerinde toplanan ve vapura binen yolcular arasında faaliyet gösterirler ya da o günkü deyişle, "mantar yuttururlar"mış. Dolandıracakları adamla kısa sürede ahbap kesilirler ve içlerinden biri adamcağızı bulunduğu mevkiden bir parça uzaklaştırırmış. O sırada önceden hazırlanmış, içinde kalp altın paralar bulunan para çantası sezdirilmeden yere bırakılırmış. Dolandırıcı çantayı hemen kapar ve yayındaki gafil adama gösterirmiş ve güya parayı paylaşmak maksadıyla adamı tenha bir yere götürürmüş. Tam paralar çantadan çıkarılıp paylaşılacağı sırada mantarcının arkadan gizlice gelen arkadaşı telaş ve hiddetle onların üzerine atılır, "Paramı çaldınız, üzerinizi arayacağım," dermiş. Tuzağa düşen saf adam gerçeği bilmediği için önce kendisinin aranmasına razı olurmuş. Para çantasını da çıkarıp gösterirmiş. Parası kayıp pozlarına yatan adam safdilin para çantasına bakarken ustalıkla elindeki kalp paraları çantaya bırakır, oradaki sağlam paraları aşırırmış. Bu arada yanlışlıkla üzeri arandığından dolayı adamdan af dilerlermiş. İşte bu sırada birinci mantarcı ikinciye, "Ben senin paranı çarparı biliyorum, gel sana göstereyim," diyerek safdilden beş on dakika müsaade istermiş. Tabii bir daha dönmezmiş.

Bir tür mantarcı olan tırnakçılar, genellikle iki yılda bir İstanbul'a gelen Cezayir Çingeneleriyle Hasköylü Musevilerden oluşan bir kumpanyaymış. Bunlar para bozdurmak ya da bir şey almak bahanesiyle sarrafa ya da dükkâna girer, parayı verip üst tarafını alacakları zaman verilen parayı beğenmezlermiş. Aynı zamanda Osmanlıca bilmiyormuş pozuna yatarak, ifade-i meram edebilmek için ellerini sarrafın ya da dükkâncının çekmecesine ya da para kutusuna sokarlar ve istedikleri parayı göstermeye ayağına yatarlarmış. İşe o anda son derece maharetle parmaklarının arasına aşıracakları parayı sıkıştırırlar ve pazarlıkta uyuşamayarak çıkar giderlermiş. Bazen de parayı sayarken, hissettirmeden birkaçını aşırarak biçare sarrafa yahut dükkâncıya, verdiği parayı tekrar verdirirlermiş.

Kaldırımcı denilen hırsızlar üç dört arkadaş dolaşırlarmış. Bunların paltolarının astarıyla yüzü arasında dışardan fark edilmeyen birer torba bulunurmuş. Bunlar peş peşe, örneğin bir kumaşçı dükkânına girer, değişik tür kumaşları çıkarttırırlarmış. Dükkân sahibi ya da müstahdem müşterileri memnun etmek için sık sık tezgâhtan ayrılarak mal çıkarmak zorunda kalırmış. Dükkâncının bu denli meşgul olduğu bir sırada ilk giren kaldırımcı gözüne kestirdiği şeyleri hemen torbaya atarmış ve pazarlıkta uyuşamayarak ya da çaldığı şeylere oranla çok daha ucuz bir iki şeyi alarak çıkar giderlermiş.

Tehditçiler bugünkü şantajcılara benzer bir faaliyette bulunurlarmış. İmzasız ya da müstear nam yahut bir alamet-i farika ile şantajda bulunacakları kişiye mektup yazar, para sızdırırlarmış. Kalpazanlar, yabancı ülkelerde ya da Osmanlı topraklarında kalp Osmanlı ve yabancı para basarlar ve piyasaya sürerlermiş. Bunlar genellikle paranın kalp olup olmadığını anlayamayacak birtakım safdil satıcılara asalak olurlarmış. Mesela bir helvacıdan yüz dirhem helva almak için sağlam bir çeyrek verirmiş. Tabii helvacı kırk para için çeyreği bozamayacağını söylermiş. Kalpazan bir okka almaya razı olurmuş. Fakat helva tartılırken çeyreği geri alıp kalp mecidiyeyi sürermiş. Daha önce sağlam paranın sesini işitmiş olan helvacı aldığı parayı sağlam zannederek dikkatle muayene

etmeksizin kesesine atarmış. Böylece kalpazan hem bir okka helva hem de sağlam on beş, on altı kuruş para elde edermiş.

Hırsızlar arasında en tehlikelileri karmanyolacılarmış. Bunlar üç dört kişi bir olur, geceleri ortalık tenhalaştığı zaman köşe başlarında beklerlermiş. Yoldan geçen birini gözlerine kestirdikten sonra bir yolunu bulur, üzerine atılırlarmış. Süratle arka tarafından, kollarından ve boğazından yakalar ve şiddetle boğazını sıkmaya başlarlarmış. Talihsiz adam bağırmak isterse boğazı daha şiddetle sıkılır ve ağzına bir tıkaç tıkanırmış. Bu esnada karmanyolacılardan biri etrafı gözetler, diğeri ise son derece ustalıkla adamcağızın ceplerini boşaltırmış. Para, saat, kordon, yüzük, boyunbağı iğnesi, ne bulursa toplar kaçarmış.

İşte kentleşen Osmanlı'nın marjinalleri, diğer bir deyişle hırsızlar, dolandırıcılar ve yankesiciler, Osmanlı kolluk kuvvetlerinin ana sorunsalını oluşturmuş.

"REEL"DEN "İMAJİNER"E ZABITA VAKALARI

Ancak II. Meşrutiyet'le birlikte özgür basın, polisiye vakaların "imajiner"ini de geniş bir kesime ulaştırmış. Bundan böyle Osmanlı'da dedektif öyküleri, şöhret sahibi dolandırıcı, yankesici, hırsız tipleri okuryazarlığın yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamış. 1908 ertesi Jön Türklerin abartılı üslubuyla gündeme gelen Abdülhamid döneminin jurnalcilik ve hafiyelik örgütleri kuşkusuz Osmanlı'da yeni bir ilgi alanı doğurmuş. Polisiye öyküler, dedektif romanları giderek Osmanlı yazınına girmiş. Bunlardan hemen hiçbiri günümüze ulaşmamış. Yaşça büyüklerimiz olsa olsa Cingöz Recai'yi anımsıyorlar. Cumhuriyetin ilk yıllarının Kartal Ihsan'ı bile tarih olmuş. II. Dünya Savaşı casusluk öyküleri yeni bir hamleyi gerektirmiş. İngiliz Kemal'i üretmişiz. Gerçekle düşün kaynaştığı bir tür roman.

II. Meşrutiyet'le birlikte özgür basın, polisiye vakaların "imajiner"ini geniş bir kesime ulaştırdı. Budan böyle Osmanlı'da dedektif öyküleri, şöhret sahibi dolandırıcı, yankesici, hırsız tipleri okuryazarlığın yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı.

Bu tür literatürün müptelalarından biri de II. Abdülhamid'in ta kendisi. Rivayete göre bu tür romanları çevirtip okuturmuş. "Kızıl Sultan" Osmanlı okuruna hiç de göz ardı edilemeyecek bir hizmette bulunmuş. Jurnalcilik pratiği II. Meşrutiyet yıllarında yazılı kültüre büyük hizmet vermiş. Osmanlı için yeni bir ilgi alanı doğmuş. Polisiye öyküler, dedektif romanları giderek Osmanlı yazınında yer etmiş. Meşrutiyet yıllarının bir anlamda popüler kültürü, dedektif romanlarıdır.

İlk ağızda hemen hemen belli başlı Şarlok Holmes'leri, Nat Pinkerton'ları, Arsen Lupen'leri Türkçeye kazandırmışız. İlginç başlıklar altında... Şarlok Holmes'ten (*Siyah Mantolular, Maskeli Süvari, Zevk Çılgınları, Sahte Prens, Hindistan Ormanlarında*) Nat Pinkerton'dan (*Cinayet Yuvası, Kanlı Heykel, Ölüm Lokantası, Sahte Banknot, Erkek ve Kadın*), Arsen Lupen'den (*Esrarengiz Çanta, Arsen Lupen'in İzdivacı, Şarlokolmes'in Pençesinde, Balo Cinayeti, Kanlı Hamam Kurbanları, Kibar Serseri, Kağıthane Cinayeti, Vadin Sokağı Cinayeti*) ve daha niceleri... 1908 Devrimi ertesi Batı'dan gelen esinti geniş bir okuyucu kitlesi oluşturmuş. Okuma pratiği genişlemiş. Yazılı kültür meddahın, Karagözün, orta oyununun yerini almış. Bu tür çeviriler bir anlamda Batı'ya açılan pencere olmuş. Mesela "Polislerin piri Sherlock Holmes'in gizli dosyaları" Osmanlı'ya Batı "gerçeğinin" bütün ayrıntılarının dökümünü vermiş.

Çeviri tutkusu kısa sürede nefes tüketmiş. Malum, II Meşrutiyet eylem

Kanon Doyl, *İngiliz Polis Hafiyesi Şarlok Holmes* — Vakayi-i fevkaladeyi musavver cina'i ve esrarengiz roman. Mütercimi: Ragıp Rıfkı, Sahib ve naşiri: Milli Osmanlı kütibhanesi, 1331. Fiyatı 40 paradır.

Vasıf Kadri & Süleyman Sudi, *Milli Cinayet Koleksiyonu, İkinci kitap: Kara Cadı*, Vakayi-i harikulade, Cemiyet Kütüphanesi, 1330.

Ormanlar Hafiyesi Meşhur seyyah Bufalobli'in sergüzeştleri, Kanada Irmağı.

ve düşünce tarihimizin en hareketli yılları. II. Meşrutiyet'in uluslaşma süreci ve Balkan yenilgisinin neden olduğu Türk unsuru milliyetçiliği kısa sürede "milli edebiyat"ı gündeme getirmiş. Osmanlı yazarı, Şarlok Holmes, Nat Pinkerton, Bil Karter, Lö Kok, Harri gibi Batı kahramanları karşısında rakip Türkleri çıkarmakta gecikmemiş. Daha Namık Kemal döneminde "Vatan yahut Silistre" türü kahramanlık menkıbeleri okuryazar kesiminin beklentilerine yanıt vermeye başlamış. Ömer Seyfettin gibi edebi yönü güçlü olanlar Osmanlı geleneğinden esinlenerek "Eski Kahramanlar", "Yeni Kahramanlar" vb. öykülerle kitlelerin mobilizasyonunda önemli işlevler görmüş. Ancak Osmanlı "avam"ı çevresiyle bağlantılı, günlük yaşamından kesitler içeren sürükleyici öyküler peşinde.... Paşa komutanların kahramanlıklarından çok, kendine yakın, "mahalle"de kahramanlar beklemiş.

Bu literatürün ilklerinden biri Aman Vermez Avni. Ebu's-süreyya Sami Bey Garb zabıtası hayatında harikalar yaratan Şarlok Holmes, Nat Pinkerton, Nik Karter, Lö Kok, Harri gibi "zekâ-i fevkalade"lerin Şark'ta da bulunduğunu kanıtlamış: On kitaplık "Türklerin Şarlok Holmes'i Aman Vermez Avni"yi kaleme almış. "Türklerin Sherlock Holmes'i Amanvermez Avni", "Türkiye'nin Sherlock Holmes'i Yıldırım Sadi" "Türkiye Sherlock Holmes'i Salih Münür Bey" ya da "Türk Sherlock Holmes'i Ateş Ahmet" yazarlarımızın yarattıkları yerli Sherlock Holmes'ler, "milli" dedektiflerimiz. O yıllarda Sherlock Holmes'in en büyük rakibi "Nat Pinkerton" dizisi olmuş. Ona da milli bir versiyon bulunmakta gecikilmemiş. "Türklerin Nat Pinkenton'u Kan Dökmez Zihni" dizisi yayınlanmış.

"Canilerin Azraili Nik Karter", "Amerikalı bir polisin mahareti: Nikola Carter", "Amerikalı meşhur polis hafiyesi Pik Vik'in harikulade merakaver sergüzeştleri", "Nik Vinter Serisi", "Alman Polis Hafiyesi Gik Tam" Batı'nın dedektif romanlarının tutkunlarının merakla izlediği kitap dizilerini oluşturmuş. Sinemadan Şarlo'ya tutkun olanlar ise "Şarlo polis hafiyesi ve gülünçlü sergüzeştleri" dizisini ilgiyle izlemişler. Ve nihayet doğadan yana olanlar "Ormanlar hafiyesi meşhur seyyah Bufalobil'in sergüzeştleri"ni okumuşlar. Ünlü "Arsen Lupen" de konvoya katılmakta gecikmemiş. Hem de çevirinin yanı sıra telif eserlerle: "Şark'ın Arsen Lupen'i Fakabasmaz Zihni", "İstanbul'un Arsen Lupen'i Elegeçmez Kadri" bizim yerli kahramanlarımız.

Tüm bu çeviri literatürün elbette telif karşılıkları olmuş. Yukarıda belirtilen Amanvermez Avni, Yıldırım Sadi, Salih Münir, Ateş Ahmet, Kan Dökmez Zihni, Fakabasmaz Zihni ve Elegeçmez Kadri ne de olsa Batı taklidi kahramanlar. Katıksız yerli kahramanların peşinde "milli" dedektif öykü yazarlığı kısa sürede kendi dizilerini oluşturmuş, Kartal İhsan, Cingöz Recai, Badik Hilmi, Amanvermez Kadri, Yıldırım Cemal, Orhan Çakıroğlu, Kara Hüseyin, Mahmud Efe, Nahid Bey bunların birkaçı. Bu arada kadın kahramanlar da yaratılmış: Çengi Kezban, Şeytan Hâdiye, Tilki Leman, Çekirge Zehra bunlardan birkaçı. II. Meşrutiyet'in bir başka yerli polisiye dizisi "Beyoğlu Cinayâtı: Bir Polisin Hatıratı".

II. Meşrutiyet yıllarında yeşeren milliyetçilik akımı kısa sürede "alafranga" polisiye romanların yerine "alaturka"ların ikame olmasını sağlamış. "Milli edebiyat"ın doğmakta olduğu bir evrede her alanda "yerli malı" özendirilmiş, böylece Osmanlı okuru yerli dedektif romanlarıyla tanışmış. O sırada Trablusgarb ve Balkan Harbi yenilgiyle sonuçlanmış. Bu tür yenilgileri hiç olmazsa düş dünyasında telafi etme özlemiyle Osmanlı okuruna kahramanlar yaratılmış. Piyasa giderek canlanmış, Osmanlı yazarı bu fırsatı kaçırmamış. Osmanlı literatürüne kısa sürede sayısız yerli polis hafiyesi ya da "Robin Hood'u hâkim olmuş. Meşrutiyet yılları bundan böyle Osmanlı için "reel" ile "imajiner"in iç içe geçtiği yıllar olmuş.

ZAFER TOPRAK
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLAP
TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Polis Hafiyesi Kartal İhsan'ın Maceraları. Baş Kesenler. **Heyecanlı ve korkunç takibat ile dolu cinaî zabıta vak'ası**

Cumhuriyetin ilk dedektif romanları

Cumhuriyetin ilk yıllarında polisiye roman dizileri çeşnisi artar. Cingöz Recai, "gayet kibar bir aileden yetiştiği ve yüksek tahsil gördüğü halde çalmak ve dolandırmaktan hoşlanan asrî bir serseri, çapkın ve şuh bir dolandırıcı"dır. "Rakibi meşhur polis hafiyesi'Mehmed Rıza'yı bile aciz bırakan yaman bir hırsızdır". Cingöz Recai dizisinin tanıtım yazısı şu satırları içerir: Acaba Cingöz Recai'nin ismini işitmeyen var mıdır; Hiç zannetmiyoruz. Ama, eğer kazara bu yaman adamı tanımayanlar varsa onlara haber verelim ki pek mühim bir şahsiyeti öğrenmekte gecikmişlerdir." Cingöz Recai iki formalık 10'arlık iki seriden oluşur. İlk serinin kitapları şunlardır: *Cingözün Kız Kaçırması, Nazar Boncuğu, Kasa Başında, Anadolu Kavağında Bir Cinayet, Elmaslar İçinde, Kanlıca Vak'ası, Kumaş Parçası, Yangın Yerinde, Cingöz Tehlikede, Cingöz Kafeste.* İkinci seri ise *Cingöz Geldi, Esrarlı Köşk, Karanlıkta Bir Işık, Kadın Cinayeti, Düşman Şakası, Tütüncünün Ölümü, Aynalı Dolap, Tatavla Cinayeti, Son Muvaffakiyet, Cingözün Akıbeti*'nden oluşur. Her bir kitabın fiyatı 5 kuruştur. Server Bedii ayrıca *Cingözün Esrarı* adı altında bir "milli roman" da yayınlamıştır.

Keza *Türk Polis Hafiyesi Kartal İhsan*, Peyami Safa'nın Server Bedii müstear

adıyla yarattığı bir kahramandır. "Kartal İhsan, hırsızların, dolandırıcıların, katillerin gözlerini o kadar yıldırmıştır ki dostları da düşmanları da ona 'kartal' lakabını takmıştır. Kartal İhsan müthiş pençesiyle bir kere saldıracak olursa, en ıchfikeli haydutları, en kanlı katilleri, en yaman hırsızları enseler."

Kartal İhsan'ın tanıtım yazısında şu satırlar yer alır: "Türklerin iftihar ettiği bir zabıta memuru olan Kartal İhsan'la Avrupa'nın Şarlok Holmeslerini, Nat Pinkertonlarını, Nik Karterlerini mukayese ediniz. Göreceksiniz ki, bizim polis hafiyemiz, onlarınkinden kat kat daha kurnaz, daha tecrübeli, daha cesur ve daha azimkârdır."

İskender Fahreddin Sertelli'nin Behlül Dâna takma adıyla yarattığı Şeytan Hadiye İngiltere'de, Londra'da icra-ı faaliyet eyler. Bu dizi, "dünyanın bu en müthiş zekâsının Londra'da icra ettiği harikaları ve Londra hafiyeler kumandanı Mister Con'u mağlup eden son derece meraklı sergüzeştlerinden ibarettir." Şeytan Hadiye Mister Con'u ve İngiliz polisini yendikten sonra "en nihayet Mister Con'u kasa içine tıkarak polis müdüriyetine gönderir."

Murat Ak Oğan'ın yarattığı Orhan Çakıroğlu "zamanımızın en meşhur polis hafiyesi"dir. Dilden dile dolaşan muvaffakiyetleri bir darbımesel kadar meşhur olmuştur. Orhan Çakıroğlu'nun feci, esrarengiz, korkunç ve akıllara hayret veren maceraları hayal mahsulü değil, hayattan alınmış vakalardır. "Şarlok Holmeslerin bile halledemedikleri birçok meselelerin düğümlerini çözmüş, uğraştığı canilerin, soyguncuların ve kanunun mücrim addettiği kimselerin kurdukları tuzaklardan o derece mahirane bir surette sıyrılıp çıkmışlır ki zabıta memurları bile çok istifade edebilir."

Meşhur Türk Polis Hafiyesi Nahid Bey, İstanbul'un Arsenlupen'i Elegeçmez Kadri, Türkiye'nin Şarlok Holmes'i Yıldırım Sadi ve nihayet Meşhur Polis Hafiyesi Amanvermez Kadri dönemin diğer hırsız-polis roman kahramanları.

Aman Vermez Avni'den Avanak Avni'ye

Günümüz mizah basınında Avni denince akla Oğuz Aral'ın "Avanak Avni"si gelir. Avanak Avni "Gırgır"a damgasını vuran ünlü şahsiyet. Bir zamanların çağdaş Türk aydını "Avanak Avni"den nasıl vazgeçememişse, Meşrutiyet münevverinin de kahramanı Aman Vermez Avni olmuş. Avanak Avni ile Aman Vermez Avni'nin paylaştıkları ortak özellik keskin zekâları. Aman Vermez Avni, Batı'nın dedektiflerinin geniş olanaklarına sahip olmamışsa da, "keskin Şark zekâsı" sayesinde tüm engelleri bertaraf edebilmiş. "Sırf dimağının faaliyet-i dahiyannesi"ne güvenerek polislik mesleğini seçen Aman Vermez, genç yaşta (25 yaşındayken) üstlerinin dikkatını çekmiş. "En mühim vakayinin, en esrarengiz cinayâtın tetkik ve takibi" kendisine verilmiş. Cinayet zabıtasına girişinin beşinci yılında kendisine "Aman Vermez" lakabı verilmiş. Bu lakap ülkenin en sefil taifesine kadar ün salmış.

Aman Vermez, Osmanlı "tahtelarz" ya da yeraltı dünyasının korkulu rüyası olmuş. Sonraları faaliyet alanını "bir tabaka daha yükseklere teşmil ederek" artık Galata balozlarında, küplü meyhanelerde, bodrum kahvelerinde, kalafat yerlerinde görünmez olmuş. Korkordiya, Verdi, Kristal, Boğaziçi Bahçeleri, Onikiler Mehafili gibi "yüksek sosyete"nin gittiği yerlerde icra-ı faaliyet eylemiş.

Zaptiye Nezareti'nin değerli bir elemanı olan Aman Vermez görevini hiçbir zaman kötüye kullanmamış. Ser komiserlik maaşının yanı sıra ayda 1500 kuruş kadar da hafiye tahsisatı alan Avni tüm yaşamını mesleğine adamış; gece gündüz çalışmış ve bu nedenle daha kırk iki yaşındayken yıpranmış. Böylece saçında, sakalında bir tane siyah kıl kalmamak suretiyle dâr-ı bekaya rihlet etmiş.

Aman Vermez Avni dizisinin ilk kitabı "Yanmış Adam" (1913). Başlığın altında şu satırlar yer alıyor: "Türk polislerinin serfirâzı Aman Vermez Avni'nin defter-i hatıratından istinsah edilmiş vekayi-i müthişe-i cinaiyyeyi ve faillerinin suret-i derdest ve tevkiflerini tasvir eder külliyattır." Görüldüğü gibi kahramanlarımız artık Osmanlı değil, has be has Türk. Dedektiflerimiz de ulusal kimliğe ayak uydurmuş.

Her hafta düzenli olarak bir kitap yayınlanmış. Dizinin diğer başlıkları şunlar: *Kamelyanın Ölümü, Kanatlı Araba, Kara Katil, Kör Ebe, Mavi Göz, Sessiz Tabanca, Boyacı, Ölü* ve *Iskeletler Arasında.*

Osmanlı Robin Hood'u Fakabasmaz Zihni

Ebu's-süreyya Sami Bey, Aman Vermez'in onluk dizisini tamamladıktan sonra işi tadında bırakmaya karar vermiş. Kovalayanı bırakmış, kaçandan yana bir dizi oluşturmuş. Köroğlu'nun boşalttığı yeri elbet ulusal bir Robin Hood doldurmuş. Hem böylece Aman Vermez Avni ile yakalanan okuyucu yıltırılmemiş. Yeni dizinin kahramanı, Şark'ın Arsen Lupeni Fakabasmaz Zihni. Fakabasmaz birçok kez dönemin "en keskin zabıta memurlarından Cin Hüseyin'in elinden yakasını kurtarmış. İstanbul'da yakınadığı can, yıkınadığı han (ocak) kalmadığı halde bir türlü ele geçirilememiş. Fakabasmaz "yalnız İstanbul'un değil, bütün dünyanın en kurnaz, en ele avuca sığmaz; en mahir hırsızı". Dizide yer alan olaylar "Fakabasmaz Zihni ismindeki fevkalbeşer mahlûkun" akıllara hayret ve dehşet veren sergüzeştleri.

Cin Ali, Fırlama Tevfik, Pamuk Müjgan ve Çolak Ahmed dizinin diğer kahramanları.

Fakabasmaz, Ebu's-süreyya'nın kaleminde sevecen bir hırsız tipini canlandırmış. Hırsız-polis ikileminden bıkan okura cinai senüvenler gerekmiş. Buna Hüseyin Nadir yanıt vermiş. Dizinin kahramanı yine Fakabasmaz Zihni ama bu kez eski külyutmaz hırsız gaddarlaşmış. Yeni dizinin adı Fakabasmaz Zihni Cinayet Koleksiyonu. Hırsızlar kethüdası unvanını da taşıyan Fakabasmaz Zihni, cumhuriyet yıllarına da sarkmış. Dizinin son kitapları 1927 tarihini taşıyor. Külliyatın bulabildiğimiz kitapları şunlar: *Karacaahmed Mezarlığı Cinayeti, Şimendifer Haydutları, Kanlı Balta, Kesik Kafa, Tarabya Cinayeti, Kadın Parmağı, Fakabasmaz Zihni'nin Çapkınlığı, Karacaahmet'te Korkunç Bir Gece, Fakabasmaz'ın Korkunç Sarayları, Ölüm Yolcusu, Karanlıklar İçinde, Kanlı Göz, Fakabasmaz Zihni'nin Türbedarlığı, Balıkpazar Sirkati, Yıldız Sirkati, Gizli Mahzen, Fakabasmaz'ın Manyetizma Oyunu, Fakabasmaz'ın Korkunç Mahzenleri, Fakabasmaz'ın Düğünü, Kadıköy Cinayeti.*

Fakabasmaz, "alangle" (İngiliz usulü) paltosunun içinde son derece zarif bir şahsiyet. Revolver kullanmış, Hempaları ona "Usta" diye hitap etmişler. Fakabasmaz'ın "usta"lığı, herhalde hırsızlar kethüdalığı günlerinden kalmış. Yine zeki ama bu kez acımasız. Bu sayede İstanbul'u harıca kesmiş,

Elektrikli sandalyeden giyotine Fakabasmaz'ın sarayı

Fakabasmaz Zihni dizisi bundan böyle "korkunç merakaver cinal vak'a"ları içermiş. Olayların seyri polis müdüriyetinin değerli memurları Fahri ve Hakkı efendilerin kafalarının giyotinle uçurulmasına kadar varmış. Fakabasmaz, İstanbul'un dört ayrı köşesinde yeraltı sarayları yaptırmış. Bunlar "tahtelarz ikametgâh"lar. İlki Karacaahmed'de, ikincisi Boğaziçi'nde, bir üçüncüsü Erenköy'de, en büyüğü ise Ayastefanos, yani Yeşilköy'de.

Aslında Fakabasmaz'a sorarsanız, o adam öldürmekten nefret ediyormuş. Fakat ona göre, bazı adamlar ölümü kendileri arıyormuş.

Fakabasmaz kurbanlarını önce yemek salonuna alıyormuş. Burası gerçek bir saray mutfağını aratmıyormuş. Şampanyasından mastikasına her türlü içki servisi yapılıyormuş. Ancak Fakabasmaz'ın adamlarına içki yasakmış. Kendisi de likör dışında ağzına içki koymazmış. Sarayın serin ve yarı aydınlık sofasına oturur, bir saniyede öldürdünüz. Halbuki şimdi daha güç bir vasıtaya müracaata mecburuz."

Bu güç vasıta, giyotinmiş. Her ne kadar Osmanlı'da dedektif polisiye kültürü Anglo-Sakson kökenliyse de Fransız kültürü ve de Fransız devrimi Osmanlı aydınının kanına girmiş. Osmanlı, Fransız Devrimi'nden sadece "hürriyet, musavat, uhuvvet"i alacak değil ya... Giyotin ne güne duruyor. Eski Osmanlı "siyaset" yöntemleri artık çağdaş toplumda para etmez olmuş. Adam boğdurmak Fakabasmaz'ın şanına yakışmıyormuş, keza asmak da. Fakabasmaz'ın sarayında çağdaş teknolojinin her türlü nimetlerinden faydalanmaya özen gösteriliyormuş. Ama Fakabasmaz her zaman yeterli cereyan bulamıyormuş. Bu durumda elektrikli koltuktan vazgeçen Fakabasmaz sofa üzerindeki başka bir odayı kullanıyormuş. Bundan sonrasını Hüseyin Nadir'in ağzından dinleyelim.

"Buradaki manzara korkunçtu: Tavandan yere doğru müthiş bir giyotin makinesi vardı. Bir de kanlı bir sepet duruyordu. Odada iki hizmetkâr bekliyordu.

Fakabasmaz soğukkanlılıkla dedi ki:

- Bıçak keskindir, iner inmez kelleyi uçurur, acı duymazsınız.

Odada duran iki cellat biçareyi yakaladılar. İki dakika içinde başını deliğe sokdular.

Fahri Efendi arkadaşının başına gelen şeylere saçları dimdik olmuş bir halde bakıyordu.

Fakabasmaz Zihni, elini giyotinin düğmesine götürerek Fahri Efendi'ye dedi ki:

- Tavandaki bıcağa bakınız, aşağıya düşerken göze görünmez, o derece süratle iner.

Ve düğmeye bastığı zaman, bıçak yıldırım süratiyle zavallı Hakkı Efendi'nin ensesine indi ve başını sepet içine uçurdu. Hakkı Efendi'nin başı kandan kıpkırmızı kesilmiş ve sepetin içinde kendi kendine bir iki defa dönmüştü. Gövdesi de ayrıca yere yuvarlandı.

Bu manzarayı gören Fahri Efendi, teessüründen bayılmıştı. Onu giyotinle baygın bir halde götürdüler.

Bu suretle iki mahir arkadaş, vazifeleri uğruna terk-i hayat ettiler.

İstanbul'un bu tahtelarz mekânında ne facialar cereyan ettiğinden hükümetin ve zabıtanın hiçbir haberi yoktu."

Bunlar *Fakabasmaz Zihni'nin Korkunç Mahzenleri* başlıklı eserinin son satırları.

Katıksız yerli kahramanların peşinde "milli" dedektif öykü yazarlığı kısa sürede kendi dizilerini oluşturdu. Kartal İhsan, Cingöz Recai, Badik Hilmi, Amanvermez Kadri, Yıldırım Cemal, Orhan Çakıroğlu, Kara Hüseyin, Mahmud Efe, Nahid Bey bunlar arasında birkaçı... Bu arada Çengi Kezban, Şeytan Hâdiye, Tilki Leman gibi kadın kahramanlar yaratıldı.

Ayastefanos'taki tahtelarz sarayı inşa ettirmek için dört taşocağı açtırmış. Altı yüz amele sekiz ay bu dehlizi kazmış. Civar köşklerin dikkatini çekmemek için çoğu köşk Fakabasmaz'ın adamlarınca kiralanmış. Yeraltında motor ve dinamo ile elektrik üretilmiş ve saray dokuz yüz elli lamba ile aydınlatılmış.

Sarayın uzunluğu otuz metreyi bulmuş. Yalnız inşaatına altmış beş bin lira sarf edilmiş ki, o günün parasıyla bu büyük bir servet.

Fakabasmaz'ın sarayının koridoruna birçok oda açılıyormuş. Bu odalar mesleğin icabı her türlü alet edevatı içeriyormuş: Fotoğraf, klişe, parmak izi odası, pertavsız, mikroskop gibi aygıtlar Fakabasmaz'ın donanımını oluşturmuş. Silah ve cephane odası askeri müzeyi andırıyormuş. Fakabasmaz'ın silaha aşırı tutkusu varmış. Her Avrupa seyahatinde "her milletin milli silahları"nı toplamış. Hatta ünlü Krupp fabrikasının bütün mamullerinin burada küçük birer numunesini bulunduruyormuş.

Tebdil-i kıyafet, makyaj ve elbise odasında Fakabasmaz'ın adamları cins-i beşerin her kılığına girebiliyorlarmış. Sadece bu odadaki alet ve eşya Fakabasmaz'a otuz beş bin liraya mal olmuş. Saray koridorunun dibinde ise yerden bir kapakla karanlık bir mahzene girilliyormuş. Burası diğer odalar gibi ısıtılmamış, kaloriferi yokmuş. Burada, bazıları mumyalanmış cesetler bulunuyormuş.

küçük bir oda açılıyormuş.

Bu odada tek bir koltuk varmış.

O da demirdenmiş.

Şimdi Fakabasmaz'dan bir alıntı yaparak bu odanın işlevini görelim:

"- Ceryan kuvvetli mi Hüseyin ?

- Hayır Usta.

- Biraz çoğaltmak kabil değil mi ?

- Hayır Usta."

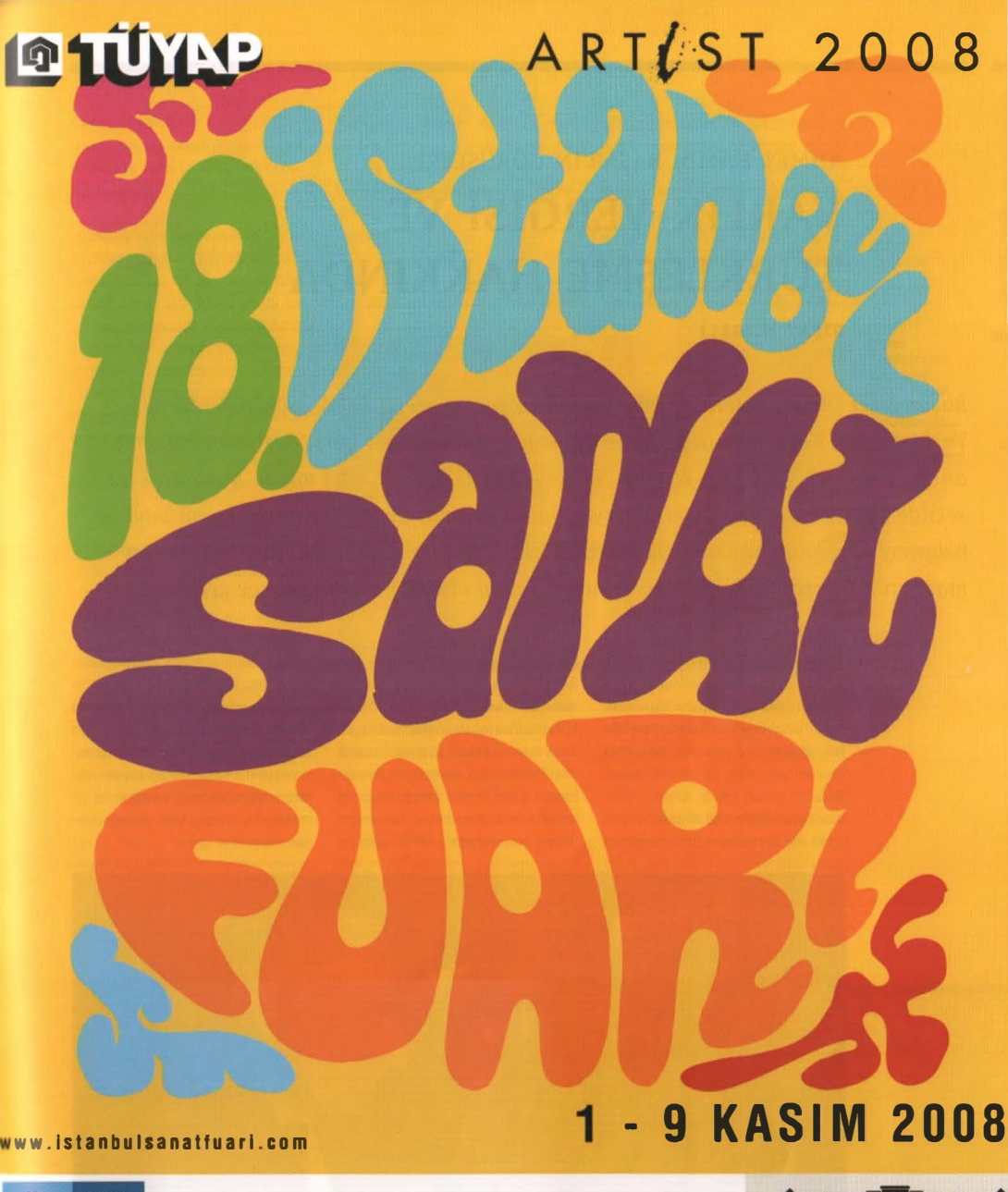
Yanılmadınız! Burası bir elektrikli sandalye odası. Ne de olsa uygarlık Osmanlı payitahtının da kapısını çalmışmış. Artık adam asacak değil ya Osmanlı. Teknoloji ne güne duruyor. Fakabazmas sarayının elektriğini şehir şebekesinden almıyormuş, Kendi sarayının özel santrali varmış. Hem o yıllarda şehir cereyanıyla adam idam etmeye kalkarsanız, yarı yolda kalma şansınız epey yüksekmiş. İyisi mi Fakabasmaz kendi elektriğini kendisi üretmiş.

Aslında yeterince talihli olan kurban burada terk-i dünya ediyormuş. Elektrikli koltuk bir saniyede öldürüyormuş.

Cereyanın kuvvetli olmadığı durumlarda daha gaddarane yöntemlere başvuruluyormuş. Fakabasmaz kurbanlarına karşı açık sözlüymüş.

Onları gafil avlamaktan hoşlanmazmış. O nedenle dobra dobra, akıbetlerini yüzlerine söylüyormuş:

"- Maalesef talihiniz yokmuş. Eğer olsaydı, burada elektrikli koltuğa

TÜRK TELE KOM
İletişim Sponsoru
ufi Üye Kuruluş
ICCA Member
TEYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP Beylikdüz
Tüyap Fuar ve Kongre Merkez
Beylikdüzü, Büyükçekmece, İstan

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Karayolu, Gürpınar Kavşağı
34522, Beylikdüzü,
Büyükçekmece İstanbul - Türkiye
Tel : 90 (212) 886 6 886 (pbx)
Faks: 90 (212) 886 6 698
www.tuyap.com.tr
E-posta:
Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr
Tanıtım ve Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış sales@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER
E-posta:
Tüyap Adana : tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir : tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara: tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Kayseri : tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa : tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap Konya : tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Diyarbakır : tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun : tuyapsamsun@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep : tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER
E-posta:
Tüyap Moskova: tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com.tr
Tüyap Sofya: tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran: tuyaptehran@tuyap.com.tr
Tüyap Halep: tuyapaleppo@tuyap.com.tr

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

AHMET HAMDİ BAŞAR'IN GÖRÜŞLERİ

VARLIK VERGİSİ VE TÜRKLEŞME HAKKINDA

RIFAT N. BALİ

Başar diğer DP'li siyasetçiler gibi pragmatik bir siyasetçi miydi, yoksa gerçekten Varlık Vergisi Kanunu'nun keyfi ve ayrımcı uygulamasına karşı durmaya çalışmış, ancak siyaseti uygulayan kadroyu etkileyememiş bir siyasetçi miydi, bunu kati bir şekilde bilmek mümkün değil. Dolayısıyla bu konuda aksini ispatlayan yeni bilgi ve belgelere ulaşana kadar hukukta geçerli olan "in dubio pro reo," yani "şüpheden maznun müstefit olur" ilkesi uyarınca, samimi olduğunu kabul etmek gerekecek.

Bu makalede DP'yi iktidara getiren 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra cereyan eden, tek parti dönemindeki "azınlıklar-cumhuriyet seçkinleri ilişkileri"ni anlama açısından öneme haiz olan ve Ahmet Hamdi Başar'ın zaman içinde değişen fikirlerini konu eden kısa ömürlü bir tartışma ele alınacaktır. Bu tartışmanın özelliği, iktisat tarihi konusundaki değerli araştırmaları ve yayınlarıyla temayüz eden Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk'ün yayına hazırladığı ve 2007 yılının kasım ayında İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yayınlanan iki ciltlik *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları* kitabında yer almaması.[1] Başar hatıralarında, DP'yi iktidara getiren tarihi 14 Mayıs 1950 seçiminden sonra hükümet programı müzakereleri sırasında DP grup sözcüsü olarak mecliste yaptığı konuşmaya yer vermesine rağmen, bu konuşması sırasında Varlık Vergisi konusunda sarf ettiği sözlerinin yarattığı ve bu makalenin konusu olan tartışmalardan söz etmemiştir.[2]

Ahmet Hamdi, *Barış Dünyası*'nı incelerken.

VARLIK VERGİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ - 31 MAYIS 1950 TARİHLİ MECLİS KONUŞMASI

14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP'nin İstanbul milletvekilleri adayları arasında bulunan Ahmet Hamdi Başar DP'nin seçim zaferinden sonra milletvekili seçilecekti. Başbakan Adnan Menderes'in 24 Mayıs günü hükümet programını okunmasının ardından önce muhalefet, 31 Mayıs günü ise DP görüşlerini dile getirecekti.[3] DP grubu adına söz alan Ahmet Hamdi Başar konuşmasında Varlık Vergisi konusuna değinecek ve şunları söyleyecekti:[4]

"Müsadenizle vergi bahsî geçtiği için söyliyeyim: bir vakitler Varlık Vergisi diye bir salma vergi konmuş, burada bütün Türk Milletinin asil duyguları ve istekleri hilâfına iktidarı Türk vatandaşlar arasında hainane bir tefrik yaparak bunlardan bir kısmını iktisaden ezmek maksadı gütmüştü. Neticenin ne olduğunu hepimiz biliriz bu zalim vergi yüzünden memleketimizin mali itibarı muazzam bir sarsıntıya uğradı ve milletimizin yüzü kızardı. Ben kapıkulu iktidarını kendi serbest ve hür iradesiyle deviren Türk Milletinin samimi duygularına tercüman olarak ilk Demokrat Hükümet programında bu emsalsiz derecede adaletsiz vergi karşısındaki nefretimizi ifade etmek ve artık Türkiye Devletinde hiçbir suretle ve hiçbir zaman Varlık Vergisi gibi ilk çağ salma vergilerinin yer bulamıyacağını milletimize ve bütün dünyaya açıkça ilân edilmiş görmek isterdim."

Hamdi Başar'ın konuşması basında yer aldıktan sonra CHP'nin resmi yayın organı olan *Ulus* gazetesi, Başar'ın 1941 yılında yayınladığı *Değişen Dünya* kitabındaki görüşlerine atıfta bulunarak o tarihte devletçiliği savunan Başar'ın şimdi liberal bir iktisat programını savunmasını tenakuz olarak değerlendirip kendisini tenkit edecekti.[5] Ahmet Hamdi Başar, *Ulus* gazetesine göndereceği ve gazetede yayınlanacak olan bir mektupla bu tenkide cevap verecekti.[6] Bu tartışmanın başlamasından birkaç gün sonra bu sefer Başar'ın meclis konuşması sırasında Varlık Vergisi konusunda sarf ettiği sözleri yeni bir tartışmayı tetikleyecekti. TBMM'nin ilk stenografi hocası olan Avram Benaroya,[7] Başar'ın meclis kürsüsünde yaptığı konuşmasında Varlık Vergisi ile sarf ettiği sözleri Fransızcaya çevirerek, sahibi ve başyazarı olduğu ve İstanbullu Musevilere hitaben Fransızca yayınladığı *L'Etoile du Levant* gazetesinde yayınlayacaktı.[8]

Murat Koraltürk'ün hazırladığı Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları'ndan oluşan kitabın birinci ve ikinci ciltlerinin kapakları.

Başar'ın Varlık Vergisi ile ilgili sözlerine iki değişik kişiden tepki gelecekti. Bunlardan biri *Ulus* gazetesine bir mektup yollayan CHP'li bir okur,[9] diğeri ise *L'Etoile du Levant* gazetesine mektup yollayan İstanbullu Yahudi avukat Mahir Ruso[10] idi.

Ulus *gazetesinde yayınlanan okur mektubu*

Sayın Hamdi bey Meclisteki konuşmasında Cumhuriyetin evvelki devirlerini insafsızca kötüleme gayretini gösterirken devletin harp içinde maruz kaldığı ağır tehlikeler karşısında emniyet ve istiklâlimizi korumak için millete fevkalâdeden müracaata mecbur olduğu bir vergiyi ele aldı ve; 'bu vergi bir yığın vatandaş zümresini imhaya mâtuf bir maksat ve gayretle kondu' diye beyanatta bulundu.

Vatan ve millet emniyetinin bahis mevzuu olduğu İkinci Dünya Harbi içinde malî sahada olağanüstü tedbirler almış tek memleket Türkiye'miz değildir.

Bir verginin sistemi doğru veya yanlış olabilir; tatbikatında aksaklıklar olmuş bulunabilir. Bunu, bir vatandaş zümresini imhaya mâtuf bir vergi ihdası, diye Anayasamızda en ilmi ve medeni şeklini bulmuş millet tarifinin 30 yıldır hükmü içinde aynı şerefle yaşayan insanlara mâtuf göstermesi ve Meclis kürsüsünden millî vahdeti bozucu bir ruh haletine tercüman olması çok hazındır.

Mecliste böyle konuşan Hamdi Başar'ın 1942 yılında neşrettiği *Bir Medeniyetin Sonu* adlı kitabının 245 inci sayfasındaki fikirleriyle Mecliste söyledikleri arasında ne derece derin bir tezat olduğunu efkârı umumiyeye göstermek için o satırları okumak kâfidir. Kitabında bu zat şöyle demektedir:

"Artık gayri Müslimler laik bir Türkiye'de her türlü yeni kıymet bütünlüklerine candan ve gönülden katılmış, karışmış olarak yaşamak, yahut bu câmiadan ayrılmak gibi iki şıktan birini seçmeğe tarih karşısında zorlanmışlardır.

Yâni bundan sonra idarei maslahat olmıyacaktır ve olmamalıdır. 500 yıldanberi aramızda beş kelime Türkçe öğrenmemiş bir mösyö bilmem nenin hâlâ benimle Türkçe yerine Fransızca konuşması, yahut kırık dökük bir Türkçe konuşmakta ısrar etmesi karşısında benim için tutacak iki yol vardır:

1) Ya bu adamların hepsini kapı dışarı etmek,

2) Yahut bunlara ait kıymet ayrılıklarını yaşatacak her şeyi ortadan zorla kaldırmak. Ne mektep, ne kilise, ne mezarlık, ne cemiyet, ne kulüp, ne gazete,.. Hiçbir şeye izin vermemek!

Beş kelime Türkçe öğrenmemiş bir müsyö bilmem nenin hâlâ benimle Türkçe yerine Fransızca konuşması (...) için tutacak iki yol vardır: Ya bu adamların hepsini kapı dışarı etmek, yahut bunlara ait kıymet ayrılıklarını yaşatacak her şeyi ortadan zorla kaldırmak.

La question du Varlik

de 1942 à 1950

Une lettre de Me Mahir Ruso a propos des déclarations du député Hamdi Başar

Me MAHIR R USO

L'Etoile du Levant gazetesinin 16 Haziran 1950 tarihli, Mahir Ruso'nun mektubunun ve fotoğrafının bulunduğu sayfası.

Dil, anane, kültür ve menfaat birliği içinde yepyeni bir reel millet tipine kayıtsız şartsız katılmak..."

İşte sayın Hamdi Başar'ın bugünkü ve dünkü fikirleri... Açıkça görülüyor ki bugün azınlık vatandaşlarının Meclis kürsüsünde dâva vekilliğini yapar gibi görünen sayın Milletvekili daha dün onları en tabii vatandaşlık haklarından bile mahrum etmeyi teklif etmekte idi.

1942 ile 1950 yılları arasında gayri Müslim vatandaşlarda hiçbir değişiklik olmamıştır. O tarihte Türkçe konuşmayanlar bu gün de konuşmuyorlar; o tarihte kırık dökük bir Türkçe ile konuşmakta ısrar edenler bugün de aynı haldedirler! O halde sayın Demokrat Milletvekilindeki bu değişmenin, bu yeni muhabbet kaynaşmasının sebebi nedir? Azınlıkların İstanbul'da rey sahibi olmaları[16] mı acaba?"

***Ulus* gazetesi, yayınladığı bu mektuba şu yorumu ekleyecekti:**

Okuyucumuzun mektubu burada sona ermektedir. Sayın Hamdi Başar'ın dünkü ve bugünkü sözleri ve fikirleri arasında göze çarpan tezat açık surette görüldüğü için buna ilâve edecek bir sözümüz yoktur. Takdiri umumi efkâra bırakmaktayız.

Yalnız bu münasebetle biz de iki cümle ile fikrimizi belirtmek isteriz: Anayasamız, Türkiye'de millet çâmiasına dahil bütün vatandaşlar için eşit hak ve eşit muamele esasını başlıca prensip olarak ortaya koymuştur. Halk Partisi Hükümetleri Anayasanın bu ana hükmüne sonuna kadar saygı duymuşlardır. Bu itibarla Hamdi Başar'ın bunlardan nezedilmesini teklif ettiği haklar, "mektep, kilise, mezarlık, cemiyet, kulüp ve gazete", Halk Partisi iktidarının devamı müddetince hak olarak tanınmakta devam etmiştir. Yâni, Hamdi Başar'ın parti menfaati veya şahsi menfaat icabı bugün vâsıl olduğu ileri fikir, Halk Partisi iktidarının pek uzun yıllar samimiyetle müdafaa ettiği ve Hamdi Başar'ın inkâr ettiği bütün hakları en geniş ölçüde tanımak suretiyle ispat ettiği fikirdir.

AVUKAT MAHİR RUSO'NUN MEKTUBU

Muhterem Bay Benaroya,

16 Haziran 1950 tarihli *L'Etoile du Levant* gazetesinde milletvekili Ahmet Hamdi Başar'ın TBMM'de ve zatialinize yaptığı beyanatları okudum. Size samimi olarak söylemek isterim ki saygıdeğer Hamdi Başar'ın bu beyanatta bulunduğuna inanmıyorum. Gözlerimin önünde aynı Hamdi Başar'ın imzasını taşıyan ve "Musanın Adaleti (Varlık Vergisi münasebetiyle)" başlıklı makalesinin yayınlandığı 8 Aralık 1942 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi var. Bu makalede Hamdi Başar, Musa Peygamber'in ilân ettiği adalet ilkelerinden söz etmekte ancak Yahudiler bu ilkeleri uygulamadılar. Toprağın sürekli paylaşılmaması için toprakları bile terk ettiler. Yahudiler Musa'nın vaz ettiği adalet ilkelerini sadece kendi cemaatlerine ait fakirlere ve hastalara tatbik ettiler. Tanrı'nın emirlerine kendi istekleriyle itaat etmeyen Yahudiler evlerini, yurtlarını ve hatta canlarını kaybederek bu emirlere itaat etme zorunda kalacaklardı' diye yazmakta. Size bütün makaleyi tercüme etmek istemiyorum. Bu edebiyatı biliyoruz. Size sadece makalenin son satırlarını tercüme ediyorum: Bize gelince varlık vergisi kanun ile, cemiyet dinamizminin emrettiği içtimaî adaleti, dinlerin ve ilmin kabul ettiği büyük adaleti bize yakışır bir kanun çerçevesi içinde tatbik etmek kararını almış bulunuyoruz. 'Varlık vergisi hiçbir itiraz hakkı tanımıyor, herkesten müsavi şekilde alınmıyor; hemen tahsili emrediyor; böyle gayri âdilâne vergi olur mu' diyenlere dine ve ilme inanan bir adam sıfatile söylüyorum: dünya yüzünde ve bütün tarih boyunca bundan daha âdiâne hiçbir vergi olmamıştır; Musa peygamberin emrettiği, fakat kavmine tatbik ettiremediği içtimaî adaleti biz varlık vergimizle temin etmiş oluyoruz. Dünyanın ve milletimizin selâmeti için çalışıyoruz; Musanın adaletini yerine getirmeğe uğraşıyoruz.

Avram Benaroya, mektubun altına eklediği açıklamada avukat Mahir Ruso'nun Ahmed Hamdi Başar'ın bu beyanatta bulunduğuna inanmamasını şaşkınlıkla karşıladığını belirtecek, kanıt olarak Başar'ın konuşmasının Türkçe metnini yayınlayacak ve Mahir Ruso'nun mektubunu gazetede yayınlamadan önce Ahmed Hamdi Başar'a gösterip kanaatini sorduğunu, Başar'ın da "Mektubu yayınlayabilirsiniz, cevap vereceğim," dediğini ilave edecekti.

Mahir Ruso'nun mektubunun yayınlandığı aynı tarihli *L'Etoile du Levant* gazetesinde, L.L. rumuzlu yazar Ahmed Hamdi Başar'ın "Musa'nın Adaleti" başlıklı makalesinde özetle, "(1) Yahudiler bu dünyanın diğer insanlarından daha becerikli ve akıllıdırlar. (2) Servet biriktirmekteler ve yalnızca cemaatlerinin mensuplarına yardımda bulunurlar. (3) Daha güçlü olan diğer unsurların nefretine maruz kalırlar ve bu unsurlar sık sık onların canını alır." görüşlerini dile getirdiğini ve bu görüşlerin "Yahudilerin düşmanları tarafından kullanılan bir lisan olduğunu kabul etmek gerektiğini" belirtecek ve yazısını şöyle sona erdirecekti:

"Yahudilerin gerçek dostları, onları bütün günah ve sevaplarıyla diğer insanlar gibi birer insan olarak kabul ederler. Onlara ne herhangi bir meziyet, ne de bir kusur atfederler. Bu şekilde davranılarak hoşgörülü ve adil olunabilir. Eğitimli Yahudiler ve bütün iyi Yahudiler hiçbir şekilde diğer vatandaşlardan kendilerini ayırd etmek istemezler. Kimilerinin kendilerine atfetmek istedikleri meziyet ve kusurları reddederler."[17]

Ahmed Hamdi Başar'ın Mahir Ruso'ya cevabı

Mahir Ruso'nun *L'Etoile du Levant*'da yayınlanan mektubuna Başar aynı gazetede şu cevabı verecekti:[17]

Azizim Bay Benaroya,

TBMM'deki konuşmamın akabinde avukat Mahir Ruso'nun size gönderdiği mektubu okudum. Mahir Ruso 8 Aralık 1942 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan ve Varlık Vergisi'nin adil bir vergi olduğunu belirttiğim makalemle TBMM Kürsüsü'ndeki tenkitlerim arasında tenakuz bulmakta.

Varlık Vergisi Kanunu 12 Kasım 1942 tarihinde kabul edildi. Dolayısıyla makalemi bu kanunun yayınlanmasından yirmi gün kadar sonraki ve de tatbik edilmesinden önceki bir tarihte yazdım. O tarihte Başvekil Saracoğlu'nun TBMM'deki beyanatlarından bu kanunun içtimai adalet sağlayacağı ve de hükümetin harp şartları sebebiyle ortaya çıkmış servetler üzerinde adil ve makul bir vergi alacağı anlaşılmaktaydı. Bir yandan fakirleşmiş halkın büyük bir kısmı ağır vergiler altında iki büklüm halde iken, diğer yandan hükümet harp sebebiyle büyük bir mali sıkıntı içinde cebelleşirken, bu vaziyetten faydalanan kişilerin mevcut kanunlara sığınarak vergi mükellefiyetlerinden kaçınmaları içtimai adalet mefhumu ile bağdaşmamaktaydı. Dolayısıyla hükümetin, vatandaşlar arasında hiçbir şekilde ayrımcılık yapmadan bu kanunu adil bir temel üzerinde tatbik etmek üzere gerekli tedbirleri aldığını sanmıştım. Yukarıda sözünü ettiğim makalemi bu fikirle kaleme almıştım.

Ancak büyük ölçüde yanıldım...

Birkaç hafta sonra tahakkuk edilen vergilerin listeleri yayınlandığında birçok başka kişi gibi derin ve korkunç bir hayal kırıklığı yaşadım. Bu listeler gayri Müslim vatandaşlarımızın büyük bir kısmına ve hükümet tarafından kem gözle bakılan bazı Müslümanlara hiçbir hayat hakkı bırakmayacak şekilde hazırlanmıştı. Böylesi bir tatbikatı Devlet ve millet için çok tehlikeli ve çok küçültücü bulmaktaydım.

İstanbul'da listeler asılır asılmaz Ankara'ya gittim. Tanıdığım mebuslara ve hatta bir akşam Ankara Palas'ın pavyonunda Britanya Sefiri ile birlikte iken rastladığım Başvekil Saraçoğlu'na hâdisenin vehametini anlattım. Başvekile gayri Müslim vatandaşlara tahakkuk ettirilen vergilerin çok fazla olduğunu ve aralarından birçoğunun bu vergileri ödeyemeyeceklerini söyledim. Verilen cevap şu oldu:

"Vergiyi ödememekte inat edenlerden meydana gelecek ilk kafile Aşkale'ye gönderilmek üzere Haydarpaşa'ya sevk edileceği zaman, hatta daha kafile mensupları trene binmeden önce, bütün tahsilatlar yapılacaktır. Bana inanabilirsiniz. Vergilendirdiğimiz şahıslar servet sahibidirler ve vergiyi ödedikleri zaman hiçbir şekilde mahvolmayacaklardır."

Kanaatimin böyle olmadığını, vergi tahakkuklarının yapılması esnasında din unsuru ve siyasi kanaatler esas alınarak yapılan ayrımcılığın ciddi zararlara yol açacağını belirterek yanından ayrıldım.

Değerli dostum,

Bu hâdisenin 1943 yılının başında cereyan ettiğini dikkate alırsanız bu nevi itirazlarda bulunan bir şahsın başına gelebilecekleri kolaylıkla tasavvur edebilirsiniz.

Ancak bu ihtimali dikkate almadım ve imkânlarım dahilinde vergiye karşı koymaya devam ettim. Gayri Müslim arkadaşlarımla ve yabancılarla olan görüşmelerimde onların Varlık Vergisi hakkındaki tenkitlerine iştirak ediyordum. Faydalı olacağını düşündüğünüz takdirde bu arkadaşlarım arasından bazı tanınmış isimleri şahit olarak gösterebilirim. Tavrım sebebiyle hükümet bana dolaylı misillemelerde bulundu. Daha sonraki hayatımı yakından tanımış olanlar bunu bilirler. Dahası 1943 senesinden sonra herhangi bir mevzuda hükümetin ve CHP'nin hoşuna gidecek tarzda bir tek satır yazmadım. Bütün yazılarım yüzde yüz muhalif yazılardı. Yayınlarımı takip etmiş gözüken saygıdeğer avukat Ruso'nun da buna mutabık olacağına inanmak istiyorum.

8 Aralık 1942 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "Musanın Adaleti" başlıklı makalemde bazı tarihî hâdiseleri hatırlatmakta, büyük dinler, özellikle Müslümanlık ve Yahudilik, tarafından ortaya koyulmuş ilkeleri anlatmaktaydım. Bunu da parasız, pulsuz halk kitlelerinin az sayıda kişilerde toplanan servetlere karşı duyabilecekleri nefret ve hasleti bastırmak için yapmıştım. Bu yazı münhasıran bir içtimai adalet fikrini müdafaa etmekte ve dolayısıyla hiçbir şekilde Musevi vatandaşlarımıza karşı ayrımcı bir tatbikatın yapılmasını telkin etmemekteydi. Dahası genel vasıflı yazılarımda hiçbir devirde, ister Musevi, isterse şu veya bu ırka mensup olsunlar, insanlar arasında hiçbir fark gözetmedim. Tam aksine hakiki bir cemiyette insanlar arasında her bakımdan eşitliğin mevcut olması gerektiğini müdafaa eden yazılar yazdım. Mamafih bir ulus içinde hisleri, dili ve menfaatleri açısından kültür âleminden ayrı duran bir ekaliyet mevcut ise, böylesine bir vaziyet hem ekseriyet, hem de ekaliyet için büyük bir tehlike teşkil eder. Böylesine bir durumda her iki taraf için yapılması gereken ya tek bir millet içinde erimek veya ayrılığı resmen kabul edip ekalliyete ecnebi muamelesi yapmaktır.

1942 senesinden önce neşrettiğim bir kitabımda bu tezi müdafaa ettim.[18] Bugün aynı fikirlere sahibim.

Saygıdeğer okurunuz avukat Ruso'ya ve de aynı vesileyle bütün okurlarınıza 14 Mayıs seçim zaferinden sonra Varlık Vergisi mevzuunda ve diğer hususlarda görüşlerimde hiçbir değişiklik olmadığını belirtebilirsiniz. Her halükârda izahat verme fırsatını yaratmış olan saygıdeğer avukat Ruso'ya teşekkür ederim.

Ahmed Hamdi Başar
İstanbul milletvekili

Türkleşme konusundaki görüşleri

Başar 1941 yılının eylül ayında yazmayı bitirdiği, ancak kâğıt yokluğu nedeniyle 1942 yılının ocak ayında yayınladığı[19] ve *L'Etoile du Levant* gazetesindeki yazısında ismini zikretmeden atıfta bulunduğu *Bir Medeniyetin Sonu* kitabında gayrimüslim azınlıkların Türkleşmeleri ve Türk milletiyle bütünleşmeleri konusuna geniş bir şekilde değinecekti:[20]

Yeni reel Türk millet tipi, Türkiyenin kudretli, dünya ölçüsünde ahenk unsuru halinde inkişaf etmiş, yeni medeniyet safhasında rol almış olması nisbetinde geniş, aksi takdirde dar milletçiliğe doğru gider. İlerleme ve refah halinde millet camiasına eklenenler ve halkayı büyütmiye yarıyanlar, aksi halde küçülerek milletten uzaklaşanlar bulunur.[21] "Bugünkü reel Türk millet tipi ise milli hudut içinde kıymetler bütünlüğüne doğru giden, kendi anlamında geniş, lâdinî = lâyik bir milliyetçiliktir. Fakat milliyetçiliğimizin lâdinî olması realiteye uymıyacağı için nazariyede kalmıya mahkûmdur. Çünkü her sosyal müessese gibi milliyetçilik de kökü tarihte olup bugünkü cemiyet içinde yerini almıya çalışan bir müessesedir. Bugünkü milliyetçiliğiniz dünkü Osmanlı cemiyetindeki reel millet tipi üzerine kurulmak lâzımdır. Hiçbir suretle baştan başa yeni bir millet yaratmak imkânı yoktur. Nasıl en kudretli bir diktatör dokuz ayda doğacak çocuğu üç günde meydana getiremezse, hiçbir kuvvet de yaşıyan reel millet tipini büsbütün ihmal eden, yepyeni bir tip halkedemez. Yeni millet tipleri yeni tarih durgunluklarının, medeniyetlerin eseri olup hepsi uzunca bir zamana muhtaç oluşlar halindedir. Bir insan cemiyet içinde, herhangi tarihî bir tesadüfle veya zaruretle elde ettiği

Le spectre du passé se dresse

Le Varlikhonni à l'Assemblée

- A ma grande surprise, nous dit le député Hamdi Bachar, j'ai été applaudi et même félicité»

Texte de ses déclarations à la G. A. N.

Comme il a été question, avec vérité journalistes, dire quelques mots là-dessus. Il fut un temps où une taxe-rançon dénommée Varlik Vergisi pesait sur la fortune) fut instituée dans le pays. Contrairement aux sentiments nobles et purs éloignés de toute la nation turque, le pouvoir servile fit une discrimination perfide entre les citoyens turcs, se donnant ainsi pour but d'assurer d'incompréhensif certain d'entre eux. Nous savons tous quels en furent les résultats. A la ruine de cette imposition frivole, le crédit financier de notre pays fut gravement ébranlé et la nation eut à en rougir. Me laissant l'interprète des sentiments sincères du peuple turc qui sur sa libre volonté a renversé le pouvoir servile, je dirai ceci : J'aurais aimé voir d'une part figurer, dans le programme du premier gouvernement démocratique notre indignation devant une imposition d'une iniquité sans précédent et proclamer solennellement à la face de notre peuple et du monde entier qu'en aucune façon il n'accepte désormais il n'y aura dans l'Etat turc un inégal-citoyen digne des égards spéciaux tel que le «Varlik».

LA RÉDACTION — Il est très recommandé d'entendre filtrer publiquement une censure. Cependant qui a pris les propositions d'un prince à la fois de libéralisme et de libre-humanité. Dans tout prince il y a d'un côté les inquiétudes et de l'autre les violences. Les premiers ne méritent-ils pas un châtiment et les autres une réprobation ?

Ahmed Hamdi BASAR
Député d'Istanbul

L'"Itapoel"

30 Haziran 1950 tarihli *L'Etoile* du *Levant* gazetesinde Ahmed Hamdi'nin fotoğrafı ve Ruso'ya yazdığı cevabı.

büyük bir iktidara güvenerek bir takım kıymet bütünlüklerini değiştirmiye, bozmiya, yerlerine yenisini koymiya çalışabilir. Şayet bu değiştirici adam, bütün yaptıklarını -bir sistem halinde, önce millet ve dünya ölçüsünde kafasında yaşatan- bir büyük iman ve bilgi kaynağına bağlıyamamış, tek tek hâdiselerle, şekle ait gösterilerle meşgul olmuş ise, o zaman yaptıkları millet hayatında felâketle neticelenebilir. Milleti bir takım kıymet bütünlüklerinden sıyırarak yerlerine yenilerini koyamıyarak büsbütün sarsabilir. Onun için yeni millet reel tipleri eskilerin üzerine kurulur, yalnız burada devrin tarih hareketliliği içinde, yani sükûn veya buhran devirlerinde yaşandığına nazaran ve her devre ait karakterlere uyarak yeni bir takım kıymet değişmeleri, eklemeleri olur. Onun gibi yeni reel millet tipi de eski millet tipinin dini olmasından dolayı, ifadelere ve arzulara rağmen, ladini olamamış; Türk ırkından olmıyan Müslüman milletler aramıza Türk olarak girebildikleri halde, gayri Müslimler yeni tip dışında bırakılmıştır.

Gayri Müslimlerin bu tip dışında bırakılması tamamen doğru, realiteye uygun bir iştir. Asıl onlara Türk demek suretiyle yapılacak bir zor, hatadır. Fakat Türk inkılâbı, yeni ve geniş bir millet anlamı doğurmak istediği için, gayri Müslim olanlara yeni reel Türk millet tipi kapısını açık bırakmış, bu suretle onlara büyük bir lütuf göstermiştir. Bu milletler bu açık kapıdan ya bütün iyi niyetleriyle girerek Türk olmıya, yahut bu camiadan ebediyen ayrılmıya mecbur ve mahkûmdurlar. Onlar halâ kendilerini tarih karşısında bu iki şıktan birini tercih etmiye zorlıyan hâdiseleri kavramamışlar; hem asırlarca içimizde yaşamıya, hem de kültürümüze ve camiamıza karışmıyarak yakın zamanda bir 'kapitülâsyon' vaziyetinden faydalanmıya hazırlanmışlardır. Üstün ve hâkim milletin, Türkün kendi hudutları içinde ladini – lâik olduğunu kabul etmesi kadar büyük fedakârlık, yeni reel millet tipini genişletmiye yarıyacak bir esas olamazdı. Buna rağmen aramızda ve içimizde yaşıyan bütün gayri Müslimler, lâyik ve ladinî olmak kararımıza kendiliklerinden katılmak imkânını bulamadılar. Doğrusunu düşünürsek bu hususta onları ayıplamıya da hakkımız yoktur. Çünkü biz Türkler dahi bu kararı inkılâpçı bir otoritenin arzu ve kararıyle verdik. Türk İnkılâbının otoriter kuvvetleri gayri Müslimleri de kilise ve sinagok etrafında toplatmaktan, onları da ladinî olmıya davet etmekten ibaret kararını, kanun yoliyle ve zorla yapmıya lüzum görmeden, bir gönül rızasıyle ve kendiliğinden oluşu tercih etti.

Artık gayri Müslimler lâyik bir Türkiyede her türlü yeni kıymet bütünlüklerine candan ve gönülden katılmış, karışmış olarak yaşamak, yahut bu camiadan ayrılmak gibi iki şıktan birini seçmiye tarih karşısında zorlanmışlardır. Yani bundan sonra idarei masiahat olmıyacaktır ve olmamalıdır. Beş yüz yıldan beri aramızda beş kelime Türkçe öğrenmemiş bir mösyö bilmem nenin hâlâ benimle Türkçe yerine Fransızca konuşması, yahut kırık dökük bir Türkçe konuşmakta ısrar etmesi karşısında benim için tutacak iki yol vardır: 1) Ya bu adamların hepsini kapı dışarı etmek; 2) Yahut bunlara ait kıymet ayrılıklarını yaşatacak her şeyi ortadan zorla kaldırmak. Ne mektep, ne kilise, ne mezarlık, ne cemiyet, ne kulüp, ne gazete hiçbir şeye izin vermemek. Dil, an'ane, kültür, ve menfaat birliği içinde yepyeni bir reel millet tipine kayıtsız ve şartsız katılmak... Bu hususta en güç nokta kilise meselesinden gelir. Bu adamları Müslüman yapmayı teklif etmiyorum. Çünkü hakikî Müslüman, din ayrılığı yapmaz, ve bir Hıristiyanı da kardeş olarak kabul edebilir. Fakat nasıl Türklerin camii, Çerkeslerin camii yoksa, Hıristiyanların da Ermeni Katolik, Rum Ortodoks kiliseleri olamaz. Katolik ve Ortodoks kiliseleri o mezhepten olan bütün Türk millet tipine girmiş insanlar için gönül rızasiyle gidilebilecek bir yer olur. Bir insan bu kiliselerden hepsine birden, hattâ ayni zamanda camie de gidebilir. Çünkü cami ve kiliselerde yalnız Türkçe vardır, ve orada bütün milleti birbirine ekliyecek, dünya ve millet ölçüsünde kıymetler bütünlüğüne götürecek sözlerden ve ibadetlerden başka bir şey yapılmaz. Bir takım hurafeler tesiriyle ve papas sınıfının cemiyet içinde iktisadî menfaatini korumak ve tahakkümü devam ettirebilmek için koyduğu merasim ve âyinlerden insanlar kolay kolay kurtulamıyacağından, bu noktada dahi uzun boylu durmadan, kiliseleri olduğu gibi kabul edebiliriz. Bu gibi vaziyetlerin düzeltilmesini zamana bırakarak, cami ve kilise gibi din müesseselerini, yeni reel Türk millet tipini bağlıyacak kıymetler bütünlüğü için bir vasıta olarak kullanmak suretiyle, bu bağın kuvvetlenmesine çalışırız.

Şimdiye kadar Türk millet tipine eklenmemiş olan gayri Müslimlerden tarihi hâdiseler ve acı tecrübelerden sonra şüphelenmek, onlara güvenememek hakkımızdı. Onların siyasi form halinde Türk olmaları bir şey ifade etmez. Bir insan 'ben Türk oldum' demekle Türk olmaz. Halbuki biz onlara haklkaten menfaatleri ve tarihleri müşterek olan bir coğrafi bütün içinde, temiz ve tarihi yüksek büyük bir millete bağlamak ve eklenmek fırsatını verdik. Bütün tahsili her vatandaşa açtık. Onlar tıpkı Türkler gibi mekteplerimizde okuyabilirlerdi. Onlar kendilerine mahsus mektepler açmayı, çocuklarını oralarda okutmayı tercih ettiler. Bunlara da ses çıkarmadık. Hiç olmazsa kendi mekteplerinde Türkçe ders okutmaları için onlara zorla hocalar yolladık, ders verdirdik. Bunlardan sevinmeleri lâzım iken, sanki kendilerine zulüm yapıyormuşuz gibi, bir tavır aldılar. Hulâsa gayri Müslimler kendilerinin önüne açılmış bir fırsattan istifade ederek veya tarihin zoriadığı şekilde başka bir millet camiasına eklenerek yaşamıya mecbur olduklarını henüz anlamış değillerdir.

Ahmet Hamdi Başar'ın gayrimüslimlerin Türkleşmeleri konusunu ele alan bu metin tek parti döneminin Kemalist seçkinlerde rastlanan hâkim hissiyatı anlatması açısından oldukça önemlidir. Bu metinde dikkati çeken birkaç husus mevcut:

a) Başar'ın deyimiyle, "gayri Müslimlerden tarihi hadiseler ve acı tecrübelerden sonra şüphelenmek, onlara güvenememek hakkımızdı".

1941 yılında kaleme alınmış bu metinde Başar'ın azınlıklara bakışı münferit bir görüş değildir. Tek parti döneminin siyasi ve entelektüel seçkinlerinin azınlıklara bakışının, azınlıkları algılayış şeklinin bir örneğidir. Bu algılamaya göre Başar'ın "tarihi hadiseler ve acı tecrübeler" olarak atıfta bulunduğu hadiseler azınlıkların Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında İşgal Kuvvetleri'ni destekleyen tavır ve davranışlarıdır. Bir kesim azınlığın bu yıllarda Türklere sırt çevirmiş olması, Türkler ile alay etmesi Türk toplumsal hafızasında bir daha silinmemecesine derin bir şekilde yer etmiş, özellikle tek parti döneminin

önde gelen entelektüel ve siyasi seçkinleri tarafından yeri geldikçe sık sık hatırlatılmıştır. Bu tavır cumhuriyetçi seçkinlerin hafızalarında, azınlıklar söz konusu olduğunda gayrimüslimler ile barışmayı hedefleyen, maziyi mazide bırakacak olan yeni ve temiz bir beyaz sayfayı açamadıklarını göstermekte.

Bu durum günümüze kadar süregelmiş olup, başta "Ermeni tehciri meselesi" olmak üzere, ne zaman azınlıkların tarih içindeki serüvenleri ve maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalar söz konusu edilse, "Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında azınlıkların ihaneti" konusu milliyetçi, Kemalist ve ulusalcı görüşe sahip yazarlar tarafından tepkisel olarak hep dile getirilmektedir. *Radikal* gazetesi yazarı Altan Öymen yakın bir tarihteki yazısında bu durumu satırlarıyla tespit etmekte.[12]

"'Ama onlar da bize az mı yaptılar? Unutmayalım mütareke döneminde olup bitenleri... Memleket işgal edildi diye bayram edenleri... O dönemin Türkiyesi'ndeki Rumları, Ermenileri...' Bu, ülkemizdeki gayrimüslimlere karşı tavır alanların, gerekçe olarak kullandıkları bir argümandır. (...)

Büyük kısmı nesiller boyunca Türkiye'de yaşamış, hepimiz kadar Türkiye'yi tanıyan, Türkçe konuşan, sadece dinleri ve etnik kökenleri değişik olan o insanlara, 1918 şartlarını hatırlayarak, şüphe ile bakmanın akla, mantığa sığar yanı var mı?"

b) Başar için "Türk" deyimi "Müslüman" deyimiyle eşanlam taşımakta.

Ahmet Hamdi Başar'ın laikliği ve cumhuriyetçiliği savunmasına rağmen "Türk" kavramını bir "anayasal vatandaşlık" şeklinde algılamak yerine "İslâm dini ile Türk etnisitesinin bileşimi" şeklinde algılaması tek parti döneminin haleti ruhiyesinin birebir yansımasıdır. Başka bir deyimle, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir kişi, Müslüman ise "Türk" kabul edilmekte, zira "Türk", Başar'ın deyimiyle, "üstün ve hâkim millet"tir. Başar'ın gayrimüslimlere bakışı Osmanlı Devleti döneminde geçerli olan anlayışın bir devamıdır: Bir tarafta millet-i hâkime Türkler, diğer tarafta zımmiler, yani gayrimüslim milletler. Burada bir başka çelişki de mevcuttur, o da şudur: Başar, Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Antlaşması ile azınlıklarına tanıdığı hakların kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Sebebi de azınlıkların bu hakları kullanmaya devam etmeleri halinde (örneğin kendi okullarına devam etmeleri, ana dillerini kullanmaları, cemaat şeklinde örgütlenmiş yapılarını muhafaza etmeleri) hiçbir zaman Türkleşemeyecek olmalarıdır. Dolayısıyla cumhuriyetin lider kadrosunun imzaladığı Lozan Antlaşması ile azınlıklara tanınan haklar, Başar ve onun gibi düşünen cumhuriyetçi seçkinler için gayrimüslimleri Türk milli kimliği potasında eritmeyi hedefleyen ulus-devlet inşa tasarısına ters düşen "imtiyazlar"dır ve dolayısıyla kâğıt üzerinde kalmalı, uygulanmamalıdır.

c) Başar'a göre 1941-42 yılı itibariyle azınlıklar henüz Türkleşmemişlerdir. Yani Türkçeyi ya bozuk bir şiveyle konuşmakta veya çoğu zaman Fransızca konuşmayı tercih etmektedirler.

Başar'ın bu tespiti doğru ve gerçektir. Nitekim *Ulus* gazetesinde yayınlanan okur mektubunda da bu gerçek vurgulandığı gibi, 1950 yılı itibariyle "azınlıkların Türkçe konuşmaları meselesi"nde herhangi bir ilerleme kaydedilmediği hatırlatılmaktadır.

SONUÇ

1941-42 yıllarındaki Ahmet Hamdi Başar ile 1950 yılındaki Ahmet Hamdi Başar'ın düşünceleri arasında bir değişim oldu mu? Oldu ise sebepleri nelerdi?

Başar, avukat Mahir Ruso'ya cevaben *L'Etoile du Levant* gazetesinde yayınladığı mektubunda, sekiz yıl önce yayınladığı *Bir Medeniyetin Sonu* kitabında yer alan, azınlıkların Türkleşmeleri konusundaki görüşlerinin değişmediğini tekrarladığı için bu konuda herhangi bir tereddüt mevcut değil. Ancak aynı şeyi Varlık Vergisi Kanunu karşısındaki tavrı için kesin bir edayla söylemek mümkün değil zira Başar'ın Varlık Vergisi Kanunu'nun kabulü ve tatbikatı sırasındaki tavrının gerçekten ne olduğu meçhuldür. Hatıralarında da bu hususta bir bilgi yer almamakta. Dolayısıyla Başar'ın avukat Mahir Ruso'ya cevaben yayınladığı mektupta Varlık Vergisi Kanunu'nun tatbik edildiği devirde bu kanuna muhalif kaldığı konusundaki beyanatı hakkında bir yorumda bulunmak imkânsız zira her ne kadar satır aralarından Musevi oldukları anlaşılan bazı şahsiyetleri tanık olarak gösterebileceğini dile getirmişse de, bu isimleri açıklamadığından Başar'ın lehine tanıklık yapacak herhangi bir kaynak mevcut değil. Dahası, *L'Etoile du Levant* gazetesinde cereyan eden bu kısa süreli tartışmanın ardından, aynı gazetede Başar'ı savunan herhangi bir üçüncü kişinin tanıklığı da yayınlanmamıştır. Ahmet Hamdi Başar'ın İstanbul Tüccar Derneği'ndeki yakın çalışma arkadaşlarından Munis Tekinalp'in (diğer adıyla Moiz Kohen) günlükle-

Ahmed Hamdi 1920'lerde.

rinde de Başar'ın Varlık Vergisi konusundaki tutumu hakkında hiçbir bilgi yer almamakta.[13] Nihayet Başar'ın Varlık Vergisi Kanunu'nun kabulünden kısa bir süre sonra yayınladığı "Musanın Adaleti" başlıklı makalesi ise sadece Yahudilere hitaben yazılmış ve kanunu olumlayan bir makale. Başar bu makalesini sadece Yahudilere hitaben yazmayıp, Müslüman muhtekirleri de hedef alıp Hz. Muhammed ve Kuran'dan atıflarda bulunarak Müslüman tüccarlara da hitap etseydi, o zaman Başar'ın Varlık Vergisi Kanunu'nun gayrimüslimlere karşı ayrımcı ve keyfi tatbikatını desteklemediği gönül rahatlığıyla söylenebilirdi.

Başar'ın tavrındaki değişikliğin hangi saiklerle ortaya çıktığı hususuna gelince. Bu konuda DP'nin o tarihlerde azınlıkları oldukça ilgilendiren Varlık Vergisi Kanunu'nun keyfi ve ayrımcı uygulaması sonucu mağdur olan kişilerin mağduriyetlerinin giderilmesiyle ilgili tavrı oldukça öğreticidir. Daha önceki bir makalede de belirtildiği üzere[14] DP liderleri iktidara geldikleri takdirde Varlık Vergisi mağduru vatandaşların haksız yere ödedikleri vergileri iade ederek mağduriyetlerini giderecekleri konusunda hep söz verecek, ancak bu sözlerini hiçbir zaman yerine getirmeyeceklerdi. Seçim öncesi yapılan bu vaatler, o tarihlerde İstanbul'dan çıkarılacak milletvekili sayısını tayin edici önem ve ağırlığa sahip olan azınlık seçmenlerin oylarını elde etmeye yönelik popülist bir davranıştı. Nitekim *Ulus* gazetesinde yayınlanan okur mektubunun son satırı da bunu hatırlatmakta.

Ahmet Hamdi Başar diğer DP'li siyasetçiler gibi pragmatik bir siyasetçi miydi, yoksa gerçekten Varlık Vergisi Kanunu'nun keyfi ve ayrımcı uygulamasına vakti zamanında karşı durmaya çalışmış, ancak siyaseti uygulayan kadroyu etkileyememiş bir siyasetçi miydi, bunu kati bir şekilde bilmek mümkün değil. Dolayısıyla bu konuda aksini ispatlayan yeni bilgi ve belgelere ulaşana kadar hukukta geçerli olan "in dubio pro reo," yani "şüpheden maznun müstefit olur"[15] ilkesi uyarınca, meclis kürsüsünden yaptığı konuşmasında dile getirdiği Varlık Vergisi konusundaki görüşlerinde samimi olduğunu kabul etmek gerekecek.

RIFAT BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

Musanın Adaleti (Varlık Vergisi münasebetiyle)

Miladdan evvel 621 senelerinde Musa peygamber halkın istirabını önlemek için iki tedbire başvurdu: Borçların kâmilen affedilmesi, toprağın yeniden taksimi. Tevratın dördüncü ve beşinci kitâblarında yazılı olan bu emirlere göre bu iş sadece bir defa yapılmakla kalmıyacak, her elli senede bir yenilenerek tekrarlanacaktı. O gün herkese bayram olacak, borçlular borçlarından kurtulacak, esirler hürriyetlerine kavuşacak, topraksızlar herkesle beraber yeniden toprağa malik olacaklardı. Bu büyük jübile günü kuruluşun ve beraberliğe dönüşün bayramı olarak kutlanacaktı. "Herkes kendi evine ve kendi cinsine" dönecekti. Musanın adaleti, yalnız elli senede bir defa gözükmekle kalmıyacak; her yedi yılda bir de küçük jübile yapılarak, toprağın taksimi değil, fakat yalnız borçların affı suretile içtimaî adalet temin olunacaktı.[22]

Yahudi, kavmi o zamanlar civarda ve Akdenizde hemen bütün milletlerle temas ve ticaret halinde olduğu için Musa peygamber bu borç ve toprak taksimine Grekler ve Latinlerin de dahil olduğunu kaydetmişti, Yani bir Yahudinin başka milletlere karşı olan alacağını da affetmesi lâzımdı. O milletlerin alacaklarını bağışlayıp bağışlamaması bahis mevzuu olmamalıydı. Musa peygamber dünya ölçüsünde bir mal ve para toplama kudreti kazanmış olan kavmini paraya ve mala doymıyan, fakirlere ve yoksullara zulmeden halde bırakmak istemiyordu. Allah bu kavme diğer insanlardan farklı olarak mal ve para toplamada imtiyaz vermişti. Eğer Yahudiler topladıkları malın kefaretini vermiyecek olurlarsa onların üzerinde bütün insanların gözü olacaktı; her yerde düşman muamelesi görerek ezilecekler, zulüm ve hakaret içinde kovulacaklardı. Mallar ve mülkler sayesinde sonsuz bir sermaye toplantısına hak veren bir din emri olamazdı. Çünkü bu sermaye toplanışlarına Allahın, Musanın ve cemiyetin adaleti karışmalıydı. İnsanların ilerlemesi için sermaye toplantıları, zenginlikler olmalıydı. Bunları önlemek üzere kanaatkârlığa, dünya malına ehemmiyet vermemeğe ve fakirliğe halkı teşvik eden diğer dinler hilâfına olarak Musanın dininde mal ve zenginlik doğru görülmüş, fakat bunların büyük ve küçük jübilelerle tasfiyesi düşünülmüştür.

Bu tasfiye behemahal yapılmalıydı. Eğer bu yapılmazsa insanlar felâketten kurtulamıyacaklar, Yahudiler dünya yüzünde rahat yüzü görmiyeceklerdi. Onları insan cemiyetlerine yarıyan hale koymak ancak o insanların mallarını elli senede bir defa dağıtmalarile mümkün olacaktı. Bunu yaparlarsa diğer millet ve insanların da buna uymaları ihtimali vardı, bu suretle dünyada harbsız, kavgasız, barış içinde, zengin ve fakiri çalışır ve memnun insanlar meydana gelmiş olacaktı.

Yahudi kavmi Tevratın bu büyük emrini dinlemediler; bu büyük emirde gizli olan insanca fikri anlıyamadılar. Kendilerinin acık olmasından ve bu emri diğer kavimler ve milletlerin dinlememesinden dolayı Musanın adaletini kendi aralarında bir cemaat teşkilâtı fikirile yerine getirmenin kâfi geleceğini sandılar, sadece kendi cemaatlerinden olan yoksullara, fakirlere, hastalara, mülkiyetsizlere yardım edecek, jübilelerdeki fedakârlıkları senelere ve hatta aylara taksim ederek muhtelif şekillerde kavimlerini lehine kullanacak işlere ayırdılar; ve dünyadaki diğer cemaatlere örnek olacak incelik ve kemalde bir cemaat yardım teşkilâtı meydana getirdiler. Musa peygamber toprağın taksiminden sarih şekilde bahsettiği için Yahudiler toprak sahibi olmaktan çekindiler; ve bu suretle de Allahın emrinden dışarı çıkmamış oldular.

Halbuki Musa peygamber onları ahrette Cennet nimetlerinden faydalanmak için bu fedakârlıklara davet etmiyordu; asıl davet sebebi dünyada rahat yaşamaları idi. Beni İsrail bu Allah emrini önlemedikleri müddetçe diğer bütün kavimler ve milletlerin düşmanlığı altında hiçbir yerde tutunamıyacaklar, gönül rızasile ve Allah emri olarak elli senede bir vereceklerini zorla ve hayatlarını, evlerini ve yurdlarını da kaybederek vermeğe mecbur tutulacaklardı. Cemiyetin adaleti böyle tecelli edecekti. Bunun önüne hiçbir kuvvet geçemiyeceği için Beni İsrail iki bin beş yüz senedir her taraftan kovuldu. Her seferinde ancak canlarını kurtarmağa muvaffak olarak kaçanlar bir başka yerde tekrar zengin olarak gene sadece cemaatlerini ve kendilerini düşünmeğe başlayınca tekrar diğer halkların düşmanlıklarile karşılaştılar ve elli senede bir bütün

servetlerini cemiyete terk ederek yeniden kazanmağa başlamalarını Musa peygamber kendi menfaatleri namına emrettiğini unutarak hüsrana düştüler, ve her şeylerini, hatta canlarını dahi kaptırdılar.

Musa peygamber her ne söylemişse Yahudileri düşünerek söylemişti. Beni İsrail yaşadıkları cemiyetlerde diğer bütün kavimlerden fazla bir adalet borçile mükelleftirler; diğer insanların zekâları ve iradesi dışında onlarda yaşıyan kazanmak ve mal toplamak kabiliyeti hem insanlığa, hem de Yahudi kavmine ancak bu adalet borcu ödenmek şartile faydalı olur. Bu suretle her tarafta kendilerinden çekinilen, fakat hakikatte bazı karakterleri bakımından insanlık hamurunda lüzumlu olan bu insanlar zenginlikle sefaletin, lütufla kahrın, yükseklikle zilletin yan yana yaşadığı tehlikeli bir cemaat olmaktan çıkarak, insanlığa hizmet edecek, yaraşacak hale gelirler. Bugün bütün dünyada Yahudiliğin bu anlamda bir kendine dönüş, Musanın ve Tevratın büyük esaslarını kavrayış hamlesi yaratmasını dilerim. Aksi takdirde bu kavmin felâketi ve dünyanın felâketi önlenemiyecektir.

Peygamberlerin verdiği emirlerin bir kısmında bütün tarih ve cemiyet davalarında bir kördüğüm olarak kalmış, insanları birbirine asırlarca kırdırtmış olan büyük meseleleri sezen ve hal çareleri gösteren hikmetler gizlidir. Hele İslâmlıkta bu hikmetler aklı durduracak kadar çok ve ehemmiyetlidir. Meselâ İslâmlıkta elli senede bir servetlerin yeniden taksimi yerine daha makul, daha tatbiki mümkün olan ve malın kırkta birini her sene fikaraya vermeyi emreden usul konmuştur. Müslümanlık servet ve sermaye toplantısını dağıtmak ve içtimai adaleti temin etmek hususunda her dinden fazla uğraşmıştır. Miras hukukunun diğer bir çok hukuk meselelerinin meskût bırakılmış olduğu Kur'an da başlıca yer alması sebebi budur. Hıristiyanlık ise bu işi mala karşı kayıtsızlık, yardım vesaire şeklinde hukuki değil, fakat sadece ahlâki bir mecburiyet olarak düşünmüştü. Hıristiyanlık Avrupada yerleştikten ve sonraları nüfuzu kırılarak müspet müşahedelere dayanan ilim ve dünya görüşü hakimliğini ele aldıktan sonra servetin bazı usullerle taksimi ve mülkiyetin el değiştirmesi zarureti inkâr edildi. Üç büyük dinden ikisinin kanuni, diğer birinin ahlâki müeyyidelerle cemiyette korumak istedikleri bu içtimaî adaletin temini mevzuu kaldırılmakla iş halledilmiş olmuyordu. Dinlerin mal taksimi ve servetin mahdud ellerde toplanması işile niçin meşgul olduklarını müspet ilimlerdeki ilerleyişten sonra ancak şimdi anlıyoruz. Son yüz senelik müşahedeler göstermiştir ki, cemiyette hukuki ve iktisadi nizam ne olursa olsun, servet ve sermaye zaman geçtikçe mahdud milletlerin ve insanların elinde toplanmaktadır. Bu milletler ve insanlar bu toplanışı makul ve haklı bularak bu servet ve sermayelerden sadece kendileri istifadeye kalktıkları içindir ki din kanunlarının ve onların dünya ölçüsünde yardım fikirini doğuran ahlâki müeyyidelerinin kaldırılmasından sonra dünya felâket içinde kalmıştır. Her yedi senede bir defa piyasa buhran sonra dünya felâket içinde kalmıştır. Her yedi senede bir defa piyasa buhranları, her 40, 50 senede bir defa büyük piyasa buhranlarile beraber ihtilâflar ve harbleri intac eden büyük kargaşalıkları doğuran şey işte bu servet ve sermayenin bazı milletler ve insanlar elinde toplanarak diğerlerinin bundan mahrum oluşudur. Eski Türk darbımeseli bir çok hakikatleri veciz bir lisanla ortaya attığı gibi bunu da kısaltarak kanun haline sokmuştur: Biri yer, biri bakar; kıyamet ondan kopar.

Bugünkü harb, dinlerin büyük insanlık ve tarih davası olarak ortaya attığı toprağın ve servetin tasimi ve içtimaî adaletin temini fikrini reddetmiş maddi ve haris bir dünyanın doğurduğu felâketlerden biridir. İnsanın zengin milletlerin diğer fakir milletleri, zengin sınıf ve cemaatleri düşünerek büyük bir jübile, büyük bir kurtuluş devresi yaşıyacakları ve tekrar böyle haksızlıkları doğurmıyacak yeni bir nizam, yeni bir dünya medeniyeti yaratacakları güne kadar bu felâketler ve hüsranlar devam edecektir. Bunu hem büyük dinler söylüyor; hem de bugünkü müspet müşahedelere dayanmış ilim söylüyor. Dünya ancak bu iki büyük kuvvetin birleştiği, yani dinle ilmin, vicdanla aklın elele verdiği zaman kurtulacaktır.

Bize gelince varlık vergisi kanun ile, cemiyet dinamizminin emrettiği içtimaî adaleti, dinlerin ve ilmin kabul ettiği büyük adaleti bize yakışır bir kanun çerçevesi içinde tatbik etmek kararını almış bulunuyoruz. 'Varlık vergisi hiçbir itiraz hakkı tanımıyor; herkesten müsavi şekilde alınmıyor; hemen tahsili emrediyor; böyle gayri âdilâne vergi olur mu' diyenlere dine ve ilme inanan bir adam sıfatile söylüyorum: dünya yüzünde ve bütün tarih boyunca bundan daha âdilâne hiçbir vergi olmamıştır; Musa peygamberin emrettiği, fakat kavmine tatbik ettiremediği içtimaî adaleti biz varlık vergimizle temin etmiş oluyoruz. Dünyanın ve milletimizin selâmeti için çalışıyoruz; Musanın adaletini yerine getirmeğe uğraşıyoruz.

Ahmed Hamdi Başar, *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1942

DİPNOTLAR

1 Bu kitap hakkında değerlendirme yazıları için bkz. Ergun Babahan, "Ahmet Hamdi Başar", *Sabah*, 6 Ocak 2008; Güngör Uras, "Limancı Hamdi", *Milliyet*, 13 Ocak 2008; Taha Akyol, "Gazi, Başar'a neden kızmıştı?", *Milliyet Kitap*, Şubat 2008, Sayı 10. Lütfü Tınç, *Virgül*, Mart 2008, s. 68-69 ve Sacit Kutlu, "Gazi Haklı gibi...", *Radikal Kitap*, 4 Ocak 2008, s. 16-17.

2 Bkz. Murat Koraltürk (yay. haz.), *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları "Yine Hayal Aleminde Uçuyorum..."*, Cilt 2. *Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 186-189.

3 "Meclisteki müzakereler beş buçuk saat sürdü", *Ulus*, 1 Haziran 1950.

4 *TBMM Tutanak Dergisi*. Cilt 1. Dönem IX. 1950 Birleşim. 4. İkinci Oturum. s. 75.

5 "Hamdi Başar'ın dünkü ve bugünkü görüşleri". *Ulus*, 9 Haziran 1950.

6 "Hamdi Başar'ın dünkü ve bugünkü görüşleri", *Ulus*, 13 Haziran 1950.

7 Benaroya'nın hayat hikâyesi için bkz. Rifat N. Bali (der.), *Avram Benaroya Un Journaliste Juif Oublié Suivi de Ses Mémoires*, Isis Yayınları, İstanbul, 2004.

8 A. Benaroya, "Le spectre du passe se dresse Le Varlik horni à l'Assemblée", *L'Etoile du Levant*, 16 Haziran 1950.

9 "Hamdi Başar'ın dünkü ve bugünkü görüşleri", *Ulus*, 19 Haziran 1950.

10 "La question du Varlik de 1942 à 1950", *L'Etoile du Levant*, 30 Haziran 1950. İstanbul Barosu'nda 118 sicil numarası ile kayıtlı olan Mahir Ruso, baro kayıtlarına göre 1958 yılında vefat etti. Buşahıs hakkındadaha fazla bilgi temin edilemedi.

11 L.L., "Le député Hamdi Başar, Me M. Ruso et le Varlik", *L'Etoile du Levant*, 7 Temmuz 1950.

12 Altan Öymen, "Akıl almaz bir gerekçe", *Radikal*, 13 Şubat 2007.

13 Munis Tekinalp'in günlüklerini yayına hazırlamaktayım. Tekinalp konusundaki tek bilimsel inceleme, Jacob M. Landau'nun *Tekinalp Bir Türk Yurtsever (1883-1961)*, çeviren Burhan Parmaksızoğlu, İlkan Pınar, Oya Pınar, Natali Medina, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996 kitabıdır.

14 Rifat N. Bali, "1952'yılı *Hizmet* gazetesinin Varlık Vergisi ile İlgili Yayını", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2008, Sayı 173, s. 26-33.

15 "Kuşku halinde sanık lehine yorum" anlamına gelir. Anglosakson alemde "giving the benefit of the doubt" olarak geçen bu tabirin Türkçeleştirilmesinde yardımcı olan Ahmet Akşit'e teşekkür ederim.

16 Gazetede yayınlanan metinde bu kelime, "olmamaları" olarak yer almakta. Ancak bunun bir dizgi hatası olduğu aşikâr zira o tarihlerde azınlık seçmenleri gerçekten İstanbul'dan çıkacak milletvekili sayısını tayinde önemli bir unsurdu.

17 "A Propos du Varlik Le député H.Bachar répond à Me Mahir Ruso", *L'Etoile du Levant*, 14 Temmuz 1950.

18 Başar burada, *Bir Medeniyetin Sonu* kitabından sözetmekte.

19 Ahmet Hamdi Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942, s. 3 ve 15.

20 Ahmet Hamdi Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942, s. 243-246.

21 Ahmet Hamdi Başar'ın notu: "Umumi Harpten sonraki mütareke senelerinde İstanbulda bazı dönmeler, Türkiyenin çöküşü ve Yahudiliğin bütün dünyada kudret ve ehemmiyet kazanışı üzerine, kendilerinin yanlış döndüklerini iddiaya başlamışlardı. Bugün dönmelerin içinden hakiki Türk millet camiası arasına canla ve başla ve kati olarak karışma hareketlerinin kuvvetlendiğini, ve bu adamlar ve çocukları arasında yeni reel millet tipinin istediği vasıflara uygun insanlar yetişerek tamamen Türk camiasına girenlerin çoğaldığını görüyoruz."

22 Max Beer, *Sosyalizmin Umumi Tarihi*, Maarif Vekâleti tercüme neşriyatından, s. 17-18.

11. YÜZYILDAN 13. YÜZYIL BAŞINA

BİZANS KOLEKTİF KİMLİĞİ

THEODORA PAPADOPOULOU

Ortaçağ Bizanslılarının Hıristiyan, siyasi dünya algılarının Romalı, dil ve eğitimlerinin Yunan olduğu gözlemlenebilir. Başka bir deyişle, ortaçağda Bizans kolektif kimliği: dini inanç açısından Hıristiyan Ortodoks, siyasi ideoloji açısından Roma, dil ve eğitim açısındansa -Hıristiyan öğretileriyle çelişmedikçe- Yunan stereotiplerinden oluşuyordu. Bu unsurlara dayanarak, Bizanslı öztasavvurunu biçimlendirmiş, değerlerini, kanaatlerini ve özsaygısını geliştirmiş, aynı zamanda da kendisini aynı değerleri paylaştığı bir grubun üyesi olarak hissetmiştir.

Aziz Basileos, Aziz Hrisostomos ve Aziz Gregorios. Kapadokya kökenli Hıristiyanlık üzerine yazılarıyla ünlü Kilise Babaları.

Nilay Yılmaz, Aya Sofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu, Ankara 1933, s. 149.

ÇEVİRİ: PERİ EFE

"Kolektif kimlik" terimi psikoanaliz bilimine aittir ama antropologlar tarafından da benimsenmiştir. Terimin kesin tanımı ile ilgili tartışmalar antropologlar tarafından sürdürülmekle birlikte, belli özellikleri genel olarak kabul görür. Bu terim her tür sosyal grup için (aile, topluluk, sınıf, etnik topluluk, ulus) kullanılmaya başlanmasından itibaren, psikolojiden ziyade ağırlıklı olarak sosyoloji alanında kullanılmıştır. Bu grupların üyeleri hem genel kimlik stereotiplerini hem de bir değer sistemini paylaşırlar. Bu iki faktörü temel alarak öztanım ve özsaygılarını geliştirirler.[1]

Söz konusu olan Bizanslılarsa, onların ortaçağdaki kolektif kimliğini aşağıdaki üç unsurun oluşturduğu kabul edilir: Roma siyasi düşüncesi, Hıristiyan inancı ve Helen kültürü.[2] Bunlar Bizantium'un bin yıllık ömrünün büyük bir kısmını karakterize eder. Bu çalışma genel olarak Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde ve dışında birçok değişikliğin vuku bulduğu 11. yüzyıl ile 13. yüzyılın başı arasındaki dönemle sınırlı kalacak. Bütün bu değişiklikler bir yana, en önemli şey Bizantium'un -dostane ya

da hasmane- ilişkiler geliştirdiği yeni toplulukların ortaya çıkışıdır çünkü Bizans kolektif kimliği bu yeni koşullar ve ilişki ağı içinde sınanmak zorunda kaldı; ya korunacak, ya değişecekti, hatta belki de ortadan kalkacaktı.

Bu halklar doğudan Selçuklular ve Türk kökenli diğer kabileler, batıdan Normanlar, kuzeyden Peçenekler ve Kumanlar ve diğer göçebe halklardı. 11. yüzyılın sonunda Batı Avrupa devletleri Kudüs ve Filistin'de Hıristiyan kanununu yeniden kurmak amacıyla Haçlılar olarak bilinen büyük çaplı seferlere giriştiler. Haçlılar Bizanslılarla aynı inançta olmalarına rağmen imparatorlukta büyük çalkantılara sebep oldular. Bu, bir yüzyıl sonra, 1204'te Konstantinopolis'in işgaliyle ve Doğu (Bizanslılar) ile Batı (Batı Avrupalılar) arasında uzun süreli, giderek şiddetlenen bir çatışmayla sonuçlandı. Bu konuyu anlamak için rağmen söz konusu dönemin sonuna doğru asimilasyon yeteneğinin giderek azaldığını da ifade etmek gerekir.

İmparator Konstantin, detay, 10. yy, Ayasofya. Narteksin güneybatı girişi.

Volker Hollmann, *600 yıllık Aya Sofya Görüntümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, İstanbul 2000.

daha önce, 1054'teki Konstantinopolis ile Roma arasında, Hıristiyanları Ortodoks ve Katolik olarak ikiye ayıran Büyük Bölünme aydınlatıcıdır.[4]

Bizantium'un daha iyi anlaşılması için imparatorluk sınırları içinde bulunan yeni gelenlerin çoğunlukla kabul gördüklerini ve Hıristiyan vaftizi dolayımıyla bir asimilasyon sürecine girdiklerini, yüksek rütbelere ulaşabildikleri orduda hizmet ettiklerini ve işlemek üzere toprak sahibi olduklarını söylemek çok önemlidir. Yerlilerle yapılan karışık evlilikler seyrek rastlanan bir şey olmayıp, bazen Bizanslı aristokratlarla yeni gelenlerin eşit sayıldığı durumlar da vardır.[5] Bu, eski Roma'dan miras kalan bir politikadır; vaftiz, kabul etme ve asimilasyonun Bizanslılar tarafından eklenen yeni anlamıydı. Buna

Bunu takip eden yıllarda asimilasyon sürecinde bir tersine dönüşten bahsedilebilir. Söz konusu değişikliğin ana sebebi Bizantium'un politik ve askeri gücünün zayıflamasıdır; bu, hırslı generaller ve yüksek memurların hizipçi hareketlerinin açık bir nişanesidir.

Bizans kolektif kimliğinin[6] üç unsurunu çözümlemeye başlamadan önce, bu amaç için Bizans bilginlerine ait tarihi metinler, yıllıklar, resmi konuşmalar, mektuplar ve şiirler gibi değişik eserlerden yararlanıldığını söylemek önemlidir. Bizans kimliği hakkındaki bilgimizin yalnızca bu bilginlerin eserlerinden kaynaklandığını her zaman akılda tutmak gerekir. Yani bu, sokaktaki, pazardaki adamın, basit bir çiftçinin değil, eğitim görmüşlerin özimgelerini yansıtır. Bir okumuşun ve soylunun yaşama ve düşünme şeklinin halk üzerindeki etkisi hâlâ süren bir tartışmadır.

ROMA SİYASİ KİMLİĞİ

Bizanslılar daima kendilerini Romulus ve Remus tarafından kurulan eski Roma'nın meşru ve asıl mirasçısı olarak görmüşlerdir. İmparatorlukları, Oktavian Augustus tarafından İÖ 1. yüzyıl sonlarına doğru kurulmuş olan, İmparator I. Konstantinus'un İS 4. yüzyılda Hıristiyanlığı resmen tanımasıyla yeniden biçimlenen Roma İmparatorluğu'nun bir devamıydı.[7] Bu öncelikle Bizanslı hükümdarların bütün resmi belgelerde geçen unvanlarında görülür. Bu unvan, "Roma İmparatoru"dur (Yunanca "Autokrator Romaion")[8] ve devletin ismi Roma'dır (Yunanca "Romaion politeia", Latince "Res publica Romana"nın

11 ile 13. yy arasında Bizantium'un -dostane ya da hasmane- ilişkiler geliştirdiği yeni topluluklar ortaya çıkmıştır. Bizans kolektif kimliği bu yeni koşullar ve ilişki ağı içinde sınanmak zorunda kaldı; ya korunacak, ya değişecekti, belki de ortadan kalkacaktı. Söz konusu yeni topluluklar Selçuklular, Normanlar, Peçenekler, Kumanlar ve diğer göçebe halklardı.

tercümesidir).[9] Bizans İmparatoru terimi resmi terminolojide kesinlikle bilinmezken, Bizantium terimi sadece Konstantinopolis[10] şehrini ifade eder. Modern okurun zihninde uyanan "Siyasal içeriği açısından Bizantium terimi nereden geliyor?" sorusunun cevabı 16. ve 17. yüzyıllardaki bilginlerin çalışmalarında bulunur. İdari ve kültürel merkezi Konstantinopolis şehri olan devlete Bizantium ismini eklemişlerdir. Bu isim o zamandan beri tarihçilerce benimsendi.[11]

Eski Roma'nın mirasçıları olmak, Bizanslılar için onun bütün idari ve hukuk kurumlarının mirasçısı olmak demekti. Bu, başkentlerine Yeni Roma[12] demelerinin sebeplerinden biriydi. Ama bu kurumların yıllar boyunca zamanın ihtiyaçlarına ve

değişen tarihi koşullara bağlı olarak farklılaştığını da belirtmek gerekir.

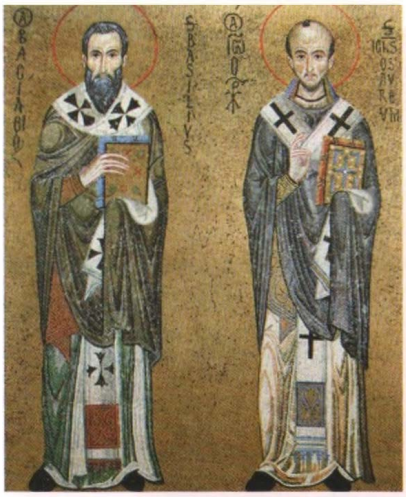
Ekümenizm kavramı Roma siyasi ideolojisinin bir parçasıydı. Eski Roma, "Ekümen" denilen uygar dünyanın öncülüğü iddiasındaydı. (Kelimenin Yunancadaki harfî harfine anlamı "İnsanlar tarafından iskân edilen yer/ Br. Üzerinde insan yaşayan her yer") ve "barbar dünya"nın zıddı olarak kullanılıyordu. Bizantium da yönelik herhangi bir iddia Bizanslıların gözünde tamamen kanunsuzdu.[14]

HIRİSTİYAN İNANCI

Yukarıda sözü edildiği gibi, I. Konstantinus Hıristiyanlığı bağımsız ve yasal bir din olarak tanıdı ve dahası, onda Romalılar birliğinin güçlü bir aracını gördü. Bu noktada Roma imparatorlarının esas görevlerinden biri, Hıristiyan inanç birliğini korumelerine rağmen devletin sınırları içinde hoşgörülen ve hiçbir zaman kovuşturmaya uğramayan tek etnik dinsel gruptur.[21]

Bizanslıların Konstantinus'u imparatorları olarak tanımayan diğer Hıristiyanlarla ilişkileri nasıldı, gibi bir soru sorulabilir. Esas kural olarak onları "kardeşler" olarak görüyorlardı çünkü aynı inancı paylaşıyorlardı. Ama gerçek daha acımasız çıktı

Helen teriminin olumsuz bir anlam taşıdığını, yani Hıristiyanlık öncesi paganlık demek olduğunu her zaman akılda tutmak gerekir. Terime bu dini içerik, Hıristiyan dönemin ilk yüzyıllarında Hıristiyan terimine karşıt olarak eklendi. Bu durumda özel bir etnisite veya ulus imlenmez. Hıristiyanlıktan başka bir inanca sahip olan herkesi gösterir.

Aziz Basileos ve Aziz Hrisostomos, 12. yüzyıl. Palermo'daki saray şapelinden.

Andre Grabar, *Byzantine Painting*, İsviçre, s. 129.

aynı şekilde Hıristiyanlar arasında öncülük iddiasındaydı. Bu ayrıcalık I. Konstantinus'tan geliyordu. Yönetim merkezini Eski Roma'dan Boğaz kıyısındaki Bizantium'un küçük bir kasabasına taşıyarak yeniden kurmuş ve muhteşem binalarla yenilemiştir. Bu yolla Eski Roma'nın emperyal mirasını da kendisinden sonra Konstantinopolis ismini alan yeni merkeze taşıdı.[13] Böylece, Roma İmparatoru Hıristiyan dünyasının hükümdarı olabildi. Konstantinopolis dışından Roma tahtına mak ve yaymaktı. Yeni Roma aynı zamanda Tanrı ve Bakire Meryem tarafından korunan Yeni Kudüs'tü. İmparatorların kendileri ise İsa'nın yeryüzündeki temsilcileriydi. Bununla birlikte imparatorun bir dini makam kurmadığı ve kilisenin içişlerine resmen karışmadığı, son kararın yüksek rütbeli ruhbanların konsilinde (Kutsal Sinod) olduğunun altı çizilmeli. Aynı zamanda, imparatorlar ve halk tarafından ne kadar saygı görürse görsün kilisenin de siyasi işlere karışmasına izin vermezlerdi.[15]

Bizans metinlerine bakıldığında Romalı ve Hıristiyan kelimelerinin giderek özdeş hale geldiği fark edilir.[16] Daha 3. yüzyılda Ortodoks teriminin Hıristiyanla eşanlamlı olarak kullanıldığını belirtmek gerek.[17] Yani Romalının dini, Ortodoks Hıristiyan inancıydı.[18] Sonuç olarak imparatorun görevi yalnızca doğru inancın değil, Tanrı'nın kutsal halkının[19] da korunmasıydı. Bunlar Romalılardı, Hıristiyanlardı, Ortodokslardı.

Heretikler imparatorluk sınırları içinde zaman zaman hoşgörülmekle birlikte yabancı olarak görülür ve devlet dairelerinden dışlanırlardı.[20] Yahudiler özellikle anılmalı, zira ikinci sınıf vatandaşlar olarak görülve aralarında savaşlar kaçınılmaz oldu. Ancak bu gerçek, Bizanslıların diplomatik faaliyetlerinde bir ikna aracı olarak Hıristiyan inancını[22] kullanmasına engel olmuyordu. (İç savaş durumunda bile[23]) Başvurdukları başlıca kanıtlardan ilki, Hıristiyanlar arasındaki bir savaşın bir çeşit iç savaş olduğuydu. Bu iddianın çoğu durumda çok az etkisi vardır. Bu şekilde, 1204'te Hıristiyan Haçlılar yağma, katliam ve şiddetle Konstantinopolis'i ele geçirdiler ve birçok Bizans bölgesinde uzun sürecek bir Frank yönetimi kurdular. Bu, Büyük Bölünme yılı olan 1054'te başlayan çelişkinin zirvesiydi.[24] Kısaca, Bizantium sınırları dışında yaşayanlar da Hıristiyan olarak görüldü ama kendi hükümranları olarak yalnızca Konstantinopolis'teki imparatoru tanıyanlar Romalıydı.

HELEN UNSURU

Bizans kimliği için daha karmaşık olan unsur, Helen unsurudur.[25] Karmaşıklığı, terimin birçok yan anlamından dolayıdır. Hepsinden önce, Bizanslı âlimler için "Yunan"lar ya da daha doğru bir dille "Helen"ler mitolojik ya da tarihi edebiyatı Yunan dilinde yaratan eski bir halktır. Dahası, bu edebiyatın içinde anlatılan insan-

Ayasofya, narteksin güney batı girişinde 'Sunuş' mozaiği, 10 yy. İmparator Iustinianus elinde Ayasofya'yı tutarken (sol), İmparator Konstantinus Konstantinopolis şehrini tutuyor (sag).

Volker Hoffmann, *600 yıllık Aya Sofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, İstanbul 2000, s.71.

lar da Helendiler. Ortaçağda çoğu üst düzey memur olan Bizanslı bilginlerin gördükleri eğitimin dili yalnızca Yunancaydı. Tarihsel metinleri, yıllıkları, konuşmaları, mektupları, şiirleri eski Yunan filozof, tarihçi ve şairlerine atıflarla doluydu. Onların düşüncelerine hayranlık duyuyorlardı, dahası onlara kendi "logos" öğretmenleri gözüyle bakıyorlardı. Bu hem akıl, hem de işlenmiş ve ince bir dil anlamına geliyordu.

Bizanslılar kendilerini Romulus ve Remus tarafından kurulan Eski Roma'nın asıl mirasçısı olarak görmüşlerdir. İmparatorlukları, Oktavian Augustus tarafından İÖ 1. yüzyıl sonlarına doğru kurulup İmparator I. Konstantinus'un İS 4. yüzyılda Hıristiyanlığı resmen tanımasıyla yeniden biçimlenen Roma İmparatorluğu'nun bir devamıydı.

Bizans yüksek öğretimi[26] çoğunlukla eski Yunan felsefesine dayanıyordu çünkü bu sayede hem bilgi ediniliyor hem de insan aklı mantık ile eğitilebiliyordu.[27] Aynı zamanda bu eğitim Kilise Babalarının öğretilmesine de dayanıyordu. Yunan filozofları düşüncelerini gerçeğin aranmasına adadıkları için saygı görürlerdi. Dahası, felsefe Hıristiyan teolojisini anlamak için eğitimin önemli bir durağı sayılırdı. Yunan felsefesine dair bilgi eksikliğinin teolojik düşünceyi hereziye sürükleyeceğine inanılıyordu.[28] Bunların yanı sıra, Bizanslılar bir tarz olarak tanımladıkları eski Yunan *ethos*'unu övmekten asla geri durmadılar ve buna özgürlük, güvenilirlik ve dürüstlük özelliklerini atfettiler. Diğer taraftan Yunan dili açık, uygun, kavrayıcı, ikna kabiliyeti yüksek bir dil olarak tarif ediliyor ve böylelikle insan zihnini çalışmaya yönelttiğine inanılıyordu.[29]

Hem Helen dili ve hem de Helen felsefesiyle yakından ilgilenildi çünkü bunlar insana uyumu gerçekleştirmeyi öğretiyordu. Bu insan, vücudunun güzelliğine değil ruhunun güzelliğine bağlıydı, yani erdeme bağlıydı ama erdem de Hıristiyanın ilk aradığıydı. Bu yolla, eski Yunan eğitimi Hıristiyan eğitimiyle yakın ilişkideydi. Bu yalnızca halk tarafından değil, din bilginleri tarafından da yapılan bir yorumdu.[30]

Ancak Helen teriminin olumsuz bir anlam taşıdığını, yani Hıristiyanlık öncesi paganlık demek olduğunu her zaman akılda tutmak gerekir. Terime bu dini içerik, Hıristiyan dönemin ilk yüzyıllarında Hıristiyan terimine karşıt olarak eklendi. Bu durumda özel bir etnisite veya ulus imlenmez. Hıristiyanlıktan başka bir inanca sahip olan herkesi gösterir. Böylelikle Helen olan herhangi bir şey reddedilebilir bir nitelik taşır. Eğer öğretileri Hıristiyan doktriniyle mutabık değilse, başka durumda saygınlıkları olan Yunan filozofları için de durum aynıydı. Bununla beraber uzlaşma ve bu ikisinin sentezine giden yol daha 4. yüzyılda açıldı. Teolojik eserleriyle bu iki dünyanın arasında -Helen (pagan) ve Hıristiyan- köprü kuran Kilise Babalarının[31] yıllarıydı bunlar. Bunu takip eden yüzyıllarda kelimenin pagan anlamı giderek kayboldu, ancak çok seyrek de olsa 13. yüzyıldaki metinlerde hâlâ rastlanabilir.

Peçenekler ve Kumanlar ve diğer göçebe kavimlerin katılımıyla Bizans kolektif kimliği yeni koşullar ve ilişki ağı içinde sınanmak zorunda kaldı.

Andre Grabar & M. Manoussacas, *L'Illustration du Manuscrit de Skylitzes de Madrid*, Venedik 1979, s.91.

Tarihçi Zonaras'ın 12. yüzyılda yazdığı tek bir paragrafta Helen'in çoklu anlamlarını görmek ilginçtir. Burada Helenizm paganizm anlamındadır, reddedilebilir. Ama "Helenize etmek" Yunan dili ve edebiyatını öğrenmek anlamındadır, tamamen kabul edilebilir ve arzulanandır.[32] Bir Hıristiyan Bizanslının çok gurur duyduğu Yunan eğitiminin neden mutlaka gerekli olduğu açıktır. Bütün kanunlar ve resmi devlet belgelerinin aşağı yukarı 6. yüzıldan itibaren Yunanca yazıldığını söylemek gereksiz. Bununla birlikte, "Helen" teriminin devlet belgelerinde asla görünmediğini ve hiçbir zaman siyasi yan anlamlar taşımadığını da belirtmek gerekir. "Roma imparatoru" unvanı Bizans döneminin sonuna kadar korundu ve devlet, yönetim merkezi Konstantinopolis ile beraber Roma devletiydi. İmparatora "Helen İmparatoru" diye hitap etmek, Roma Hıristiyan ekümenik ideolojisine hakaret olarak algılanırdı.

ÖZET

Eski Yunanlılarla dil, eğitim, gerçeğin ve erdemin aranması, rafine kültür ideali ve aynı coğrafi mirası paylaşma mefhumu Bizanslılara, zaman içinde onların Hıristiyan ardılı, kültürlerinin ve mekânlarının mirasçıları oldukları hissini verdi. Sonuç olarak ortaçağ Bizanslılarının Hıristiyan, siyasi dünya algılarının Romalı, dil ve eğitimlerinin Yunan olduğu gözlemlenebilir. Başka bir deyişle, ortaçağda Bizans kolektif kimliği dini inanç açısından Hıristiyan Ortodoks, siyasi ideoloji açısından Roma, dil ve eğitim açısındansa -Hıristiyan öğretileriyle çelişmedikçe- Yunan stereotiplerinden oluşuyordu. Bu unsurlara dayanarak, Bizanslı öztasavvurunu biçimlendirmiş, değerlerini, kanaatlerini ve özsaygısını geliştirmiş, aynı zamanda da kendisini aynı değerleri paylaştığı bir grubun üyesi olarak hissetmiştir. Bu üyelik Bizanslı için ek bir duygusal değer taşır. Sonuçta kendisini farklı değerler ve kanaatlerle biçimlenmiş diğer insanlardan ayırır. Üç stereotipin bileşimini işaret eden terimler Romalı, Hıristiyan ve Helen idi. Bizantium'un son yüzyıllarına doğru daha sık olarak değişimli kullanıldı.

Bu kimlik değişim ve mücadele zamanlarında, hatta Frank işgali sırasında ve hatta hatta Bizantium'un asimilasyon gücü azalıp sonunda ortadan kalktığında bile terk edilmedi.

THEODORA PAPADOPOULOU
KORFU İYONYA ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Social Identity Theory. Constructive and Critical Advances, hz., D. Abrams – M.A. Hogg, New York 1990, Encylopedia of Social and Cultural anthropology, hz., A. Barnard – J. Spencer, Londra – New York 2003 (ilgili girişler).

2 Bkz. örneğin G. Ostrogorsky, Münih 1963 ilk bölümü. H. – G. Beck, Die Byzantinische Jahrtausend, Münih 1994'ün giriş bölümü

3 St. Runciman, A History of Crusades, c. I-III, Cambridge University Pres 1951-1954.

4 Bizantium genel tarihi için bkz. G. Ostrogorsky, Münih 1963 ve bu makaledeki yüzyıllar için bkz. M. Angold, The Byzantine Empire (1025-1204). A political History, Londra – New York 1984.

5 Angeliki E. Laiou, Institutional Machanisms of Integration içinde: *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, haz., Hélène Ahrweiler – Angeliki E. Laiou, [Dumbarton Oaks Research Library and Collection], Washington DC 1998, 161-181.

6 J. Koder, Byzantinische Identitaet – Giriş notları, *XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen, 18-24 Ağustos 1996* içinde. *'Bizantium. Identity, Image, Influence', Plenary Session I: the Identity of Bizantium*, Kopenhag 1996, c. II, Ana tebliğler, 3-6.

7 Ioannis Zonarae Annales, haz. M. Pinder – Th. Büttner Wobst, Bonn 1841, c. I, 12.10vd.

8 İmparator unvanlarının gelişmesi için bkz. G. Rösch, Onoma basileias: studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spaetantiker und frühbyzantinischer Zeit, [Byzantina Vindobonensia 10], Viyana 1978

9 "Romania" terimi de kullanılır ama yalnızca edebi metinlerde geçer, resmi belgelerde kullanılmaz.

10 Michele Psello, Imperatori di Bizanslo [Cronografia], haz. S. Impelizzeri, Fondazione lorenzo Valla 1984, VII, 3.2-3, VII, 9.1-2

11 "Doğu Roma İmparatorluğu" bugünkü tarih araştırmalarında bir seçenek olarak benimsendi

12 Fr. Dölger, Rom in der gedankenwelt der Byzantiner, *Byzanz und die Europaeische Staatenwelt* içinde, Darmstadt 1964, 70-115

13 Constatino Porfirogenito, De thematibus, haz. A. Pertusi, Biblioteca Apostolica Vaticana, [Studi e Testi 160], Cita del Vaticano 1952, 44.1-4, Fr. Dölger, der Kaiser und Reichsgedanke Konstains des Grossen in der Geschichte, Zürih 1959 (offprint)

14 Unvanına "Roma İmparatoru"nu ekleyen Şarlman'ın İÖ 800'deki taç giymesi buna çarpıcı bir örnektir.

15 Genel bir bakış için, bkz. Hélène Ahrweiler, L'idéologie politique de l'Empire Byzantin, Presses Universitaires de France 1975.

16 Miguel Alaliates Historia, haz. Inmaculada Pérez Martin, (Nueva Roma 15), Madrid 2002, 147.10-14, Annae Comnenae, Alexias, haz. D.R. Reinsch – A. Kambylis, (CFHB XL/1.II), Berolini et Novi Eboraci MMI, c. I, 493.94-6.

17 Bu terim meşru ve asıl insancıl alanı çizer ve Aristoteles'in "Ethica Nicomachea"sına kadar uzanır, 1151a 14vd. İse us ve erdemle ilişkilidir.

18 Attaliates, 73.11 vd

19 Attaliates, 156.20-22, Cf. Old Testament, Exodus, 19.5-6

20 Hélène Ahrweiler, Citoyens et étrangers dans l'Empire Romain d'Orient, *La nozione di "Romano" tra cittadinanza e universalita* içinde. *[Da a Roma alla terza Roma, Documanti e Studi, Studi II, 21 Nisan 1982]*, Roma 1982, 343-350

21 J. Star, The Jews in the Byzantine Empire 641-1204, Atina 1939, St. Bowman, The Jews of Bizantium (1204-1453), The University of Alabama Pres 1985.

22 Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, haz. I. Thurn, [CFHB/5], Berolini et Novi Eboraci 1973, 220.46-53

23 Scylitzes, 338.45-50.

24 Yukarıya bkz

25 J. Koder, Griechische Identitaeten im Mittelalater – Aspekte einer Entwicklung, *Vizantio Kratos kai Koinonia, mnimi Nikou Oikonomidi* içinde, haz. A. Avramea – A. Laiou – E. Chrysos, Atina 2003, 297-319.

26 Ath. Markoloulos, De la structure de l'école byzantine, Lemaitre, les livres et le processus éducatif, *Lire et écrire a Byzance* içinde, haz. Brigitte Mondrain [Centre de recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 19], Paris 2006, 85-96

27 Alexias, c. I, 5.10-14

28 Alexias, c. I, 281.5-12.

29 Eustathii Thessalonicensis, Opera Minora, haz. P. Wirth, Berolini et Novi Eboraci 2000, 61.21-23, 35-37,72.13-14,76.38-41, 77.60-62.

30 Bkz. Örn: 12. yüzyılda Thessaloniki piskoposu olan Eustathius'un eserleri.

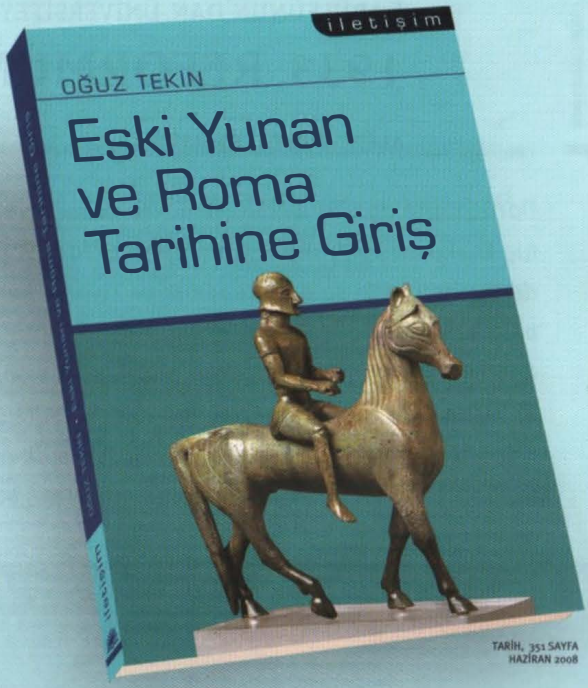
31 Kilise Babaları çok geniş eserler yazan çok yüksek Yunanca eğitimli ruhbanlardır

32 Zonaras, c. III, 61.5vd.

İletişim'den

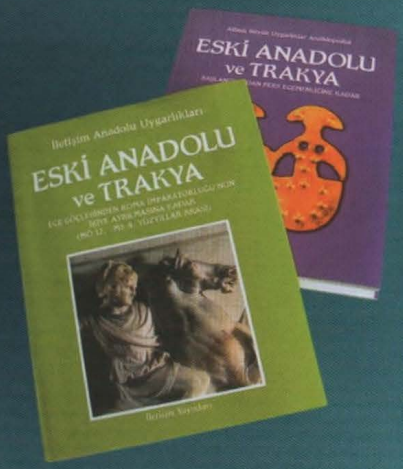
2008 HAZİRAN

Günümüz Batı dünyasının yükseldiği temel, hiç kuşku yok ki, Eski Yunan ve Roma uygarlıkları... Oğuz Tekin, siyasetten askerliğe, hukuktan mimarlığa, sanattan felsefeye akla gelebilecek her alanda Batı'nın gelişiminde kilit rol oynayan bu iki medeniyetin tarihini akıcı ve ayrıntılı bir şekilde anlatıyor. İnsanlık tarihine damga vuran yaklaşık 3500 yıllık bir kesiti her yönüyle gözler önüne seren kapsamlı bir çalışma...

TARİH, 351 SAYFA
HAZİRAN 2008

Oğuz Tekin
ESKİ YUNAN VE ROMA TARİHİNE GİRİŞ

Veli Sevin
ESKİ ANADOLU ve TRAKYA
BAŞLANGICINDAN PERS EGEMENLİĞİNE KADAR

Büyük boy, tamamı renkli, 319 sayfa,
66 harita, 600 resim, 262 çizim, 10 tablo

Oğuz Tekin
ESKİ ANADOLU ve TRAKYA
EGE GÖÇLERİNDEN ROMA İMPARATORLUĞU'NUN İKİYE AYRILMASINA KADAR (MÖ 12. - MS 4. YÜZYILLAR ARASI)

Büyük boy, tamamı renkli, 224 sayfa,
30 harita, 500 resim, 42 çizim, 10 tablo

www.iletisim.com.tr

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

Genel Dağıtım PUNTO Çobançeşme Mahallesi, Altay Sokak, Yenibosna 34196 İstanbul t 212 496 10 50 f 212 551 30 13 e punto@puntokitap.com

DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE (I)

1933 REFORMUNA DOĞRU

ALİ Y. BALTACIOĞLU

Darülfünun'dan üniversiteye doğru gelişen yüz yıllık sürecin bükülme noktası, hiç kuşkusuz 1933 üniversite reformu/tasfiyesidir. Kuruluş, değişim ve dönüşümünü iç ve dış ekonomik ve siyasal konjonktürün belirlediği bu kurum, belki ömrünün pek az bir bölümünü salt bir bilim kurumu olarak yaşadı. Gökten her zaman üç elmanın düşmediği, reformun 75. yılında bile henüz anlaşılmış değildir. "Darülfünun'dan üniversiteye" dizisi, özellikle 1933 üniversite reformunun öncesi ve sonrasına ışık tutmak amacıyla işlevsel bir süreklilik ve bütünlük içinde hazırlandı. Şimdi önünüzde bu dizinin ilk yazısı bulunuyor.

I- DARÜLFÜNUN'UN TARİHÇESİ

1) I. II. III. Darülfünun

Askeri alandaki gerilemeler ve yenilgiler, imparatorluklar için açıklanması zor olgulardır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu için de böyle olmuştur. Her alanda kurulmaya başlanan çağdaş kurumlar, yenilgilere çözüm ve belki de tepki olarak birer birer toplumsal yaşamda yerlerini almışlardır. Başka bir deyişle, imparatorlukta gözlemlenen çağdaşlaşma hareketleri ve dönüşümler, eşzamanlı olarak yenilgilerin tarihinden de izlenebilmektedir.

III. Selim ile Tanzimat, Meşrutiyet dönemleri uygulamalarının ürettiği toplumsal dönüşümleri, toplumbilimsel bir süreklilik ve bütünlük içinde değerlendirmek gerekmektedir. Keramet kuşkusuz, cumhuriyetle birlikte cumhuriyeti oluşturan sürekliliğin önceki aşamalarındadır.[1] İşte Darülfünun'a (DRF) da bu süreklilik ve bütünlük içinde bakmak gerekecektir.

Meşrutiyet devriminden hemen sonra askeri alanda ve eğitimin hemen bütün kollarında, döndüklerinde öğretmenlik yapmak üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş, yabancı askeri uzmanlar çağrılmıştır. Bu bağlamda, sınavla seçilmiş 19 subay eğitim için Berlin'e gönderilmiştir (30.06.1909). Von der Goltz Paşa ikinci kez Osmanlı'nın hizmetine girmiştir (25.06.1909). Bahriyenin düzenlenmesi için İngiltere'den Gambel ile Limpos paşalar getirilmiştir. Balkan Savaşı'nın ardından, başında Lehmann von Sanders'in olduğu 42 subaydan oluşan bir kurul çağrılmıştır (14.12.1913). Eğitim alanında çeşitli bilim kollarını izlemek üzere 49 öğrenci Paris, Lozan ve Sorbon üniversitelerine gönderilmiştir (08.09.1909). Bunu 1909-1914 ve 1914-1918 uygulamaları izlemiş ve çok sayıda öğrenci eğitim için Avrupa ve Amerika'ya gönderilmiştir.[2]

"Dar-ül-fünun": dar (kapı/ev), fünun (bilgiler) sözcüklerinden oluşmuş "Bilgiler Evi" anlamına gelen Arapça birleşik isimdir.[3] İlk DRF 1863'te Sultanahmet'te, Mimar Fossati'nin yaptığı ve Adliye Sarayı olarak kullanılırken 1933'te yanan binada "serbest dersler"le açılır. Bu derslerin konuları tarih, coğrafya, bitkibilim ve gökbilimden seçiliyordu. 1865'te Çemberlitaş'ta Nuri Efendi Konağı'na taşınan Darülfünun-i Osmani, çıkan bir yangın sonucu bütünüyle yanar. II. DRF denemesi 1870 yılında Çemberlitaş'ta, bugün Basın Müzesi'nin işgal ettiği binada yapılır. Ancak dinsel baskılar karşısında 1871'de kapanır. Galatasaray'da Mekteb-i Sultani içinde, Saffet Paşa'nın öncülüğünde 1874'te açılan Darülfünun-i Sultani ise 1882'de kapanır.[4]

2) IV. Darülfünun: Üniversiteye doğru

Bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin (İÜ) çekirdeğini oluşturan dördüncü DRF Cağaloğlu'nda, yakın zamana kadar İstanbul Kız Lisesi'ne hizmet veren binada edebiyat, yüksek din, matematik ve doğa bilimleri bölümlerini içeren Darülfünun-i Şahane adıyla açılır (1900). Dokuz yıl sonra buradan, bugün İÜ Fen ve Edebiyat Fakülteleri'nin bulunduğu alanda kurulu olan Zeynep Hanım Konağı'na taşınır.[5] Daha sonra 1923'te varlığı ortadan kaldırılmış Harbiye Nezareti'nin yerleşik olduğu bina (bugün İÜ merkez binası) da DRF'ye verilir.[6]

Zaman zaman İstanbul Üniversitesi'nin tarihi, medreselerle birleştirilerek Fatih dönemine kadar götürülmektedir. Bu anlayışa göre Türkiye'de üniversitenin uzak başlangıç tarihi, Fatih'in büyük medreseleri açtığı 1470 veya İstanbul'un alındığı günü izleyen 30 Mayıs 1453'tür. Yakın başlangıç tarihi ise ilk DRF denemesinin yapıldığı 1863'tür.[7] Doğaldır ki böyle bir tartışma bu yazının konusu dışındadır. Ancak küçük bir alıntıyla konunun özüne değinmekte yarar olduğunu sanıyorum:[8]

Keramet, kurumların üç basamaklı rakamlarla yaldızlanan yaşlarında değil, eğitsel ve bilimsel öğelerle donanımlı süreklilik ve bütünlüklerindedir. Konuya bu açıdan bakınca İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunu değil 1453'e, 1863'teki ilk Darülfünun-i Osmani denemesine kadar bile götüremeyiz. İşlevsel bütünlük, süreklilik ve aşamacılık ölçeğinde bence İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu 1900'dür.

"Keramet, kurumların üç basamaklı rakamlarla yaldızlanan yaşlarında değil, eğitsel ve bilimsel öğelerle donanımlı süreklilik ve bütünlüklerindedir. Konuya bu açıdan bakınca İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunu değil 1453'e, 1863'teki ilk Darülfünun-i Osmani denemesine kadar bile götüremeyiz. İşlevsel bütünlük, süreklilik ve aşamacılık ölçeğinde bence İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu 1900'dür.[9] İzleyen 1908, 1912 ve 1919 yenilik ve yapılandırmaları bu saptamayı doğrular niteliktedir."

Sultana bağlılığı anlatan "Şahane" (Darülfünun-i Şahane) ibaresi, 1908 devriminden sonra meşruti yönetime oranla "Osmani"ye (Darülfünun-i Osmani) çevrilmiştir. Kasım 1922'den itibaren DRF önce Ankara'ya oranla "TBMM Hükümeti İstanbul Darülfünunu",[10] sonra cumhuriyete oranla "TC İstanbul Darülfünunu" adını almıştır. 1933'te ise bugünkü adına "TC İstanbul Üniversitesi" kavuşmuştur.[11]

"İstanbul'un Mevki-i Ehemmiyeti ve Tarihi Teşekkülü" konusunda Müderris Raule Blanşar tarafından verilen konferans sonrasında Darülfünun önünde. Birinci sıra, soldan sağa: Darülfünun Emini İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Fransız Mümessil Vekili Mösyö Görelli, Müderris Mösyö Raule Blanşar, Coğrafya Müderrisi Ali Macid (Arda), ikinci sırada Bayan Görelli (1924).

Ali Baltacıoğlu Belgeliği

İstanbul Darülfünunu Edebiyat ve İlahiyat Fakültesi müderrislerinden Halil Nimetullah Öztürk.

İstanbul Erkek Lisesi 1937-8 Yıllığı, s. 18 (ilgili sayfa).

İstanbul Darülfünunu Emini (1923-1925) İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu). Yıl 1921.

Ali Y. Baltacıoğlu Belgeliği DRF.1754

II- DARÜLFÜNUN'UN EHLİLEŞTİRİLMESİ (1924-1930)

1) Başlangıç

Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak Osmanlı'nın yönetim yapısı, kurumları Ankara kentine taşınmış, anlam ve simge olarak Osmanlı'yı anımsatan, çağrıştıran her şey silinmiş,[12] kamuya ilişkin ibarelerin önüne önce TBMM, daha sonra TC tamlayanı yerleştirilmiştir. DRF kuruluşu, işleyişi, kadroları açısından bir Osmanlı kurumuydu. Bu kurum 1900-1925 yılları arasında zamanın siyasal, toplumsal ve düşünsel yapısının önünde, geleceğe koşan bir konumdadır. Kadrolarının eylemleri, yayınları, söylevleri, demeçleri ulusal devletin yapılanmasında, sağlamlaşmasında önemli rol oynayacaktır. Devrimlerde izlenen yönteme bilimsel icazet vererek[13] ilkelerin hayata geçirilmesinde öncülük yapacaktır.

DRF, araştırma ve öğretim yükümlülüğünün yanı sıra İstanbul halkı için imgesel düzeyde, cumhuriyet yönetimi için düşünsel, eylemsel ve işlevsel alanda yaşayan son Osmanlı kurumudur.[14] DRF'nin metafizik yapısını ilk sezenlerden biri Halil Nimetullah'tır [Öztürk (1880-1957)]:[15]

"Osmanlıyı vücuda getiren bütün müesseseler teolojik varlıklardı ve metafizik mahiyetleri vardı. İşte bu karanlık varlığın ilmi zihniyetini taşıyan müessese ise ismi gibi kendi de metafizik mahiyetini muhafaza etmekte olan Darülfünun idi."

"Ümmetten ulusa" yükseliş sürecinin düşünselliğini, kurumsallığını üreten DRF kadroları ile, kendine özgü bir devrim süreci ve hızı saptayan cumhuriyet yönetimi arasında önemli bir tedirginlik söz konusudur. 1923-25 yılları bilimsel, yönetsel ve akçalı özerkliği bulunan DRF ile cumhuriyet yönetiminin birbirlerini sınadıkları bir dönem olmuştur. Bir yanda DRF, simgeselden işlevsele doğru gelişen bir çizgide devrimlerin kişilerle özdeşleştirilmeden, ilkesel ve kurumsal bütünlükleriyle hayata geçirilmesini istemektedir. Diğer yanda cumhuriyet yönetimi kendi tanımladığı, sınırladığı, yönlendirdiği, hızını ve kapsamını denetlediği yönetim biçimine DRF'nin ne ölçüde uyabileceğini saptamaya çalışmaktadır. Değişik bir söylemle bu dönem, DRF'nin kadrolarıyla, kurumsal yapısıyla ve toplumsal imgesiyle devletleştirilmesi sürecinin ilk aşamasıdır.

DRF'nin kapatılması konusundaki:[16] "Darülfünun, Kemalist eğilimlere uzak durduğu için, Kemalist Rejimi, tıpkı Alemdar Mustafa Paşa yönetimi türünden geçici saydığı için, Darülfünun müderrisleri Meşrutiyet Dönemi'nin dağınık ufkunu içerdikleri için kapatılıyor," biçimindeki yaygın kanı[17] temelsizdir. DRF ulusallaşmaya, Türk devrimine uzak durduğu için değil, devrimin kişiselleşmesine, içine kapanmasına ve belki de yozlaşmasına karşı durduğu için kapatıldı. Burada Kemalizmle Türk devrimi olgusunu, kırılma noktası olan 1930'dan başlayarak ayırmakta yarar var. DRF kurumuna, inkılapların gerisinde kaldığı, iktisadi alandaki köklü hareketler (devletçilik) ve hukuktaki yapısal dönüşümler (Türk Medeni Kanunu) karşısında yöneltilen duyarsızlık savları bu kurumun üyelerince kabul edilmedi.[18] 1930'ların DRF öğretim kurulu, bilimsel sorumluluğundan ödün vermedi. "İnkılabın gerisinde kalmak" savını ihtiyatla karşıladı ve hatta bu yakıştırmayı anlamakta zorluk çekti.[19] Türk devriminin önünde gideceğini, kişilerin arkasından gidemeyeceğini politik bir seçim olarak değil, bilimsel bir zorunluluk olarak gösterdi. Onun içtenliğinin kanıtı, ileri sürdüğü gerekçelerin bilimselliğindedir.[20]

Sorun, DRF'nin yeni rejimi oturmamış veya geçici saymasıyla ilgili değildir. DRF bilimin, daha doğrusu DRF'nin siyasallaştırılmasına ve ideolojinin Darülfünunlulaştırılmasına karşıdır. DRF'nin cumhuriyetle bir sorunu yoktur. Rejimin, özellikle İstanbul'da yaşayan halkla bütünleşme sorunu vardır. Nitekim DRF'den sonra gelen üniversite, DRF'nin varlığının ortadan kaldırılmasında ileri sürülen nedenlerin hangisine çözüm olmuştur? Yeni üniversite, kamusal sorumluluğunun gereği olan, rejim üzerindeki bilimsel denetimini yapmış mıdır?

Kamu üniversitesi bilincine doğru koşan gelişme, ithal edilen profesörlerle devlet üniversitesi, devletin üniversitesi anlayışına dönüştürülmüştür. 1933'ten sonra rejim, üniversitenin arkasından gelmesini beklemiştir. Ara sıra üniversiteden yükselen övgüler ve tapınım çığlıkları onun için yeterli olmuştur.[21]

Üniversite reformuna giden süreç, bir görüşe göre Zeki Velidi Bey'in 1932'de DRF'den kovulmasıyla başlamış,[22] Kazancıgil'e göre ise 1928'de başlamış ve gittikçe genişlemiştir.[23] Kazancıgil'in bu değerlendirmesi üniversite reformuna toplumbilimsel bütünlük içinde bakabilmemize yardımcı olmuştur. Reformun başlangıcı değişik bakış açılarına göre değil 1928'e, belki 1924'e kadar bile götürülebilir. Yalnız burada iki olguyu birbirinden ayırmak gerekir.

İstanbul Darülfünunu Emini (1921-1923) Besim Ömer Paşa [Akalın] soldan üçüncü.

Ali Y. Baltacıoğlu Belgeliği DRF 1837

"Ümmetten ulusa" yükseliş sürecinin düşünselliğini, kurumsallığını üreten DRF kadroları ile kendine özgü bir devrim süreci ve hızı saptayan cumhuriyet yönetimi arasında önemli bir tedirginlik söz konusudur. 1923-25 yılları bilimsel, yönetsel ve akçalı özerkliği bulunan DRF ile cumhuriyet yönetiminin birbirlerini sınadıkları bir dönem olmuştur.

DRF'nin kurumsal yapısı ve özerkliği çevresinde gelişen bir dizi toplumsal eylem içersinde yer alan Dans Olayı,[24] Tramvay Grevi,[25] Tıp ile Hukuk Fakültesi öğrencilerinin kavgaları karşısında DRF Emini Ismayıl Hakkı Bey'in [Baltacıoğlu (1887-1978)] getirdiği demokratik ve sosyolojik yorumlar,[26] hükümeti TBMM nezdinde zora sokmuştur. Hükümetin DRF'de iki kez tensikat istemi ve bütçeyi bir baskı aracı olarak kullanma eğilimi, duyulan tedirginliğin, kaygının en önemli kanıtıdır. DRF emininin takındığı çağdaş duruşta, cumhuriyetin kazanması gereken içerikle ilgili nitelikler saklıdır. Darülfünun, çevresinde meydana gelen bu olayları günlük heyecanların ve politikanın ötesine taşımış, demokrasi, özerklik, halkçılık ve cumhuriyetçilik ilkelerinin ışığında yorumlayarak kamusal görevini yerine getirmiştir. Bu ilkelerin içini doldurmuş, cumhuriyetin önünü açmıştır. DRF, Ankara'nın kendisini geçici gördüğünün bilincindedir. Ancak TBMM üyelerinin bir bölümü, başta Diyarbakır mebusu Zülfü Bey [Tigrel] ve arkadaşları bu olayları ve DRF emininin olaylar karşısındaki devrimci tutumunu bahane ederek rejime odakladıkları muhalefetlerini DRF üzerinden yürütmüşlerdir.[27] Ancak o dönemin maarif vekilleri eleştirileri cumhuriyetle özdeşleştirmekten kesinlikle kaçınmış, sorunlara ve önerilere sıradan yaklaşımlarda bulunmakla yetinmişlerdir.

Bu bakımdan DRF reformunu değil ama DRF'nin ehlileştirilmesi sorununun başlangıcını 1924'e götürebiliriz. Reform gerektiren koşullar iç ve dış siyasal konjonktüre bağlı olarak ve rejimin bir fonksiyonu biçiminde ilk kez 1930'da ortaya çıkacaktır.

2) Tensikat istekleri

DRF kadroları üzerinde gerçekleştirilen tasfiyeye iki kez (1919[28] ve 1933) tanık olan Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, üniversitenin kalkınmasının dışarıdan zorlanamayacağını, koşullar oluştuğunda kımıldanmanın kendi içinden başlayacağını ve gelişmeye doğru koşacağını söyler.[29]

Tensikat istekleri Baltacıoğlu'nun DRF eminliği sırasında önemli bir sorun olmuştur. Maarif Vekili İsmail Safa [Özler (1885-1940)] tasfiyenin Baltacıoğlu tarafından yürütülmesini uygun görmüş, ilk aşamada Tıp Fakültesi'nin denetlenmesini istemiştir. Baltacıoğlu, oluşturduğu bir bilim kuruluna fakülteyi denetletmiş, aldığı denetim raporunu ve tasfiyeye neden karşı olduğuna ilişkin görüşlerini bakana sunmuştur. Bu açıklamalardan sonra İsmail Sefa Bey tasfiye kararından vazgeçmiştir. İkinci tasfiye istemi Vasıf Bey'in [Çınar (1895-1935)] bakan (8 Mart-21 Kasım 1924), Köprülü'nün onun müsteşarı olduğu döneme rastlar. Vasıf Bey tasfiyenın Baltacıoğlu tarafından yapılmasını ve sonucunun on beş gün içersinde bildirilmesini ister. Ismayıl Hakkı Bey böyle bir tasfiyeyı yapmayacağını, eğer vekâlet ısrar ederse istifa edeceğini bildirince Vasıf Bey de tensikattan vazgeçer.[30]

Baltacıoğlu'nun özerklik konusunda sergilediği titizlik ve direncin

oluşmasında kuşkusuz önceli Besim Ömer Paşa'nın İAkalın (1862-1940)I da payı vardır:[31]

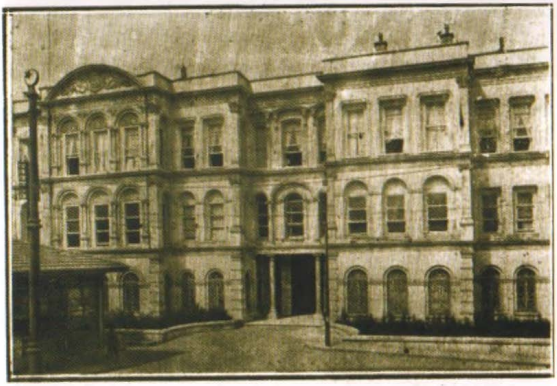
"Maarif Nezareti'nin ilmi muhtariyeti olan İstanbul Darülfünun'a müfettiş gönderdiğini hatırlarım. O zaman Darülfünun Emini (1919-1923) olan rahmetli Besim Ömer Paşa Nezaret müfettişini kabul etmemişti. Maarif Nazırı Müsteşarı'nın kafası bu işi bir türlü almıyordu da şöyle diyordu: 'Nasıl olur efendim, Maarif Nazırı Darülfünun işlerinden de mesuldür. Onunkerameti mi var, Darülfünun'da olan bitenleri nereden bilsin?' Görüyor musunuz bugün böyle demiyorlar, üniversiteyi teftişe de kalkışmıyorlar, ancak Maarif Vekili bir profesörü Vekalet emrine alıveriyor, yani azledebiliyor! Demek oluyor ki üniversitenin muhtariyeti yok."

Böylece cumhuriyetin ilk aylarından itibaren başlayan DRF kadrosu üzerindeki siyasal içerikli tasfiye istem ve girişimleri 1933'e kadar artarak ve çeşitlenerek sürecektir.[32]

Baltacıoğlu'nun eminliği sırasında kendisine ve kuruma çeşitli ve ağır suçlamalar yöneltilmiştir. Bu saldırılara karşı bilim evi olma duyarlılığının yanında ulusal bilincin kaynağı olma görevini, devlet üniversitesi gereğinin ötesinde "kamu üniversitesi"ni sorumluluğu anlayışı içersinde siyasi erke karşı gösterdiği dirençte en yetkin biçimiyle görmek olanaklıdır.[33]

"(...) mevzu-ı bahs olan muhtariyet darülfünun muhtariyet-i ilmiyesi ise bunu Saltanat vermiştir. Kendi umdelerine sadık olmak endişesiyle aleyhtarlarını bile ıskat etmek istemeyen bir Cumhuriyet bunu geri alamaz."

Bu bağlamda, nüktedan olduğu savlanan bir milletvekili, DRF emininin galeyanı karşısında:[35] "Madem ki muhtariyeti saltanat vermişti, cumhuriyet için ilgasında isabet vardır!" demiştir. Ancak burada saptanması güç olan ayrıntı, milletvekilinin mi, yoksa olayı aktaran gazetecinin mi nükteci olduğudur.

İstanbul Darülfünunu'na 1909-1942 yılları arasında hizmet veren Zeynep Hanım Konağı. Bugün yerinde İÜ Fen ve Edebiyat Fakülteleri binası bulunuyor.

Université De Stamboul, Historique, Organisation et Administration Actuelles, Stamboul 1927, s. 33.

3) DRF'nin 1925-6 Bütçesi

DRF emanetince hazırlanan 1925-6 Mali Yılı Bütçesi taslağında "Ecnebi Müderrisler Celbi/Ecnebi Mütehassıslar Harcırah ve Ücüratı" başlığını taşıyan harcama faslı 30.000 lira ödeneklidir.[36] Yasa TBMM Genel Kurulu'nda görüşülürken bu tutar 50.000 liraya yükseltilir.[37] Yabancı müderrislerin getirilmesi için ayrılan 50.000 liralık bu ödenek tutarı, tıp dışında diğer bütün fakültelerin öğretim üyelerinin maaş ödeneklerinden yüksektir. Öngörülen yabancı müderris ödeneği, DRF'nin harcama bütçesinin %7'sini, öğretim kurulu maaş ve ücretlerinin (beş fakülte toplamı) %19'nu oluşturmaktadır.[38] 1925-6 mali yılında DRF'nin genel bütçeden aldığı pay 0/004'tür.[39] Bu anlamlı pay DRF'nin toplumsal değerinin ve etkinliliğinin de ölçüsüdür.

Yabancı uzman ve müderris getirme görencği cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür.[40] Ancak Osmanlı'nın yabancı profesör istemiyle cumhuriyetin istemi arasında önemli ayrılıklar vardır. Düzeltme işlemlerinde kullanılan uzmanlar, dönemler itibariyle Osmanlı'nın siyasi alanda yakın durduğu devletlerden sağlanmıştır.[41] Askeri konularda İngilizlerin ve Almanların egemen oldukları dönemler söz konusudur. İttihad ve Terakki döneminin, felsefesi gereği eğitime ve öğretim kurumlarına vermiş olduğu olağanüstü önem, o sıralarda hemen her alanda Osmanlı'ya egemen olan Almanya tarafından sezilmiş ve DRF'ye yirmi kadar Alman profesörün getirilmesi bir oldubitti olmuştur.[42]

Cumhuriyete ve devrimlere söz vermiş bir DRF'ye karşı, 50.000 lira ödenekli yabancı profesörler kadrosunun bir altıncı fakülte gücüyle Demokles'in kılıcı gibi DRF'nin üzerinde sallanması, öğretim üyelerini tedirgin etmiştir. DRF kadroları üzerinde yaratılan tedirginlik ve güvensizlik ortamı, cumhuriyet yönetiminin belirlediği yeni rolün bu kadrolara benimsetilmesinde baskıcı rol oynamıştır. Daha da geriye giderek, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla başlayan bu tedirginlik ve güvensizlik durumları, DRF ile cumhuriyet yönetimi arasındaki ilişkilerin dorukta olduğu dönemlerde bile sürmüş,[43] zaman içerisinde hızını giderek artırmış, 1933 tasfiyesi/devriminin öngününde öğretim üyelerinde ve kurumun işleyişinde "kurumsal-akademik arıtılma fobisi"[44] biçiminde gözlenmiştir.

DRF'nin yıpratılmasına yönelik çaba, ödeneklilliğin mecliste tartışılması sırasında da sürmüş, ilgili bakanlık olarak Maarif Vekâleti gündeme egemen olamamış, denetim görevini işletememiş,[45] hatta daha da ileri gidilerek eminin TBMM'nin manevi kişiliğini aşağıladığı bile ileri sürülmüştür.[46]

Ödeneklilik tartışmalarının çok şiddetli geçtiği TBMM'de DRF'nin bağımsızlığının bugünkü biçimiyle korunması, ıslahat koşuluyla sürdürül-

mesi, ilgası ve vekâlete bağlanması seçenekleri ayrıntılı olarak gündeme gelmiştir.[47]

Emanetçe hazırlanan, 1.756.096 lira tutarındaki "İstanbul Darülfünunu 1925 Öngörülen Bütçesi",[48] TBMM tarafından 743.945 liraya indirilir.[49] Bu kesintiyi beklenen tasfiyenin habercisi olarak değerlendirenler vardır.[50] DRF emini için öngörülüp, "Darülfünun Emini Tahsisatı" olarak ayrılan 1200 liralık ödeneğin[51] 1190 lira olarak yasalaşması,[52] Emin Ismayıl Hakkı Bey'in (Baltacıoğlu) 26 Nisan 1925'te gerçekleşecek istifasının gerekçeleri[53] arasında yer alacaktır.

DRF'nin devletleştirilmesi işlemi Emin Ismayıl Hakkı Bey'in istifasıyla (26 Nisan 1925) başlayacak ve 1933'e değin sürecektir. DRF Ankara'ya gitmeyecektir, ancak cumhuriyet DRF'yi Ankaralılaştıracaktır.[54]

4) Özerklik ve tüzelkişilik

Özerklik ve tüzelkişilik, üzerinde en çok spekülasyon yapılan iki öğe olmuştur. DRF'nin daha önce belirttiğim konumu, yenilenen özerklik ve tüzelkişilik yapılandırmalarıyla daha da güçlenmiştir. Tüzelkişilik yasasıyla DRF'ye katma bütçeyle yönetilme hakkı ve bilimsel özerklik verildiği ileri sürülmüştür.[55] Ancak DRF, cumhuriyet öncesinde de bilimsel ve yönetsel özerkliğe sahipti.[56] Tüzelkişilikle ilgili 1924 düzenlemesi, 12 Ağustos 1922 günlü tüzelkişilik kararnamesini bağış ve vakfiye alabilir bir yapıya kavuşturmaya yönelikti.[57]

Bu yasayla amaçlanan daha çok DRF bütçesinin Maarif Vekilliği bütçesi dışına çıkarılıp, tüzelkişiliğinin belirlediği hukuki çerçeve içinde "bağış kabul edebilme" yetkisine kavuşturulmasıdır. Buradaki ayrıntı, Mısırlı Prenses Fatma İsmail Hanım Vakfiyesi'nden[58] "Dar-ül Hilafet'ül Aliye İstanbul Darülfünunu"na vakfedilmiş olan payın Türkiye'ye getirilmesini sağlamaktır. Tüzelkişilik düzenlemesi, hilafetin ilgasının ardından "TC İstanbul Darülfünunu"nun aldığı yeni hukuki konum ile vakfiyede yer alan vakıf amacının hukuken uzlaştırılmasına yöneliktir. Başka bir deyişle, TC İstanbul Darülfünunu'nun Fatma İsmail Hanım Vakfiyesi'nden payına düşen geliri alabilmesinin önünü açan bir düzenlemedir.[59] Yoksa bilimsel veya yönetsel bir gerekliliktan doğmuş değildir. Nitekim 1925, 1926 ve izleyen yıllarda DRF bütçeleri biçimsel açıdan "katma bütçeler" olarak görünmelerine karşın, gelir ve gider kalemlerinin bölümlenmesi ve ağırlıkları açısından "genel bütçe"li bir kurum olma yapısı sürmüştür.

5) Dinsel İyileştirmenin Temellerine İlişkin Bildiri (1928)

DRF müderrisleri arasında, cumhuriyetin kendilerinden beklentileri konusunda sorumluluk duyanlardan birisi de Baltacıoğlu'dur, 1928'de hazırladığı "Dinsel İyileştirmenin Temellerine İlişkin Bildirge"yi tartışmaya açarken, Atatürk'ün kendilerinden bir şeyler beklediği kanısındadır.[60] Baltacıoğlu, din kurumunun ulusallaşma devriminin dışında kalmayacağını, budunlar dışında din diye soyut, özdeksel ve nesnel bir gerçekliğin olmadığını belirttikten sonra şöyle der:[61]

"Türkler bir inkılap yapmışlardır. Müslümanlık da Türklerle birlikte bir inkılap yapacaktır. Gerçi böyle bir inkılabı peygamberler, veliler gibi mistik adamların yapacağını zannedenler vardır. Ben o kanaatte değilim; zamanımız, sırrileri besleyecek bir zaman değildir. Dini inkılabın tohumları ilmi, ahlaki, iktisadi ve bedii inkılabın tohumları gibi evvela fikrin ve ilmin açtığı ve temizlediği tarlalara ekilecektir."

Bildirge'nin[62] son bölümü, DRF'nin kamusal sorumluluğunun ve önderlik görevinin sınırlarının genişliği açısından önemlidir:[63]

"Bu suretle yeni Türkiye din sahasında yalnız yeni bir vicdan intibahının değil, bütün esir ve geri olan İslam kavimlerinin hürriyet ve terakkisinin de bir mürşidi olabilecektir. Ancak bu suretledir ki: Cumhuriyet'in bir ilim müessesesi olan İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi vatana karşı borcu olduğu medeni ve asri vazifesini yapmış olacaktır."

Kökleri Meşrutiyet döneminin özgürlük tarlalarında ekili bulunan bu özgün girişim,[64] bir daha tartışılmamak üzere fakülte ve kamuoyunun gündeminden hemen çektirilir.[65] Bildirgenin sipariş üzerine değil, ulusallaşma sürecinin DRF'ye yüklediği bilimsel sorumluluğun gereği olarak ortaya atılması cumhuriyetin yönlendirme, yönetme ve denetleme erkini örselemiştir. Cumhuriyet yönetimi içinde yaşayan son Osmanlı kurumunun köktenci, eylemci ve yüksek hızlı devrimci öğeler içeren bir projeyle Atatürk'ün karşısına çık-

"İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanan layiha etrafında" başlıklı haber.

Vakit, 20 Haziran 1928

ması bu kurumun ilerde yıkılmasını önleyemeyecektir.

6) Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı oluşan muhalefetin şiddetinin ölçülmesine ve laikliğin yasalaşmasına neden olmuştur. Bu deneyimle, gerici eğilimlerin güçleri sınanarak denetim altına alınmıştır ama daha önemlisi, yüksek hızdaki devrimcilerin açığa çıkması sağlanmış ve daha sonra yakıştırılan gerekçelerle tasfiyeleri sağlanmıştır. Ahmet Ağaoğlu ve Baltacıoğlu bu önermeyi doğrulayan iki örnektir. Ismayıl Hakkı Bey'in "Bizim Tapındığımız Mustafa Kemal" ve onu yanıtlayan Reşit Galip'in "Dalalet" başlıklı yazıları basında geniş yankılar bulur.[66] Temelde bu

İlahiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisini İslam Dininde İcab Eden Islahat Esaslarını Hazırlayacaktır.

Milliyet 19 Haziran 1928.

bir hesaplaşmadır. Devrim sürecinin kişiselleşip donması ve işlevselleşmemesi durumunun masaya yatırıldığı andır. Bu bağlamda Baltacıoğlu SCF'nin İstanbul İl Başkanı olduğu için değil, SCF'nin cumhuriyete göre yüksek hızlı bir devrimcisi olduğu için tasfiye edilenler arasında yer alacaktır. Yine SCF'nin diğer iki müderrisi Mustafa Şekip Tunç ve Yusuf Ziya'nın tasfiyeye konu olmamaları bu görüşü destekler niteliktedir.

7) Türk Tarih Tezi

Buradaki çatışma, Zeki Velidi'nin açıklaması çerçevesinde temelde değil, ayrıntıdadır. Dolayısıyla bilimsel ve siyasi olmaktan çok kişiliklerin çatışması gibi görünmektedir. Aslında DRF'nin Türk Tarih Tezi'nin oluşmasına ve olgunlaşmasına ilgisiz kalmasının nedeni, tezin bilime aykırı olmasından kaynaklanmamaktadır. DRF'nin böyle bir projede işlem dışı bırakılarak akademik ağırlığın TTK tarafından yürütülmesi, yabancı bilim adamlarının katkılarına açılması ve kurultaylarla siyasallaştırılmasındadır. DRF'nin alternatifinin olabileceği iletisi, TTK'nin kurumsal yapısı üzerinden Türk Tarih Tezi'nin üretilmesiyle, yabancı bilimcilerin bildirileriyle kazanılan evrensellik içinde kurultaylar aracılığı ile verilmiştir. Togan'ın tezin özü yerine ayrıntılara gösterdiği tepki, temelde DRF'nin işlevini üstlenen TTK'nin kurumsal yapısına ve heyecanı önlenemez yazmanına ilgisiz kalmasından kaynaklanmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Baltacıoğlu, Ali Y. , Doğal Laiklik (dizıyazı), *Gazete Mudafaa-i Hukuk*, 26.01.2001, sayı 36, sayfa 12-3; 02.02.2001, sayı 37, sayfa 12-3; 09.02.2001, sayı 38, sayfa 10.

2 Akyol, İbrahim Hakkı, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", *Türkiye Coğrafya Dergisi*, yıl1, Nisan 1943, sayı 1-2, s. 121-2.

3 Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1993, Aydın Kitapevi.

4 A) Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, s. 545-63. B) Ünat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara 1964, Milli Eğitim Basımevi, s. 49-57. C) Dölen, Emre, "Darülfünun", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, cilt 2, s. 476-7.

5 A) Dölen, Emre, *agy*, s. 476-7.
B) Arslan, Ali, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, İstanbul 1995, Kitapevi Yayınları, s. 50.

6 Maliye Vekâleti müsteşarının başkanlığında diğer bakanlık müsteşarlarının katılımıyla kurulan "Müsteşarlar Komisyonu", İstanbul'da çeşitli nedenlerle boşalan (işgal kuvvetlerinden ve Osmanlı yönetiminden) binaları bakanlıkların gereksinimine göre dağıtmakla yetkili kılınmıştır (01.09.1923 gün ve 2708 sayılı BKK).

7 Bilsel, Ord. Prof. Cemil, *Öğrenirken ve Öğretirken Beraber*, Ebülula Mardin'e Armağan, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 27, 32.

8 Baltacıoğlu, Ali Y., "İstanbul Üniversitesi Üzerine", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 26.01.2002, sayı 775, s. 12.

9 Baltacıoğlu, Ali Y., *agy*, s. 12. Bir zer görüş için bkz. A) Ergin, Osman, *agy*, s. 545-9, 1211-27. B) Dölen, Emre, *agy*, s. 476-7.

10 Mustafa Şekip Tunç'un yazısının sonundaadının altına şu ibareyi koyuyor: TBMM Hükümeti İstanbul Darülfünunu... (Maarif Hakkında Layihalar, TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti, Adet 13, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1339, s. 149).

11 Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *Hayatım*, Yayına Hazırlayan: Ali Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 331-2.

12 Belkiuluslararasıhukukun zorunluluğu sonucu, Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte adını koruyabilen tek kurum Osmanlı Bankası olmuştur. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte 'Osmanlı' ibaresini hangi bir ideolojik zorlama olmadan taşıyabilmiş tek kurum olan Osmanlı Bankası (...)" İlelhem ildem, 115 Yıllık Bir Hazine, İstanbul 1997, s. 151.

13 Atatürk Şubat 1924'te DRF Kurulunu İzmir'le kabul eder. Bu toplantıda Gazi, laik eğitimin temelleri ve hilafetkurumunun varlığının ortadan kaldırılması konusunda düşüncelerini sunan Rektör Baltacıoğlu'na ağır bir soru yöneltir; " Devrimlerin bilimsel yönteml ve sürreci nedir? Devrimciler için hangi yöntem doğal ve daha olağandır: Kamuoyunu aydınlattıktan sonra oldubittileri hayata geçirmek mi, yoksa oldubittileri hayata geçirip sonr ak amuoyunu aydınlatmak mı?' Biran için durdum; adeta sarsılmıştım. Fakat birden kendimi toparlayıp, duraksamaksızın cevabımı vermiştim: 'Bu sürecin şaheseri bizim devrim tarihimizde vardır. Önce oldubittileri hayata geçirmek, sonra kamuoyunu aydınlatmak biçiminde oluşan devrim süreci, şu ana kadar hiç yanılmış değildir ki bir başkasının denenmesi söz konusu olsun. Devrimlerimizin uyguladığı bu süreç ve yöntem, etkin ve hatasızdır." (Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *agy*, s. 295-6.)

14 DRF'nin, kamuoyu izlenimlerinde yaşayan son Osmanlı kurumu özdeşikliği, en sağlıklı biçimde İstanbul basınından izlenebilir. Saltanat ve hilafetten boşalan sayfaları DRF hemen doldurmuştur. Bu durum 1933'e değin sürecektir.

15 Arslan, Ali, *agy*, s. 221.

16 Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler 3*, Tekin Yayınevi, 1987, s. 533-4.

17 Darülfünun'un kapatılması konusunda ileri sürülen "arkada kalan Darülfünun" gerekçesi, hem dönemin Maarif Vekili Reşit Galip, hem de *Kadro* dergisi tarafından dirgeli bir biçimde işlenmiştir (Reşit Galip'in Üniversite'nin açılışı dolayısıyla verdiği demeç; *Hakimiyet-i Milliye* 01.08.1933. [Belge], Burhan Asaf, "Üniversite'nin Manası", *Kadro*, cilt 2, sayı 20, Ağustos 1933, s. 24. [Aydemir], Şevket Süreyya, "Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz", *Kadro*, cilt 1, sayı 12, Birinci Kanun 1932, s. 39. [Aydemir], Şevket Süreyya, "Darülfünun İnkılap Hassasiyeti ve Çavitbey ilktisatçılığı", *Kadro*, c. 2, sayı 14, s. 7-9, Şubat 1933. [Belge], Burhan Asaf, "Arkada Kalan Darülfünun", *Kadro*, Ağustos 1932, c. 1, sayı 8, s. 47-8. [Aydemir], Şevket Süreyya, "İnkılap Kürsülerinde, İnkılap İlmileşmelidir", *Kadro*, Nisan 1934, c. 3, sayı 28, s. 5-6. [Etel, Muhlis Etem, "Bizde Kürsü İktisatçıları ve İktisat İlmi", *Kadro*, İkinci Teşrin 1933, c. 2, sayı 23, s. 46).

18 Hafit Nimetullah'ın İÖztürkİknuya ilişkin reddiyesi için bkz. Arslan, Ali, *agy*, s. 220-21.

19 İGökaşl, Fahrettin Kerim, "Kuvveti Darülfünun", *Tip Dün, yaa, 15* İkinci Kanun 1931, sayı 9, cilt 3, s. 1131.

20 Bu saptamayı izleyebilmek için bkz. A) "Mecmualarımız", *Kadro*, c. 3, sayı 27, Mart 1934, s. 52-3. B) [Baltacıoğlu], İsmayıl Hakkı, "Kadro'ya Göre Yeni Adam, Yeni Adam'a Göre Yeni Adam", *Yeni Adam*, 23 Nisan 1934, sayı 17, s. 11. C) [Aydemir], Şevket Süreyya, "İsmayıl Hakkı Bey'in Metkureciliği", *Kadro*, cilt 3, sayı 29, Mayıs 1934, s. 39. D) [Baltacıoğlu], İsmayıl Hakkı, "Kadro'ya Cevap", *Yeni Adam*, 9 Temmuz 1934, sayı 28, s. 5, 15 ve 16 Temmuz 1934, sayı 29, s. 8.

21 Bu bağlamda, reform sonrası kaynayan üniversiteye rektörolarakatanan Cemil Bilsel'in bir yıllık uygulamalarını yabancı profesörlerin ağzından Başvekil İsmet Paşa'ya sunan mektubu ilginçtir. Prof. Dessaur'in değerlendirmesine göre, Batı üniversitelerinde on yılda yapılanlar, Cemil Bilsel'in yürütmesindeki İÜ'de bir yıla sığdırılmıştır. Mektupta yer alan söylemler yerleşik protokol kurallarına aykırı ve İÜ'nün kurumsal saygınlığını örseler niteliktedir. "Büyük Başvekil" diye başlayan mektup, "Büyük saygıyla ellerinizden öperim." vedasıyla sonlanmaktadır (İÜ Rektörlüğü, 1 Haziran 1935, sayı: 131. (BCA, T.01.06.1935. D13-834, F. 30.10.0.0., Y.142.136)

22 Tunçay, Mete; Özen, Haldun, "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1984, sayı: 10, s. 230.

23 Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Bilimyoğrafyası (1923-1973)*, İstanbul-1973, s. 17.

24 Macar öğrenciler İstanbul'a geldiklerinde Çapa'daki Kız Öğretmen Okulu'nu da ziyaret etmişlerdir. Pilak çalmışlar. Bu arada Macar öğrencilerin, Türk kızları ile dans ettikleri söylentilerinin basında yer almasından sonra olay TBMM'nin gündemine girmiştir (Şubat 1925). Meclis'te hızla siyasallaştırılan dans olayı DRF'nin yıpratılmasına yönelik olarak kullanılmıştır. "DansOlayı" ile ilgiliayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bakınız: Mustafa Şahin, "İstanbul Darülmuallimatı'nda Dans ve Tepkiler", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1998, sayı 173. Ali Y. Baltacıoğlu, "Dans ve Tepkiler'e Ek", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1998, sayı 1176.

25 İstanbul'da tramvay işletme tekelini elinde bulunduran Belçikaşirketinin, yüksek öğretim gençliğine tramvay ücretlerinde "öğrenci indirimi" yapmaması üzerine gelişen öğrenci eylemi. Tramvay Grevi'yle ilgiliayrıntılı bilgiye eleştirel bir bakış için bkınız: Mustafa Şahin, "Darülfünun Talebe Cemiyeti Önderliğinde Gerçekleştirilen Bir Öğrenci Hareketi Örneği", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1992, sayı 107.

26 DRF emininin kendisine yöneltilen, "Darülmuallimat kızları dans edebilirler mi, edemezler mi?" sorusuna verdiği yanıt ilginçtir:

"Türkiye cumhuriyet ilan etmiştir. Tam Avrupalı bir devlet olmak istemektedir. Oysa, Avrupa medeniyet grubunun diğer uluslar arasında bir salonörü olarak kabul edilmiştir. Onunlçin Darulmuallimat gibi ahlakıbir çevredekizlarımızın dans etmelerine engel olamayız." (Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, "Beni Rüsvalıkla, Sahtekarlıkla, Dinsizlikle, Bozguncuklukla Suçlandırmak İstemişlerdi", *Türk Düşüncesi*, 1 Eylül 1955, sayı 22, s. 115-203). Diğer taraftan Tramvay Grevi sırasında DRF öğrencilerinin eylemleriyle ilgili olarak DRF emini şunları söylemiştir. "Öğrenci DRF öğrencisidir. Haksızlığa ve insafsızlığa karşı hareket etmek en doğal görevidir. Özgürlük ve devrim duygusuyla mücehhez olmayan öğrenciye DRF öğrencisi demeyez."

27 "DRF hakkında 'Meslek'in neşriyatıyla başlayan münakaşalar, geçen hafta zarfında, Millet Meclisi'nde Züflü ve Fikret Beylerin verdiği bir takrirle birdenbire patladı ve azami derecesini buldu. Her iki mebus darülfünun şahsiyet-i hükmiyesini illgayı teklif eitiler. (...) Darülfünun'un Konya ve Ankara'ya nakli fikirlerinden başlayarak, derece derece, darülfünunun doğrudan doğruya lağvına kadar ölçüsüz teklifler ortaya çıktı. (...) Darülfünun müderrislerinin Avrupa'ya talebe olarak gönderilmesini bile teklif edenler oldu." ["Propagandadan Sonra Fidye-i Necat. Darülfünun'dan Müderris Yerine Talebe Çıkarılarak İslahara Başlanır mı?", *Meslek*, 03.021925, say18, s. 1-2].

28 Ali Kemal'in (1867-1932) Maarif Nazırı (05.03-14.05.1919) olduğu dönemde DRF'de kimi derslerin lağvedilmesi, kimilerinin birleştirilmesi, bu derslerin hocalarının açıkta kalmasını ve kimi müderrislerin de doğrudan azledilmesiyle geniş çaplı bir tasfiyeye gidilmiştir. İçlmayat Müderrisi Ziya Gökalp de azledilen müderrisler arasındadır. Bu kıyım, üniversite tarihimizde bilinen ikinci tasfiyedir. İlk tasfiye sivil ve askeri nbbiyelerin birleşmesi sırasında yapılmıştır. Ali Kemal tarafından yapılan ikinci tasfiyeyi konu alan ayrıntılı bir çalışmaiçin bkz. Baltacıoğlu, Ali Y., *Ziya Gökalp Üniversitesi (1913-1915), Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitim*, Editör: Doç. Dr. Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayını No: 8, Hasan Ali Yücel Araşırma ve Uygulama Merkezi Yayını No: 3, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara 2007, s. 305-351.

29 Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, "Türk Üniversiteleri Nasıl Kalkınacaklar", *Yeni Adam*, 27. 09. 1951, sayı 709, s. 3.

30 Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım, Tenâkat İstekleri ve Emnlıkların Ayrılışım*, s. 302.

31 Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, "Üniversiteye Dokunmayın!", *Yeni Adam*, 28.06.1956, sayı 753.

32 Baltacıoğlu'nun tasfiyeye neden karşı olduğunu belirten onbir maddelikgörüşü için bkz. Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım*, s. 302-3.

33 Üniversiterin ulusal bilincin kaynağı ve bilim evi olma sorumluluklarını sonuç bir biçimde "kamu üniversitesi" terimiyle literatüre M. Tahir Hatipoğlu kazandırmıştır. Hatipoğlu, M. Tahir, *Türkiye Üniversite Tarihi*. Selvi Yayınları, 2. Bası, Ankara 2000, s. 459-522.

34 A) "Darülfünun Eminl Ateş Püskürüyor", *Cumhuriyet*, 28.01.1925, say1262, s. 1-3. B) "Darülfünun Muhtariyeti Geri Alınamaz", *Vatan*, 28.01.1925, sayı 467, s. 1-4.

35 "Darülfünun Hadiseleri. Darülfünun'un Muhtariyetini İlgaya Taraftar Olanlar Faaliyette", *Cumhuriyet*, 31.01.1925, sayı 265, s. 1-2.

36 DRF Divanı'nca 1341(1925-1926) mali yılı için hazırlanan Bütçe Yasa Taslağı, 34X21 boyutunda 18 sayfadan oluşmuş biryazmadır (Ali Y. Baltacıoğlu Belgeliği, Belge No: DRF.168). Bütçe Komisyonu'nda (Muvazene-i Maliye Encümeni) veGenel Kurul'da taslak üzerinde yapılan değişiklikler, görüşmeleri yakından izleyen dönemin DRF Emini İsmayil Hakkı Bey tarafından bu defterе mavi ve kırmızı kalem kullanılarak işaretlenmiş, açımlanmış, yeni durumu yazılarak belirtilmiştir.

37 "Darülfünun Bütçesi", *Cumhuriyet*, 22.04.1925, sayı 346, s. 1-3.

38 1341 Senesi DRF Bütçe Kanunu (22.04-1341 şün. 647 sayı).

39 1341 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu (1.6.0.413341).

40 A) [Baltacıoğlu], İsmayil Hakkı, "Ecnebi Müteahssıslar", *Akşam* gazetesi, 20 Haziran 1340. B) Suphi Nuri İleri, "Yabancı Mütehassıslar", *Yeni Adam*, 25 Son Teşrin 1943, sayı 465. Ö Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara 1997, s. 134-153.

41 Yabancı uzmanların ülkemizde çalıştırılmaları sürecinde, hangi ulusların hangi dönemlerde hangi alanlarda egemen oldukları konusunda bkz. İleri1, SuphiNuri, "Bazı Millî ve Hukukî Mukayeseler", *İktisat Tiearet Mecmuası*, yıl 1, sayı 11, Mart 1935, s. 18.

42 A) Dönemnin söylemiyle "yabancı müderris celbi" ilk kez 1915 yılında gerçekleşmiş ve 20 Alman öğretim elemanı DRF'de görev almıştır. Bu grupla, 1933'te yeden müderrislerin ücretleri, akademik konumları ve statüleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerliklerbize saltanat dönemindeki mesaflzik öğelerle süslü yabancı uzman saplantısının sürdüğünü göstermektedir. Prof. Dr. Emre Dölen'in (*I. Dünyaşavaşı Sırasında Darülfünun'da Görevlendirilen Alman Öğretim Elemanları*, Eczacılık Tarihi Araştırmaları, İstanbul 2003, İstanbul Üniversitesi Yayın No 4398, Eczacılık Fakültesi Yayın No 80) konuya ilişkin karşılaştırmalı saptaması önemlidir. "Gelecek öğretim elemanlarına yıllık 750-1000 Osmanlı lirası maaş ve bekâr olanlara 60, evli olanlara da 100 Osmanlı Lirası yolluk ödenecekti. Ödenen maaş aynı dönemde aynı konumda bulunan Türk öğretim elemanlarına ödenenin katları düzeyindedir. Aynı durum ileride 1933'te gelecek olan Alman öğretim üyeleri için de ortaya çıkacak ve daha önce olduğu gibi büyük huzursuzluklara neden olacaktır (s. 232). Alman öğretim elemanları daha önceki akademik konumlarına bakılmaksızın müderris olarak görevlendirilmişler ve Türk öğretim elemanları da bunların yanına yardımcı ve Türkçe bilmeyenlerin derslerini tercüme etmek üzere tercüman olarak verilmişlerdi.

Türk öğretim elemanlarını aşağıdayıcı olan bu durum 1933'te yeniden tekrarlanmıştır. (s. 235-6). B) Dr. Franz Schmid'in yönlendirmeleri ve Alman profesörlerin DRF'deki etkinlikleri için bkz. Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım*, s. 224, 226-8 ve 280 ve *Maarifte Bir Siyaset, Hayat Kütüphanesi, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul* 1935, Necm-i İstikbal Matbaası, Darülfünun Nasıl İslah Edilir?, s. 65-84.

43 Hilafetin varlığının ortadan kaldırılması konusunda, İzmir'de cumhuriyet yönetimine bilimsel danışmanlık yapan DRF kurulu İstanbul'a döndükten (18 Şubat 1924) hemen sonra DRF Divanı (senato), Emin İsmayil Hakkı Bey'in çağrısıyla toplanır. "Divan üyeleri, başta rahmetli Kemal Ceriap, merak içinde soruyorlar. 'Ne haber, ne haber? Darülfünun ne oluyor, ne olacak' diyorlar. Ben de soruyorum. 'Bu kurumun yaşamasını mı istiyorsunuz, yoksa kapanmasını mı?' Yüksek sesle: 'Tabii yaşamasını isteriz', diyorlardı." (Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım*, s. 297). DRF eminі kaygıları gidermek, DRF'nin önünü açmak için "bilimsel kanaatini" biraz da yazınsal bir biçemle siyasallaştırdıktan sonra, bir telgraf metni olarak Mustafa Kemal'e göndermeyi zorunlu buluyor. DRF ile Gazi arasındaki telgraf iletilerinin tammetniçin bkz. Palazoğlu, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk*, Ankara 1991, cilt 1, s. 155ve 157.

44 Tasfiye kaygısını en derinden duyanlardan biri de İsmayil Hakkı Bey'dir. O, adım adım gelen tasfiyeyi bütün benliğiyle duyumsamış, caresizliğini açık bir biçimde ortaya koymuştur. Maarif Vekâleti'nden gelen yazıda, İsmayil Hakkı Bey'in DRF'deki görevinin 31 Temmuz 1933 günü son bulmuş olduğu bildirilliyordu (Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım*, s. 316). Bu sıradan bir memuriyetiri bitirilmesi değil, belkida başoğbir bilimcinin yaşam biçiminden üreyen yüksekhızın, özgün düşüncenin cumhuriyet yönetiminin sınırladığı, denetlediği ve zamana yaydığı hızla (dondurulması, yani durdanmasıeylemiydi.

45 "İlim ve Dedikodu", *Akşam*, 4 Nisan 1925.

46 "Hakkı Tarık Bey hu meyanda darülfünun lisesinainin, TBMM'nin şahsiyet-i manevıyesine karşı vaki tecavüzün heyet-i umumiyecetaslik edildiğini söylemiş ve misal olarak Darülfünun Emaneti Bütçesi'nin müzakeresi esnasında bizzat bulunmak arzusunu doğrudan doğruya muvazene-i maliye encümeni nezdinde telgrafla izhar etmesi ve kendilerinin tanzim etikleri bütçelerinin icrasına emaneti ve fakülteler meclis-i müderrisinin memur bulunduğuna dair koydukları kaydın meclis-i milliye olduğu kadar tecavüz mercii dolayısıyla Maarif Vekaleti'ne karşı da bir hakaret olduğunu işaret etmiştir." ["Meclis Darülfünun'un Tarziye Vermesini İstedi", *Cumhuriyet*, 28.02.1925, sayı 293, sayfa 1-2].

47 "Darülfünun Son Hadiseleri ve Ankara", *Son Telgraf*, 17.02.1925, sayı 246, sayfa 3.

48 Bkz. 32 sayılı dipnot.

49 1341 Senesi Darülfünun Bütçesi (22.04-1341şün ve 647 sayılı kanun).

50 [Berkin], Mehmet Servet, "Ceza Gören Darülfünun", *Meslek*, 28.04.1925, say120, s. 1-2.

51 "Darülfünun eminine müderrislik maaşından başka muayyen bir tahsisat verilir." (İstanbul Darülfünunu Talimatnamesi, madde 19).

52 33,368 Lira olarak genel kurula gelen "Emanet Maaş ve Ücuran" faslı, Kangrı Mebusu Talat [Oray (1888-1955)] Bey'in: "Vuku'u meclis-i aliyi müteessir eden birtakım hadisattan malumattar eden müzakeratın Darülfünun'u temsil eden makama karşı bir ifadesi olmak üzere emanettahsisat-ı seneviyesininon lira noksanıyla kabulünü teklif ederim." yönündeki önergesi üzerine 33,758 Lira olarak yasalaşır (Yüz sekizinci İçtima, 30.04.1341. Birinci Celse, TBMM Zabıt Ceridesi, 2. İntihap, 2. İçtima, cilt 18, s. 374-5).

53 "Büyük Millet Meclisi Üniversite bütçesini konuşurken 360 lira olan yıllık ödeneğimden 10 lirasını kesti. Ben de rektörlükten ayrıldım." (Baltacıoğlu, "Husumet Mantığı", *Yeni Adam*, 8 Haziran 1956, sayı 653).

54 27 Eylül 1923 günlü *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yer alan "Darülfünun Ankara'ya Gidemez!" başlıklı haber yorum bu durumu somut bir kanıttır.

55 A) Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler* 1, Tekin Yayınevi 1989, s. 277. B) Ergin, Osman, a.g.y., c. 1-4, s. 1239.

56 Arslan, Ali, a.g.y, s. 101.

57 Arslan, Ali, a.g.y. s. 105.

58 Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım*, s. 267, 269, 278, 286-7.

59 Prenses Fatma İsmail Hanım Vakfıyesi'nden DRF'ye ödenmesi gereken payın alınması konusunda hukuki açıdan çok emeği geçen Ebulula Mardin'in Kahire müftüsünü ikna etmekiçin yaptığı benzetme ilginçtir (bkz. Bilsel, Cemil, a.g.y, s. 92-3).

60 Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, *Hayatım*, Tefrika No: 2, *Yeni Adam*, Eylül 1968, sayı 805, s. 7.

61 A) İsmayil Hakkı, "Türk Devrimi Karşısında Müslümanlık", *Milli Mecmua*, 15 Mayıs 1928, sayı 116. B) Baltacıoğlu, Ali Y., Doğal Laiklik (diziyazı), *Gazete Müdafaa-i Hukuk*, 26.01.2001, sayı 36, s. 12-3; 02.02.2001, sayı 37, sayfa 12-3; 09.02.2001, sayı38, s. 10.

62 "İlahiyat Fakültesi'nde Hazırlanan Layiha Etrafında", *Vakit* gazetesi, 20 Haziran 1928, sayı3753.

63 "İlahiyat Fakültesi'nde Hazırlanan Layiha Etrafında", *Vakit* gazetesi, 20 Haziran 1928, sayı 3753.

64 "Dini imtihan meselesi bir Darülfünun sefi gibi başlayacak, DRF muhitinde aşacak, taşacak nihayet konferanslar, münazaralar ve kongrelerle bütün milleti, tarihi saracak (tur)." (İsmayil Hakkı, *Din ve Hayat*, İstanbul 1334, s. 47-8).

65 *Milli Mecmua*, 10 Nisan 1928 günlü 108. sayısında, pek mühim bir ankete başlayacağını kapağında duyurmasına, iç sayfasında geleceksayılara ilişkin içeriği bildirmken ve "Bundan mada Köprülüzade Fuat Bey'in anketimize cevabı vardır." ibaresine karşın, Köprülü'nün görüşleri yayınlanmamıştır. Ayrıca konuyla ilgisi bakımından bkz. Ergin, Osman Nuri, a.g.y, c. 5, s. 1180-1064.

66 A) [Baltacıoğlu], Müderris İsmayil Hakkı, "Bizim Tapındığımız Mustafa Kemal", *Yurun* gazetesi, 12 Teşrin-i Evvel 1930, sayı 298, s. 1. B) Dr. Rıfkı Salih Zülfü, "Delâlet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrin-i Evvel 1930, sayı 3316, s. 1-2.

ULUS-DEVLET POLİTİKALARI VE TOPONOMİK DEĞİŞİM

GÜNEYDOĞU BULGARİSTAN'DAKİ HARABE KÖYLER

MEHMET HACISALİHOĞLU

Bu makalede, harabe araştırmalarındaki genel duruma ve Balkanlar'da yaşanan gelişmelere kısaca değinilerek harabe haline gelmiş köyler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Köylerin Osmanlı dönemindeki varlıklarıyla ilgili Osmanlı arşiv kaynaklarından yararlanıldı. Osmanlı yönetiminden sonra bölgede yaşanan gelişmeler Bulgarca ve diğer dillerdeki kaynaklardan yararlanılarak takip edilebilmektedir. Ayrıca eski haritalar üzerinden yapılan koordinat hesaplamaları ve GPS yardımıyla bölgede bir alan çalışması yapıldı. Yazıda, harabe köyler hakkında ayrıntılı bilgiler ve fotoğraflar da yer alıyor.

Gedikler Köyü'ndeki mezarlıkta bulunan yazısız mezar taşı.

Fotoğraflar Mehmet Hacısalihoğlu

Bu makalede, Bulgaristan'ın güneydoğusundaki bölgede göçler nedeniyle boşalarak harabe haline gelmiş köyler ele alınmaktadır. İncelenen bölge, Osmanlı egemenliğinin son yıllarında İslimye Sancağı adıyla idari bir birim oluşturmaktaydı. Günümüzde Bulgaristan'ın güneydoğusunda, Karadeniz sahilinden Eski Zağra sınırına kadarki bölgeyi kapsamaktaydı. İslimye Sancağı'ndaki Osmanlı kaynaklarına göre 1870 başlarında toplam 8 kaza (İslimye, Yeni Zağra, Yanbolu, Karinabad, Aydos, Bergos/Burgaz, Ahyolu ve Misivri) bulunmakta ve bu kazalarda toplam 444 köy bulunmaktaydı.[1] Bu köylerin 227'si, yani %51'i bütünüyle Müslüman köyüydü. Kalan köylerin bir kısmı Müslüman gayrimüslim karışık ve önemli bir bölümü bütünüyle Hıristiyan köyleriydi. Bununla birlikte, Hıristiyan köyleri genellikle Müslüman köylerinden nüfusça daha kalabalık ve Hıristiyan hanelerdeki kişi sayısı da Müslüman hanelere göre ortalama olarak daha çoktu. Müslüman hanelerin ortalama kişi sayısı 6,6 iken, Hıristiyanların ortalama hane büyüklüğü 6,9 kişiydi. Hane ölçeğinde bakıldığında sancağın %52'si gayrimüslim ve %47'si Müslüman, erkek nüfus olarak bakıldığında %53'ü gayrimüslim, %42'si Müslüman ve %4'ü Kıpti (Çingene) idi. Söz konusu bölgede son iki yüz yılda yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik süreçler sonucunda toponomik yapı radikal bir değişim geçirdi ve büyük çoğunluğu Müslüman (Türk) olan çok sayıda köy boşalarak haritadan silindi. (bkz. İslimye Sancağı haritası)

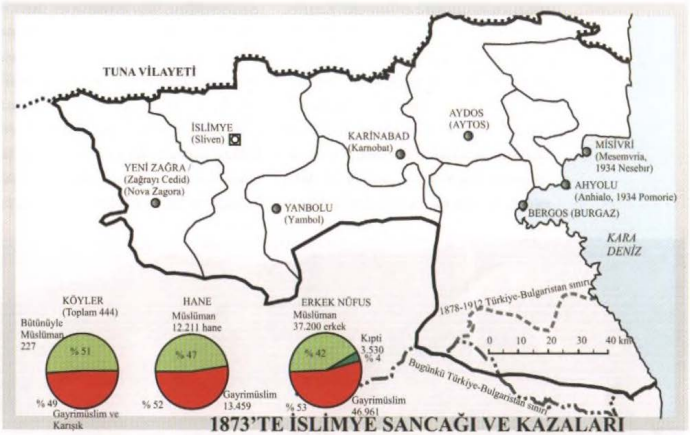
Bu makalede, harabe araştırmalarındaki genel duruma ve Balkanlar'da yaşanan gelişmelere kısaca değinilerek harabe haline gelmiş köyler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Köylerin Osmanlı dönemindeki varlıklarıyla ilgili Osmanlı arşiv kaynaklarından yararlanıldı. Osmanlı yönetiminden çıktıktan sonra bölgede yaşanan gelişmeler Bulgarca ve diğer dillerdeki kaynaklardan yararlanılarak takip edilebilmektedir. Ayrıca eski harita

kaynakları üzerinden yapılan koordinat hesaplamaları ve GPS aleti yardımıyla bölgede bir alan çalışması yapıldı. Bu çalışma sırasında harabe köyler hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün oldu ve ayrıca bu harabelerin fotoğrafları çekildi.[2]

Harabe araştırmaları (Almanca: Wüstungsforschung)[3] Avrupa'da arkeoloji ve tarihsel coğrafya disiplinleri kapsamında bir araştırma alanı olarak gelişmiş olup, bu alanda şimdiye kadar geniş ve önemli bir literatür meydana gelmiştir. Bu çalışmalarda ortaçağdan itibaren Avrupa'da yaşanan savaşlar, salgın hastalıklar vb. nedenlerle boşalmış köyler kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmalar yardımıyla örneğin otuz Yıl Savaşları gibi uzun süren savaşların kırsal kesime etkileri daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur.[4] Harabe araştırmaları yalnızca siyasal tarih açısından değil, sosyal ve ekonomik tarih açısından da büyük önem taşımaktadır.[5]

Bir siyasal gelişmenin etkilerinin boyutlarını anlamak ve değerlendirmek açısından harabeler önemli veriler oluşturabilir. Örneklendirmek gerekirse, daha önce Avusturya'nın eline geçen kuzey Sırbistan'ın bir kısmı 1739'da yapılan Belgrad Antlaşması'yla tekrar Osmanlı yönetimine geçti. Bunun üzerine bu topraklarda yaşayan çok sayıda Sırp köylünün topraklarını terk ederek Avusturya yönetimindeki bölgeye göç ettiğini biliyoruz. Bununla birlikte, göçün gerçek boyutlarını ancak terk edilmiş köylerin sayısını öğrendiğimizde anlamamız mümkün olmaktadır. Nitekim Olga Zirojević'in bir çalışmasına göre, 1741 tarihli bir Osmanlı tahrir defterinde bu bölgede bulunan toplam 1546 köyden 721 köyün terk edilmiş olduğu kaydedilmektedir.[6] Bu veri sayesinde bunun çok büyük bir göç olduğunu ve bölgedeki nüfusun yarıya yakınının yerlerini terk ettiğini söylemek mümkün olmaktadır.

Bu örneğe rağmen, Osmanlı tarihi araştırmalarında harabe incelemelerinin yaygın bir araştırma alanı olarak geliştiğini söylemek mümkün değildir. Tam aksine, harabelerle ilgili yalnızca birkaç çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların azlığına rağmen bunlardan özellikle Alman tarihsel coğrafya profesörü Wolf-Dieter Hütteroth'un kitapları çok değerli ve Türkçeye kazandırılması gereken eserlerdir. Bu çalışmalardan birinde, Hütteroth Konya ve çevresini incelemiştir. Tahrir kayıtlarını ve diğer yazılı kaynakları kullanarak bölgedeki yerleşim yerlerini tespit etmiştir. Hütteroth, bölgede ayrıca bir alan çalışması yaparak çok sayıda harabeyi tespit edebilmiştir.[7] Hütteroth'un Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerini ele aldığı eserleri de bulunmaktadır.[8] Bu eserler dışında, Osmanlı Devleti'nde harabeler üzerine yapılmış başka bir çalışma, Helene Antoniades Bibicu'nun uzun makalesidir. Antoniadis-Bibicou bu çalışmada Yunanistan'da ortaçağın sonlarından 1850'ye kadar oluşan harabelerin sayısını ve harabe olma nedenlerini ele almaktadır.[9] Harabeler konusunda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye üzerine yapılan araştırmalar bu kadar sınırlı olmakla birlikte, çok göç almış ve göç vermiş bu bölgenin bu tür incelemeler için çok zengin kaynak malzemesine sahip olduğunu belirtmek gerekir.

GÖÇ VE GÖÇÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Burada incelenen İslimye Sancağı'ndaki göçleri etkileyen faktörleri, genel Balkan tarihinin son iki yüzyıllık dönemini şekillendiren si-

yasal ve ekonomik gelişmeler kapsamında ele almak gerekir. Balkanlar'da Osmanlı egemenliği 18. yüzyılın sonlarından itibaren sarsılmaya başladı ve özellikle 19. yüzyılda imparatorluktan kopan topraklar üzerinde bağımsız krallıklar kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki egemenliğine en büyük darbeyi Rus egemenliğini kaybetmesine neden oldu. Özellikle 93 Harbi diye adlandırılan 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti Dobruca, Tuna Nehri'yle Balkan Dağları arasında yer alan Tuna vilayetini ve Balkan Dağları'nın güneyinde Edirne yakınlarına kadar uzanan İslimye Sancağı'nı da içine alan bölgeyi kaybetti. Berlin Antaşması'na göre, Balkan Dağları'nın güneyinde Doğu Rumeli Vilayeti kuruldu.[10] Osmanlı'ya bağlı bir statüde bulunmasına rağmen fiilen Rusya'nın etkisi altında bulunan bu vilayet, 1885 yılında Bulgaristan tarafından ilhak edildi. Bu savaşlar, bölgedeki Müslümanların yüzyıllardır yaşamakta olduğu topraklardan ayrılıp göç etmesini de beraberinde getirdi. Çok sayıda Müslümanın hayatını kaybettiği bu dönemde (ölü sayısının 500 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir) göç eden Müslüman (Doksanüç Muhacirleri) sayısının bir milyonu aşkın olduğu tahmin edilmektedir.[11]

Harabe araştırmaları Avrupa'da arkeoloji ve tarihsel coğrafya disiplinleri kapsamında bir araştırma alanı olarak gelişmiş olup, bu alanda şimdiye kadar geniş ve önemli bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmalarda ortaçağdan itibaren Avrupa'da yaşanan savaşlar, salgın hastalıklar vb. nedenlerle boşalmış köyler kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Kara Ahmed Mahalle Köyü'nün ismi 1934'te Debelets olarak değiştirilir, 1967 yılında tamamen boşaltılır, 1976 yılında da resmen kayıtlardan silinir. Köyün aşağı mahallesi sular altında kalır, yukarı mahallede evler kısmen yazlık olarak kullanılmaktadır.

Çarlığı vurdu. Bir yandan savaşlar yoluyla Osmanlı topraklarına girerken, öte yandan Hıristiyan kardeşliği ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren Panslavizm propagandası yoluyla bölgedeki Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde güçlü bir etki oluşturdu. Bu şekilde Ortodoksların hamisi olma iddiasını fiiliyata koymaya çalıştı ve bunda da büyük ölçüde başarılı oldu. Buna karşılık bölgedeki Müslümanlar da Osmanlı Devleti'yle kader birliği içindeydi. Her ne kadar Babıâli Hıristiyan halkı imparatorluğa bağlamak için reformlar yapma yoluna başvurduysa da elde ettiği başarılar sınırlı kaldı. Rusyanın fiili askeri gücü, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki

Ulus-devletlerin kuruluşuyla birlikte başlayan homojenleştirme politikaları bu göçlerin günümüze kadar devam etmesine neden oldu. Bulgaristan'da Müslüman azınlığa yönelik baskılar bazı dönemlerde yoğunlaştı ve kitlesel göçler yaşandı. Örneğin 1934 yılında milliyetçi bir hükümet darbesi sonucunda ülkede yaşayan Türklere karşı baskılar arttı ve bunun üzerine kitlesel göçler yaşandı. Bulgaristan'da 1945'te sosyalist rejimin kurulması üzerine başlayan kültürel baskıların etkisiyle 1950-51 yıllarında kitlesel göç yaşandı. Özellikle 1984'ten itibaren Todor Jivkov yönetimindeki ülkede Müslümanların isimlerinin zorla değiştirilmesi ve diğer baskılar üzerine 1989 göçü yaşandı.[12]

1878-1992 arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 1.160.000 olarak hesaplanıyor. A. Eminov'a göre bunların dağılımı yıllara göre şöyledir:[13]

1878-1912: 350.000/1923-33: 101.507/1934-39: 97.181/1940-49: 21.353/1950-51: 154.198/1952-68: 24/1969-78: 114.356/1979-88: 0/1989-92: 321.800

Bulgaristan'da göçü tetikleyen faktörlerden biri de sosyalist hükümetin uyguladığı tarım politikaları olmuştur. Özellikle 1947'den itibaren kollektifleştirme adıyla (Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo / Emek Ziraat Kooperatif İşletmesi, kısa adıyla TKZS) tarım üniteleri kurdu. Bu politikanın etkisiyle

özellikle Balkan Dağları üzerinde bulunan çok sayıda köy boşaltıldı. 1958 yılına kadar ülkedeki ekilebilir arazinin %92'si bu şekilde kollektifleştirildi.[14] Ayrıca dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da yüzyılın ortalarından itibaren kırsaldan kente yönelik ciddi bir iç göç süreci yaşanmıştır.

rin bazıları zaman içerisinde tekrar iskân edilmiştir. Fakat toplam 35 köy haritadan silinmiştir ve bunların 31'i Türk köyleriydi.

En çok harabenin oluştuğu dönem, 93 Harbi ve takip eden yıllardır. Bu dönemde Balkan Dağları üzerinde bulunan köylerden bazıları terk edil-

1892'de bu sayı 99'a düşmüş ve bu tarihten sonra köy tamamen boşalmış. Avusturya ordu haritasında harabe olduğu kayıtlı.[17] Yaklaşık yüz seneden daha uzun bir süre önce boşalan köye Balkan Dağları üzerinde bulunan Çelebi Köy (Sinirid) üzerinden bir toprak yolla ulaşmak mümkündür. Köyün üst tarafında bir

BÖLGENİN TOPONOMİK YAPISININ DEĞİŞİMİ VE HARABELER

Burada kısaca özetlenmiş bu süreç sonucunda İslimye Sancağı radikal bir toponomik ve demografik değişim yaşadı. Sancakta bulunan toplam 444 köyden 356'sı (%80) Osmanlı döneminde Türkçe isim taşıyordu. Bunların isimleri 1906 ve 1934 yılında yapılan toplu isim değiştirmeler sonucunda Bulgarca olmuştur.[15] Nüfusu Türk-Bulgar karışık köylerin önemli kısmındaki Türk nüfus göç etmiş, bütünüyle Müslüman köylerin de önemli bir kısmı göç etmiştir. Bu göçler sonucunda sancakta toplam 48 köy harabe olarak tespit edilmiştir. Osmanlı kaynaklarında adı geçen, ama daha sonraki kaynaklarda tespit edilemeyen ayrıca 25 köy bulunmaktadır. Harabe olan köyler çok büyük oranda Türk köyleri olup, bütünüyle Türklerin yaşadığı köylerin dörtte biri ya harabe olmuş veya sonraki kaynaklarda tespit edilememiştir, Boşaldığı kesin olarak tespit edilebilenlerin oranı beşte birdir. Nitekim harabe olmuş toplam 48 köyün 42'si Osmanlı döneminde bütünüyle Müslüman köyleriydi. Terk edilen köyle-

miş ve bir daha iskân edilmemiştir. Bu köyler arasında özellikle Gedikler ve Lopaçlar köylerinin kalıntılarını bulmak mümkündür.

Gedikler Köyü, Misivri'nin 26 km kuzeybatısında, Balkan Dağları üzerinde bulunmaktaydı. 1844-45 tarihli Osmanlı kayıtlarında 10 haneli bir Müslüman köyü olarak belirtiliyor.[16] 1884-85 tarihli Bulgar nüfus sayımında köyde 131 Türk kayıtlı

gölet bulunmaktadır. Köyün yukarı ve aşağı olmak üzere iki mahallesi vardı. Bu mahallelerde çok sayıda ev kalıntılarını görmek mümkündür. Köy, dağın güneyine bakan yamaca doğru uzanmaktadır. Aşağı mahallede bir çeşmesi bulunan köyün yeri günümüzde Balkan Dağları'nda koyun, keçi ve domuz çobanlığı yapan kişiler tarafından bilinmektedir.[18] Yine bu çobanların yardımıyla köyün bir de mezarlık kalıntısının bulunduğunu öğrenmek mümkün oldu. Doğrudan köyün yanında olmayıp, bir kilometreden daha uzak bir mesafede ve köyün doğusunda bulunan mezarlık bir koruluk içindedir. Geniş bir alanı kaplayan mezarlıkta mezar taşlarının bazıları ayakta, ama çoğu toprağa gömülmüş durumdadırlar. Bu mezar taşları üzerinde yazı bulunmamaktadır. Bazı mezarların yakın dönem içinde muhtemelen define avcıları tarafından kazıldığı anlaşılmaktadır.[19]

Kalıntılarını bulduğumuz bir diğer köy yine Balkan Dağları üzerinde, Gedikler Köyü'nden yaklaşık 3 km doğuda bulunan Lopaçlar Köyü'ydü. Misivri'nin 24 km kuzeybatısında bulunan köy, 1844-45 tarihli Osmanlı

Balkan Dağları üzerinde, Misivri'nin 18 km kuzey-kuzeybatısında bulunan Denizler Köyü salnamede bedel-i askeri vergisi olmayan bir Müslüman köyü olarak belirtilmektedir. Günümüzde köyde yalnızca bir çoban yaşamaktadır.

Gedikler Köyü'nde bazı mezarların yakın dönem içinde muhtemelen define avcıları tarafından kazıldığı anlaşılmaktadır.

kayıtlarında 15 haneli bir Müslüman köyü olarak belirtiliyor. 93 Harbi sırasında köyün nüfusunun çoğunlukla göç ettiği görülüyor. 1884 ve 1887 Bulgar nüfus sayımlarında köyde 32 ile 34 Türk kaydedilmiştir. 1889 yılında ise köy tamamen boşalmış ve bir daha iskân edilmemiştir.[20] Bir patika yol ile ulaşılabilen Lopaçlar, dağın üzerinde

Düz arazilerde bulunup harabe olmuş köylerden, makineli tarım ve ev taşlarının kolay taşınması nedeniyle genellikle hiçbir iz kalmamıştır. Emir Mahalle Köyü.

Balkan Dağları üzerinde, Gedikler Köyü'nden yaklaşık 3 km doğuda bulunan Lopaçlar Köyü'nde evlerin yerleri toprak üzerinde kalmış taş yığınlarından belli olmaktadır.

hafif yamaç bir arazide bulunmaktadır. Köydeki evlerin yerleri toprak üzerinde kalmış taş yığınlarından belli olmaktadır. Köyün çeşmesinin yeri de durmaktadır. Ayrıca köyün yakınında, koruluk içindeki mezarlıkta çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır. Burada da Gedikler mezarlığında olduğu gibi taşların çoğu toprağa gömülü olup, mezar taşlarında yazı bulunmamaktadır.[21] Gedikler Köyü gibi, bu köye ulaşmak da yine çevre köylerde yaşayan yaşlılar ve çobanların yardımıyla mümkün oldu.[22]

Her ne kadar bu köyler harabe olsa da köyün eski ismi bir tepe, bayır veya otlak ismi olarak varlığını korumuştur. Hatta bu yerler meskün bir mekân olmadığı için zaman içerisinde isim değişikliğine de uğramamıştır. Burada incelenen bu iki köyün kalıntılarının hâlâ mevcut olması, bu köylerin dağlık bir arazide bulunmalarıyla açıklanabilir, çünkü tarım arazisi olarak kullanılmadıkları için doğal yapıları bozulmamıştır. Ayrıca köye ulaşım yolları bulunmadığı için çevre köylüler köydeki ev kalıntılarının taşlarını tamamıyla alıp götürememiştir. Bunun yanı sıra, buralarda hayvan otlatmak için dolaşan çobanlar bu köylerin çeşmelerini kullanmış ve bu şekilde çeşmeler varlıklarını korumuştur. Buna karşılık düz arazilerde bulunup harabe olmuş köylerden, makineli tarım ve ev taşlarının kolay taşınması nedeniyle genellikle hiçbir iz kalmamıştır.

Dağın eteklerindeki düzlükte bulunduğu için tarım arazisi haline gelen ve üzerinde hiçbir iz kalmayan köylere bir örnek, Kasaplı Köyü'dür. Yanbolu'nun 28 km kuzeydoğusunda bulunan Kasaplı Köyü, Edirne Vilayeti Salnamesinde bedel-i askeri vergisi bulunmayan bir Müslüman köyü olarak belirtiliyor.[23] Rus ve ona dayanarak hazırlanan Osmanlı ordu haritasında anılmayan köy Avusturya ordu haritasında yer alıyor. Mičev/Koledarov'a göre 1889 yılında boşaldı. 1884 ve 1887 tarihli Bulgar nüfus sayımlarında 49 ve 60 Türk'ün kayıtlı olduğu köy halkının 1889'da Türkiye'ye (Osmanlı Devleti'ne) göç ettiği belirtiliyor.[24]

Balkan Dağları'nın tam güney eteğinde bulunan köy, günümüzde bir tarım arazisi durumundadır. Fakat yakın köylerdeki yaşlılar tarafından köyün ismi, arazi ismi olarak bilinmektedir. Bölgede yapılan incelemelerde, Kasaplı Köyü mezarlığının ırmağın sağ yakasında bulunduğu, fakat makinelerle köye girilerek tarla yapıldığından ortada köyden bir iz kalmadığı öğrenildi.[25]

93 Harbi dönemi ve sonrasında boşalmış bu köyler yanında, daha sonraki dönemlerde baraj yapımı nedeniyle boşalmış köyler de mevcuttur. Bunlardan Kara Ahmed Mahallesi, Deli Hüseyin Mahallesi ve Kısıklar Emir Mahalle, bu köylerin arasından geçen ve Karadeniz'e dökülen Kamçı Nehri üzerinde 1960'lı yıllarda baraj yapılması (Tsonevo baraj gölü) üzerine boşaltılmıştır.

Bu köylerden Deli Hüseyin Mahalle, Aydos'un 35 km kuzey-kuzeydoğusunda bulunuyordu. Salname'ye göre, bedel-i askeri vergisi olmayan bir Müslüman köyüydü. 1880 Bulgar nüfus sayımına göre köyde 473 Türk yaşamaktaydı. 1910 yılı sayımında Türklerin sayısı 654'e çıktı ve köye 12 Bulgar yerleşti. 1934'te ismi Golyamo Delčevo'ya değiştirildi.[26] Tsonevo baraj gölü nedeniyle köy 1967 yılında boşaltıldı ve 1976'da resmen kayıtlardan silindi, günümüzde köyün tamamı sular altındadır.

Deli Hüseyin Mahalle'nin karşısında, Aydos'un 36 km kuzey-kuzeydoğusunda bulunan Kara Ahmed Mahalle de 1844-45 tarihli Osmanlı kayıtlarına göre 24 haneli bir Müslüman köyü olarak geçiyor. Salnamede bedel-i askeri vergisi bulunmuyor. 1880 Bulgar nüfus sayımında köyde 456 Türk ve yalnızca 2 Bulgar kayıtlı. 1910'a gelindiğinde Bulgarların sayısı 142'ye çıkarken, Türklerin sayısı 588 olarak kaydediliyor.[27] 1934'te ismi Debelets olarak değiştirilen köy, 1967 yılında tamamen boşaltıldı ve köylüler başka köylere göç ettirildi. Bu köy de 1976 yılında resmen kayıtlardan silindi. Fakat bu köyün yalnızca aşağı mahallesi sular altında kaldı. Yukarı mahallede evler kısmen yazlık olarak kullanılmaktadır.

Aynı baraj gölü nedeniyle boşaltılmış diğer köy Kısıklar Emir Mahallesi olup, Aydos'un 27 km kuzeyinde bulunmaktaydı. Salname'ye göre bedel-i askeri vergisi olmayan köyün bütünüyle Müslüman köyü olduğu anlaşılıyor. 1884 Bulgar nüfus sayımında köyde 130 Türk kayıtlı, 1910'a gelindiğinde köydeki Türklerin sayısı 249'a çıkarken, köye 12 Bulgarın yerleştiği görülüyor. 1934'te ismi Emirovo olarak değiştirilen köy baraj gölü nedeniyle 1967-68'de boşaltıldı. Köy halkı çoğunlukla Aydos (Aytos) ve Burgaz gibi şehirlere yerleşti. 1975 yılında köy resmen kayıtlardan silindi.[28] Fakat baraj gölünün suları henüz köyün bulunduğu düz alanı içine alacak kadar yükselmedi. Buna rağmen köyden en ufak bir ize rastlamak mümkün olmamaktadır. Bunun nedeni köy arazisinin makinelerle tarlaya çevrilmiş ve ev taşlarının komşu köy halkı tarafından tamamıyla alınmış olmasıdır.[29] Öyle ki, köyün bulunduğu araziye bakıldığında burada 40 sene öncesinde büyük bir köyün bulunduğuna inanmak zordur.

Bulgaristan'ın Karadeniz sahilinde, antik dönemden kalma çok sayıda Rum yerleşim yeri bulunmaktaydı. Bu kasabalar ve köyler Osmanlı döneminin sonuna kadar isimlerini ve varlıklarını korudular. Fakat, 93 Harbi'nden sonra Türkler gibi, Rumlar da Bulgaristan'da uygulanan baskılar nedeniyle göç ederek antik dönemden beri yaşadıkları bu yerleri terk etmişlerdir. Bu göçler sonucunda Karadeniz sahilinde bulunan Irakliion isimli Rum köyü harabe olmuştur.[30] Osmanlı kaynaklarında Erikli adıyla geçen bu köy, 1884 Bulgar nüfus sayımlarına göre tamamıyla Rumlardan meskündu ve köyde 141 kişi yaşamaktaydı. 1892'de bu sayı 49'a indi ve bundan sonraki tarihte köy tamamen boşalarak harabe oldu.[31] Günümüzde köyün bulunduğu yerde yerleşim bulunmamakla birlikte, ayrıntılı haritalar üzerinde Irakli ismiyle anılmaktadır. Köyün denizle buluştuğu yer yüksek bir tepedir, bu nedenle turizm bölgesi olarak dikkat çekmiştir ve günümüzde de kamp yeri olarak kullanılmaktadır. Fakat 110 sene önce boşalmış bu köyde ne bir ev yeri, ne de bir mezarlık kalıntısı bulmak mümkün oldu. Köyün bulunduğu arazi bütünüyle ağaçlandırıldığından bu izlerin yok olduğu düşünülebilir.[32]

Yukarıda sözü edilen, Komünist Partisinin uyguladığı tarım politikaları nedeniyle yaşanan göçler ve harabe olmuş köylerle ilgili de çok sayıda örnek vardır. Bunlardan biri, Misivri'nin 18 km kuzey-kuzeybatısında bulunan Denizler Köyü'dür, Balkan Dağları üzerinde bulunan bu köy, Salnamede bedel-i askeri olmayan bir Müslüman köyü olarak belirtilmektedir. 1884 Bulgar nüfus sayımlarında köyde 190 Türk kayıtlı. 1892 sayımında bu sayı 94'e inmiş. Bu tarihten sonra köydeki Türklerin tamamen göç ettiği anlaşılmaktadır çünkü 1910 yılı sayımlarında köyde kayıtlı Türk kalmamıştır. Buna karşılık 1892'den itibaren köye Bulgarların gelip yerleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1910'da köyde toplam 270 Bulgar kaydedilmiştir. Köyde Türklerden kalan cami ve okul kiliseye çevrilmiştir.[33] Köyün ismi 1934'te, Bulgarcada aynı anlama gelen Morsko ile değiştirilmiş.[34] 1950'lerde uygulanan TKZS politikaları nedeniyle hayvan ve topraklarına el konulan ve tarım kooperatiflerinde çalışmak zorunda olan köy halkı tarıma uygun arazilerdeki köylere göç ettirildi. Günümüzde bu köyde yalnızca bir çoban yaşamaktadır. Bir toprak yolla ulaşılabilen bu köyün mezarlığı ve ev yerleri belli olmaktadır.[35]

Burada incelenen örneklerden yola çıkarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, 19. yüzyıldan günümüze kadar uygulanan ulus-devlet projeleri nedeniyle İslimye Sancağı'nda çok sayıda köy boşalarak haritadan silinmiştir. Sonuç olarak, homojenleştirilmiş bir toponomik ve demografik yapı sağlanmaya çalışılmıştır. Burada ele alınan bazı örneklerin de ortaya koyduğu gibi, bu politikalar sonucunda Bulgaristan'da boşalmış Türk ve Rum yerleşim birimlerinin çarpıcı örneklerini görerek sahip oldukları bu tek taraflı tarih algısını göreceleştirmeleri kolaylaşacaktır. Aynı durum Türkiye ve Yunanistan için de geçerlidir. Bu iki ülkede yapılacak toponomi incelemeleri de aynı şekilde bu toplumların tarih bilincinde olumlu bir gelişmeye katkıda bulunacaktır.

Harabe olan köyler çok büyük oranda Türk köyleri olup, bütünüyle Türklerin yaşadığı köylerin dörtte biri ya harabe olmuş veya daha sonraki kaynaklarda tespit edilememiştir. Boşaldığı kesin olarak tespit edilebilenlerin oranı beşte birdir. Nitekim harabe olmuş toplam 48 köyün 42'si Osmanlı döneminde bütünüyle Müslüman köyleriydi.

MEHMET HACISALİHOĞLU
YTÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 *Salname Edirne* 1290, 4. defa, 1290 (1873), nüfus bilgileri: s. 158-159, köyler s. 241-260.

2 Konuyla ilgili yeni yayınlanmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslâmiyet Sancağı'nda Göçler, İskân Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul 2008.

3 "Wüstung" Almanca'da terk edilmiş, boşalmış yer anlamına gelmektedir.

4 Örnek olarak bkz. Maurice Beresford, *The Lost Villages of England*, Stroud 1998; Wilhelm Abel (der.), *Wüstungen in Deutschland*, Frankfurt am Main 1967.

5 *Villages désertés et histoire économique. XIe - XVIIIe siècle*, Giriş, Fernand Braudel, Paris 1965.

6 Olga Zirojević, *Srbija Pod Turskom Vlašću (1459-1804)*, Belgrad 1995, s. 44-46, 137.

7 Wolf-Dieter Hütteroth, *Laendliche Siedlungen im südlichen Inneranatolien in den letzten vierhundert Jahren*, Göttingen 1968, özellikle s. 174-185.

8 Wolf-Dieter Hütteroth ve Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen 1977; Wolf-Dieter Hütteroth, *Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus*, Marburg 1959.

9 Hélène Antoniadis-Bibicou, "Villages désertés en Grèce. Un bilan provisoire", *Villages désertés et histoire économique*, s. 343-417.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara 1994; Elena Statelova, *Iztočna Rumelija (1879-1885). Ikonomika, Politika, Kultura*, Sofya 1983.

11 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994, s. 40, 43 ve devamı. Ayrıca bkz. Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri. Belgeler*, cilt I: *Doksanüç Muhacereti 1877-1878*, cilt II: *Bir Geçit Yılı 1879*, cilt III: *1880-1885*, Ankara 1989. Bu dönemde yaşanan katliamlarla ilgili ayrıca bkz. Hüseyin Racı Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları. Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, baskıya hazırlayan Ertuğrul Düzdağ, yer ve tarih yok (Tercüman 1001 Temel Eser 24).

12 Bulgaristan'da yaşanan gelişmelerin genel bir anlatımı için bkz. R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, (ilk baskı 1997), 2. baskı, Cambridge 2007. Bu süreçte Müslümanlara yönelik politikalar için bkz. Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bălgarija Mežđu Polyuaite na Etničeskata Politika*, Sofya 1998.

13 Ali Eminov, *Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997, s. 79.

14 Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul 2005, s. 359-361.

15 Bulgaristan'daki yer isimleri ve isim değişikliklerini içeren bir yer isimleri sözlüğü için bkz. Petăr Koledarov, Nikolay Mičev, *Rečnik na Selištata i Selištnite Imena v Bălgarija, 1878-1987*, Sofya 1989 (İlk baskı: *Promenite v Imena i Statuta na Selištata v Bălgarija, 1878-1972* 9, Sofya 1973). Bulgaristan'da uygulanan isim değiştirme politikaları için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "Minorities in the Balkans and the Issue of Toponymy: the Bulgarian Case" *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Ed. Mehmet Hacısalihoğlu ve Fuat Aksu, İstanbul 2007, s. 61-78; aynı yazar, "Bağımsızlıktan Günümüze Bulgaristan'da Yer İsimlerinin Değiştirilmesi" *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003*, ed. Ali Çaksu, İstanbul 2006, s. 177-189; aynı yazar, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*.

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ML.VRD.TMT 6163, tarih 1260.

17 *Spisăk na Naselenite Mesta v Tsarstvo Bălgarija ot Osvoboditelnata (1879) do 1910 Godina / Liste des Localités dans le Royaume de Bulgarie depuis la libération (1879) jusqu'en 1910*, Sofya 1921, s. 247; Salname Edirne 1290; Gedikli; Rus Ordu Haritası: Karty Častl Balkanskago Poluostrova, Rus Genelkurmayı, Askeri Topografya Bölümü, 1884, tekrar baskı 1895, (Hazırlayanlar: Sidorov, Butovič, Malejev ve Ivanov), pafta VI/8: Kedik (Kedikler); Avusturya Ordu Haritası: Generalkarte von Mitteleuropa, Hat. K.u.K. Militaergeographisches Institut Wien, 1913-1915, yeni baskı 1939-1940, pafta 45/43: R. Kedikler; Mičev/Koledarov 89'da Kedikler adıyla yer alan köyün 1893 yılında boşaldığı belirtiliyor.

18 Gedikler yukarı mahallenin koordinatları: 42849'17,3 kuzey ve 27830'12,3 doğu. Gedikler aşağı mahalle: 42849'04,7 kuzey ve 27830'27,1 doğu.

19 Gedikler mezarlığının koordinatları: 42849'31,6 kuzey ve 27831'19,9 doğu.

20 BOA, ML.VRD.TMT. 6134, tarih 1260-61; *Spisăk na Naselenite Mesta*, s. 304; Salname Edirne 1290; yer almıyor: Karnitz Haritası (F. Karnitz, Original-Karte von Donau-Bulgarien und dem Balkan nach seinen eigenen Reise-Aufnahmen in den Jahren 1870-74 ausgeführt, ölçek 1:420000). Lipac: Rus Ordu Haritası VI/8; Lopaclar; Avusturya Ordu Haritası 45/43: R. Lopaclar; Mičev/Koledarov 89: Lopaclar, 1889 boşaldı.

21 Lopaçlar Köyü'nün koordinatları: 42849'00 kuzey ve 27832'20 doğu. Lopaçlar mezarlığının tam koordinatları: 42849'00.9 kuzey ve 27832'13.9 doğu.

22 Bu köyleri arayıp bulma sürecinde en büyük yardımı hayatını bu dağlarda hayvan otlatmakla geçiren çobanlardan gördük.

23 Kırım Savaşı döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda 1855 yılında cizye kaldırıldı ve artık cizye vergisi ödemeyecek olan gayrımüslimler için askerlik yükümlülüğü getirildi. Bu reform İslahat Fermanı'nda da yer aldı. Fakat uygulamadaki zorluklar ve bütçenin para ihtiyacı nedeniyle gayrımüslimlerden askerlik bedeli alınmaya başlandı. 1870'lerde ortalama bedel-i askeri miktarı erkek başına 28 kuruş civarındaydı. Osmanlı vilayetlerinde yayınlanan yıllıklarda (salnamelerde) vergiler de belirtildiğinden, hu kayıtlarda hangi köyün askerlik bedeli (bedel-i askeri) ödediği ve hangilerinin ödemediği görülmektedir. Askerlik bedeli kaydı bulunmayan köylerin bütünüyle Müslüman köyleri oldukları anlaşılmaktadır. Zorunlu askerli sistemine geçiş ve bedel-i askeri konusu için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000; Tobias Heinzelmann, *Heiliger Krieg oder Landesverteidigung? Die Diskussion um die Einführung der allgemeinen Militärpflicht im Osmanischen Reich 1826-1856*, Frankfurt/Main, 2004, s. 334; Ayrıca bkz. E. J. Zürcher, "The Ottoman Conscription System, 1844-1914", *International Review of Social History* 43 (1998), s. 437-449; aynı yazar, ed., *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, Londra, New York 1999, s. 79-94; Mehmet Hacısalihoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Sistemine Geçiş: Ordu-Millet Düşüncesi", *Toplumsal Tarih* 164 (August 2007), s. 58-64; aynı yazar, "Inclusion and Exclusion: Conscription in the Ottoman Empire", *Journal of Modern European History*, V/2007/2, s. 264-286.

24 Spisăk na Naselenite Mesta, s. 242 (Kasaplı/Kasapliy), Salname Edirne 1290: Kasablı; Karnitz Haritası: Kasaplı; Rus Ordu Haritası VI/7 ve Osmanlı Ordu Haritası (Rum ili-i Şahane Haritası, Erkân-ı Harbiye ısısksaf postaların taralından ..., tarih 1317 (1899-1900), pafta 10, 5, 11, 6: anılmıyor; Avusturya Ordu Haritası 44/43: Kasapli; Mičev/Koledarov 89: Kasaplı, 1889 boşaldı. 16. yüzyıl tahrirlerinde köyde Yürük kayıtlıdır, M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957, s. 162.

25 Venets (Aladağlı) Köyü'nden 1932 doğumlu Andon Mitev Stoyanov'un babasından naklettiği bilgiler. Kendisi babasından rivayetle köyün makinelerle girilerek tarla haline getirilmesinden önce orada ev vb. kalıntıların bulunduğunu belirtiyor.

26 *Spisăk na Naselenite Mesta*, s. 138; Salname Edirne 1290: Deli Hüseyin Mahalle; Rus Ordu Haritası VI/8: Mahalesi (Deli Hyusein mahale); Karnitz Haritası: Deli Husein M.; Avusturya Ordu Haritası 45/43: Deli Hüsein mahle; Mičev/Koledarov 89: Deli Hyuseln, Deli Hyusein mahle, 1934 *Golyamo Delčevo*, 1976 silindi.

27 BOA, ML.VRD.TMT. 11842, tarih 1260-1262; *Spisăk na Naselenite Mesta*, s. 229; Salname Edirne 1290: Kara Ahmed Mahalle; Rus Ordu Haritası V, VI/8: Kara Ahmet mah.; Karnitz Haritası: Kara Ahmedli; Avusturya Ordu Haritası 45/43: Kara Ahmedmahle; Mičev/Koledarov 89: Kara Ahmed mahle, 1934 *Debelets*, 1976 silindi.

28 Spisăk na Naselenite Mesta, s. 292; Salname Edirne 1290: Kısıklar; BOA, ML.CRD, Nr. 1007, tarih 1262: Kısıklar; Rus Ordu Haritası VI/8: Kesik (Kysyklar); Karnitz Haritası: K. Kisik; Avusturya Ordu Haritası 45/43: Kısıklar *Emir* mahle; Mičev/Koledarov 89: Kásăklar Emir mahle, 1934 *Emirovo*, 1975 silindi.

29 Köyün eski sakinlerinden Stanço ve tamamen Türklerin yaşadığı Dobromir (Kayrak Mahalle) köyünden Emir mahallede tarla yapan Şaban ve Ayşe isimli koylülerle yapılan görüşme.

30 Mayıs 1879 tarihli bir İngiltere konsolosluk raporuna göre Ahyolu ve Misivri kazasının Bulgar vali yardımcısı Dimitri Brakalov, Rum köy ve kasabalarına saldırarak Doğu Rumeli Vilayeti askeri birlikleri için asker toplamak gerekçesiyle baskı ve zulüm yaptı. Bu saldırılarda silahlandırılmış Bulgar köylüler kullanıldı. Bu ve buna benzer saldırılar üzerine bölgedeki Rumlar Yunanistan'a göç etmeye başladı. İngiliz Burgaz viskonsolosunun raporu, No. 17, 8 Mayıs 1879, National Archives of United Kingdom (Londra), FO 195/1252 ve Misivri'ye bağlı Iraklion yakınındaki Ermine ve Bani (Rana) adlı köylerde yaşayan Rumların Brakalov ve Bulgarlar hakkındaki şikâyet dilekçeleri, rapora ek, ayrı yer.

31 *Spisăk na Naselenite Mesta*, s. 212; Rus Ordu Haritası VI/9'da Erekli (Iraklion), Karnitz haritasında Erekli ve Avusturya Ordu Haritası 46/43'nda Irakli olarak geçiyor. Mičev/Koledarov 89'da: Ereklii, Iraklu, 1893 kayıtlardan silindi.

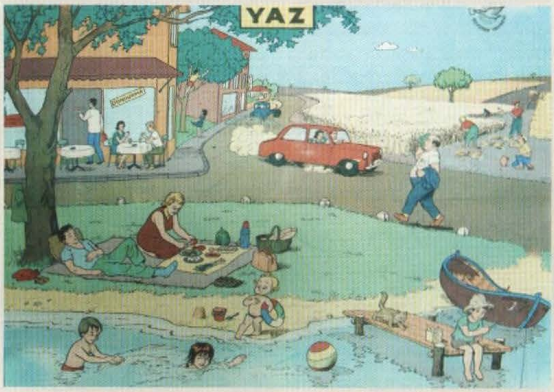
32 Günümüzde Irakli olarak bilinen kamp yerinin koordinatları 42°45'19,9 kuzey ve 27°53'16,1 doğu, deniz yüksekliği 121 metre olan ve koordinatları 42°45'45,2 kuzey ve 27°53'32,3 doğu.

33 Neriman Ersoy, "Bulgaristan Prensliğinde Türk Emlâki (1878-1908)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 118.

34 Salname Edirne 1290, Rus Ordu Haritası VI/9: Denizler: Karnitz Haritası: Denisler, Avusturya Ordu Haritası 45/43: Denizler, Mičev/Koledarov 89: Denizler, 1934 Morsko, 1975 kayıtlardan silindi.

35 Denizler (Morsko) Köyü'nün koordinatları: 42°48'35,1 kuzey ve 27°39'59,8 doğu.

Bu köşe yaz köşesi

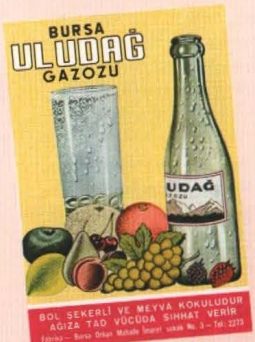
1980 tarihli bir okul levhasında yazın tasviri.

İşte yine yaz geldi. Eskiden pek sevinirdik. Denize gireceğiz, güneş banyosu yapacağız diye... Ama artık eyvah, yine sıcaklar kavuracak ortalığı diyerek karalar bağlıyoruz. Küresel ısınma filan gibi konulara girersek, işin romantizmini bozacağız. İsterseniz biz yine eskilerde kalalım ve bir zamanlar yaz ne güzeldi diye kendimizi avutalım. Bu ay gazozumuzu içelim, meyvelerimizi yiyelim, Lido havuzuna girelim ama doktorumuzu dinlemeyi de unutmayalım. Gelecek ay yaz köşemiz devam edecek. Bu köşe yaz köşesi...

Gazozun tarihi

Yaz sıcaklarıyla başa çıkmanın bir yolu da soğuk sıvılara rağbetten geçer. Her ne kadar bugünlerde "kapağı açma" edebiyatı ile literatürümüzde de yer alsa da, şüphesiz gazozun başka işlevleri de vardır. Meyve esansı, şeker ve karbonik asitle yapılarak basınçlı havayla şişelere doldurulan gazoz İstanbul'da ilk kez ithal bir içecek olarak 1890 yılında boy gösterir. Kudret Emiroğlu, *Gündelik Yaşamımızın Tarihi* adlı kitabında gazoz tarihimizin ilk dönemini şöyle anlatır: "Niğdeli Aleksandr Mısırlıoğlu Fransa'dan gazoz yapımı için makine getirerek üç ortakla birlikte Karaköy'de Mısırlıoğlu adıyla gazoz satışına başladı.(...) İstanbul'da Hasanbey ve Hürriyet gazozları 1908'de, Neptün 1917'de, Beyaz Rus, Cumhuriyet gazozları 1923'de piyasaya çıktı. Bu gazozlar şişeyle satıldığı gibi sifonla ve seyyar el aralarıyla bardakta da satılıyordu."

1938 *Ticaret Yıllığı*'nda ise İstanbul'da gazoz fabrikası olarak dört kuruluşun adı geçer: G. Baslamacaoğlu'nun Feriköy'deki Olimpos (ya da Olympos), Feriköy'deki Bomonti (bira ve rakının yanı sıra gazoz da üretirdi hem de üç cins: Tutti Frutti, portakallı ve limonlu), sularıyla ünlü Büyükdere'deki Kocataş ve Demirkapı'daki Halim Hurşit'in Yalova gazoz fabrikaları. Bursa'da ise 1930'ların başında Nilüfer gazozu üretilmeye başlandı. Bir yıl sonra Keşiş Dağı'nın adı Uludağ'a dönüşünce, marka da bu asrî gelişmeyi adına kattı ve günümüze kadar ömrünü sürdüren Uludağ gazozunun öyküsü başlamış oldu. Aynı yıllarda İzmir cenahında ise Çeşmeli Hasan hâkimiyeti vardı. 1937 yılı *Ege Kılavuzu*'nun konuyla ilgili sayfalarını açalım: "Yakın zamanlara kadar şehrimizdeki gazozlar gayri fenni gayri sıhi olarak yapılmakta idi. Çeşmeli Hasan Bey gazozculuğu büyük ve medeni bir şehrin ihtiyaçlarına uygun şekilde hazırlamak lüzumunu his eden ilk fabrikatörümüzdür. Çeşmeli Hasan gazoz fabrikasında herşey otomatiktir: işçinin eli ne şekere,

Neptün gazozunun etiketi.

Uludağ gazozunun altmışlı yıllara ait bir ilanı.

İçki Düşmanı Gazete'de yer alan bir ilanı Gazozculuk Sanatı! (Mayıs 1911)

ne asitlere, ne de doldurulan makine ve şişelere değmez. Şeker kazana döküldükten sonra, hep makineler vasıtasiyle şurup olur, soğutulur, gazo makinesine gider ve şişe içinde gazoz veya Sinalko olarak çıkar. Bu fabrikada gazoz imali için lâzım olan maddeler de daima en temiz ve en eyisinden kullanılmaktadır."

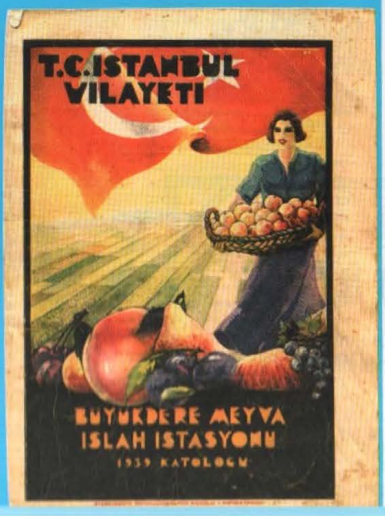
Cumhuriyetin ilk dönemlerinde soğuk içecek ihtiyacının bir bölümünün de meyve ve gazoz özlerinden sağlandığını belirtmek gerekiyor. Çeşitli markalar altında (Hasan, Meram, Mazon vb.) sunulan bu özlerin yanı sıra meyve tuzları da, özellikle mide şişkinliği olanlar tarafından kullanılıyordu (örneğin Kanzuk Meyva Tuzu). Meyve özleri geleneğimiz 60'lı yıllarda Oralet ile yeniden canlandı. Aynı yıllarda ortaya çıkan kolaların tarihi ise ayrı bir yazının konusu olacak kadar küllüyatlı... Aslında bana sorarsanız yazın içilecek en güzel şey su ve madensuyudur. İlla şekerli bir tat arıyorsanız şuruplar ve şerbetler de devreye girebilir. Ama beni dinleyecek kaç kişi kaldı ki?

Büyükdere Meyva Islah İstasyonu

Yaz meyveleriyle ilgili görselimizi sağlayan kitap kapağı, aynı zamanda Büyükdere'deki bir Meyva Islah İstasyonu tarihine giriş yapmamızı sağlıyor.

Sarıyer İlçesi'nde Çayırbaşı'ndan Sultan Suyu'na giderken sol kolda yer alan bu kuruluşun yerinde, eskiden Karakahya Çiftliği bulunurmuş. Daha sonra Hazine'ye geçen bu 80 hektarlık alanda, 1926 yılında Atatürk'ün emriyle bir fidanlık kurulmuş. 1930'da da aynı yerde "Büyükdere Meyva Islah İstasyonu" açılmış. İstanbul bahçelerinin meyve fidanlarını sağlayan bu kuruluş, 65 yıl boyunca diplomalı bahçıvanlar yetiştirmiş. Örneğin 3 Ocak 1936 tarihli *Akşam* gazetesinde şöyle bir ilanla karşılaşıyoruz: "Büyükderedeki meyva fidanlığında yetiştirilen fidanlar çok rağbet görüyor. Meyva fidanlığı, bu sene de ihtiyaç görülen yerlere dağıtılmak üzere hazırlıklar yapmıştır. Bunlardan bir kısmı, köylüye meccanen verilecektir. Fidanlar nihayet şubat sonuna kadar her tarafa dağıtılacağından hazırlıklar ona göre yapılmıştır. İstanbulda açılacak satış şubesi için bugünlerde münasip bir yer kiralanacaktır."

Büyükdere Islah İstasyonu 1939 yılı Kataloğu'nun kapağı.

Yaz, meyvelerle birlikte gelir

Yazın gelişinin binbir habercisinden biri de meyvelerin pıtrak gibi manav tezgâhlarına doluşmasıdır. Tabii ki bahçelere, ağaçlara doluşması desem daha iyi olurdu. Ama hiç gerçekçi olmazdı sanırım! Ama yine de dutu ağaçtan koparıp yemedin mi pek bir anlam taşımayacağını hatırlatalım...

Her daim rehberimiz Refik Halid "Meyvalara Dair" başlıklı yazısında kokularla lezzetleri harman ede ede iştihamızı kabartır. Kayısının "kavrayıcı rayiha"sına işaret ettikten sonra şeftali için "hiçbir çiçek onun gibi kokamaz" hükmünü buyurur. Lezzet başka boyutlara taşınır aniden: "Bu iki meyva emsalsizdir, dudağa temaslarında bin itina ile sizinle telâkiye ibirleşmeyel hazırlanmış maşukanızın [aşığınızın] yarı ıslak serinletici ve hayat verici puselerine benzeyen sevdalı bir hal vardır. Her ne zaman şeftali veya kayısı yesem muhakkak gördüğüm güzel kadınları hatırlarım; yanımda onlardan, bir mendil, bir yelpaze veya bir eldiven bergüzar [armağan] kalmış gibi, bu meyvalar da kendilerini bana canlı canlı yadettiren bir hassa, bir kuvvet, bir münasebet mevcuttur."

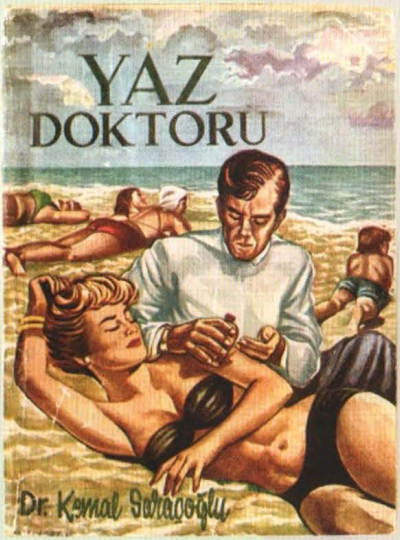
Aynı "münasebet" 1940'lı 50'li yılların "popüler doktor yazarı" Lokman Hekim'in yazılarında da karşımıza çıkar. Zat-ı muhterem meyve ve sebzelere özel bir ilgi gösterir, bunlarla ilgili risaleler çıkarırdı. Özellikle meyvelere gençliğimizi ve dinçliğimizi koruyucu özellikler vehmederdi. Örneğin, *Şifalı Bademle İncir. Hastalara Birebirdir!* adlı kitapçığında taze incirin, "gençlik kuvvetini, delikanlılık pertevini, nurunu, ışığını arttırır," dedikten sonra bir de kuru incirden yapılan kudret macunu tarifi verir.

Lokman Hekim bir makalesinde de muşmula meyvesinin benzer özelliklerinden söz eder. "Eski hekimlerin bazıları hastalarının kanlarını temizletmek, gençlerin vücutlarını büyütmek, kızları daha güzel ve cazibeli yapmak için çokça muşmula yedirirlerdi," diyerek konuya giren hekimimiz, şöyle devam eder: "Muşmuladaki manyezyum madeni gençliği sahlandırır, erkeklik kuvvetini arttırır. Neşe ve şetaret İşenlikl verir. İşte bu nedenledir ki vatan yavrularını çoğaltır."

Ama Lokman Hekim'in bu meyve sebze edebiyatı içinde en ilginç olanı, *Hakiki Aşk Hayatında Güzel Şeftalilerin ve Gözlerin Sıhhi Rolleri* adlı risalesidir. Şeftaliyi çiğner çiğnemez, lezzet ve koku sinirlerimizin harekete geçtiğini söyleyen Lokman Hekim, şeftalinin "sinir merkezleri ve ruh siniri olan sempati kordonları, telleri faaliyete gelerek; bütün dahili guddeleri, iç bezlerini, hormon fabrikalarını" hareketlendirdiğini ileri sürer. Doktorumuz aşk sanatı açısından şeftalinin ne denli önemli bir meyve olduğunun altını çizdikten sonra, sözlerini şöyle noktalar: "Şeftali, hakiki aşkın akümülatörüdür. Şeftali ateşli muhabbetin bobinidir!"

Yaz doktoru

Yirminci yüzyıl başına ve plajlar (o zamanlar söz konusu olunca deniz hamamları demek daha doğru aslında) tarihine uzanıyoruz. Deniz kıyısında yapılan işin adı "deniz banyosu". Ama bu "banyo" biraz ilaç gibi telakki ediliyor. Hekimin izniyle ve gerekiyorsa... Cilt hastalıklarına birebir, reçeteye bile yazılıyor. Evet, aklına gelen, canı çeken giriyordu ama doktorlara sorarsanız öyle herkesin içine dalacağı bir yer değildi deniz. 1906 yılında yayınlanan Adanalı doktor Ahmet Şükrü'nün kitabı *(Deniz hamamları, envai [çeşitleri]. menafii [yararları]: Denize kimler girebilir?* adından anlaşılacağı gibi, konumuzun erken dönem anayasası niteliğini taşır.

Ahmet Şükrü önce yaş sınırı koyar. 7 yaşın altındaki ve 45 yaşın üstündekiler için denize girmek yasaktır! Bu bir. Denize girmek için mutlaka bir nedenin de olmalıdır. Sinirleri bozuk olanlar, sıracası bulunanlar, stres yaşayanlar (tabii kitapta böyle demiyor: "Şehirde uzun müddet iskân ederek ıztırab-ı deruniye duyanlar"ın karşılığı olarak kullandım), kansızlık çekenler, bademcikleri şişenler, göz ağrısı olanlar, kulak akıntısından yakınanlar, midesi şişkinlik yapanlar ve özellikle de deri hastalığına yakalananlar. Deniz banyosu değil, her derde deva komple hastahane...

Yazarımız da bu görüşe katılıyor ki, şunu ekliyor (sadeleştirerek aktarıyorum): "Yukardan beri tek tek saydığım hastalıkları çekenlerin denizden yararlanmalarının derecesi birdenbire dikkati çekince; deniz ne âlâ şey imiş, aman deniz ne âlâ ilaç imiş demekten insan kendini alamaz."

Deniz ve doktor ilişkisi daha sonraki yıllarda da yoğun olarak devam etmiştir. Gazete, dergi köşelerinde yer alan yazıların yanı sıra bu konuda risaleler ve hatta kitaplar bile yayınlanmıştır. 1936 tarihli bir Çocuk Esirgeme Kurumu Yayını olan Doktor Şükrü Şavlı'nın kaleme aldığı *Deniz Banyoları ve Faideleri*, doğal olarak yayınladığı kurumun ilgi alanı olan çocuklara seslenir. Bu sekiz sayfalık küçük broşürde son olarak "Çocuklar deniz banyosunu nasıl yapmalı" sorusuna cevap aranır:

"Evvelâ güneş banyosu yapmalı, sonra denize girmeli, denizde vücudu kızarırsa banyodan istifade ediyor demektir, kızarmayıp bilakis solgun bir renk alarak üşüyorsa istifade etmiyor demektir. Bunları denize sokmamalı, deniz kenarında bacakları suyun içinde gezmeli, vücuduna deniz suyu ile firiksiyonlar yapılarak alıştırmalı, ondan sonra denize sokmalı, bu suretle alışır." Bu renk teorisinden pek bir şey anlamadık, ama üstadın herhalde bir bildiği vardır...

1955 yılına geldiğimizde ise artık uzmanlığın adı belli olmuştur. Dr. Kemal Saraçoğlu'nun *Yaz Doktoru* kitabını, kapağındaki dilber sırtına güneş yağı süren uzman doktorun resmine aldırmadan karıştıralım. "Yaz hastalıkları" bölümünde kabızlıktan sıtmaya kadar onlarca hastalığın yaz ile ilişkisini ortaya koyduktan sonra, tedavi amacıyla gidilen içmeler ve kaplıcalar gibi bazı yaz mekânları gündeme geliyor. Ardından daha güncel konulara geçiyoruz. Yeni yeni moda olan "Açık hava kampları", yaz aylarında sık yaptığımız "Seyahatler" ve en nihayet "deniz banyoları". Birçok ilmi ve önemli konuda bugün de geçerli tavsiyeleri olan doktorumuzun "deniz ve karpuz" konulu uyarılarına kulak veriyoruz:

"Denize girme mevsimi mühimdir. Bizde 'karpuz kabuğu denize düşmedikçe girmemelidir,' diye yerleşmiş bir kanaat vardır. Bu yanlıştır. Bir kere karpuz oldukça geç çıkan bir meyvadır. İkincisi havaların ısınması karpuza bağlı değildir."

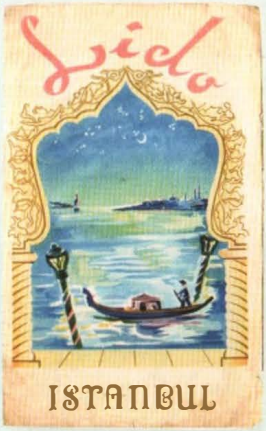
HAZIRLAYAN: GÖKHAN AKÇURA

Bir yaz mekânı: Lido

Ortaköy Kuruçeşme'de yapımına 1942 yılında başlanan Lido yüzme havuzu, 22 Mayıs 1943 tarihinde törenle açılır. İstanbul'un ilk modern ve beton yüzme havuzu olan Lido, 33,33 metre uzunluğundadır. Aynı yıl kurulan İstanbul Yüzme İhtisas Klübü, bu havuzda birçok yüzücü yetiştirmiştir.

Lido uzun yıllar yüzme sporumuza hizmet eder. Elimizdeki 1957 tarihli "Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü İstanbul Bölgesi Yüzme Ajanlığı Faaliyet Programı"na bakığımızda, İstanbul'da yarışların yapıldığı havuzların şunlar olduğunu görüyoruz: Moda Havuzu, Büyükdere Beyaz Park Havuzu, Heybeliada Deniz Harp Okulu Havuzu ve elbette Lido Havuzu. Programdan Sakarya Kupası, Turgut Reis Kupası ve İstanbul Bölge Birinciliği yarışmalarının ağustos ayı içinde Lido Havuzu'nda yapıldığını öğrenmekteyiz.

Lido Havuzu sadece yüzme sporu tarihinin yazıldığı yer değildir. Lido aynı zamanda bir gazinodur ve bu özelliği spor işlerine elbette zarar vermektedir. Bu spor-eğlence dengesinin nasıl sağlandığını bilmiyorum. Ama kurulduğu döneme ait bir broşürdeki resimleri inceleyerek, havuzun arkasında güzel bir lokanta-gazino bulunduğunu söyleyebilirim.

Yine bu broşürde lokantanın yemekleri övüldükten sonra, geceleri Kokinos ve Topluluğu'nun samba ve rumbalar çaldığı, ayrıca programda ek numaraların da yer aldığı belirtiliyor.

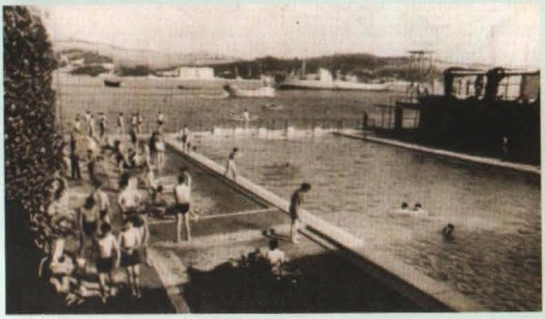
Adalet Cimcoz 1952 yazında Fitne-Fücur imzasıyla kaleme aldığı bir haftalık dedikodu yazısında Lido'ya da değinir: "İstanbul cayır cayır yanıyor sıcaktan. Deniz şehri olmasına rağmen bir nebze tuzlu suda serinleyebilmek için kesenin ağzını açman lâzım. Şehirde kalanlara en yakın yer Lido yüzme havuzudur. İnsan ne de olsa Boğazın suyudur diyor amma velâkin iflâs da ediyor... Coşup bir de kahve içmeye kalkarsan yandığın gündür. Fakat sabahın erken saatinde Lido cam gibi havuzu ile insanın içine nasıl bir ferahlık veriyor sorma. Hem Lido'nun güzel bir hususiyeti var, bağrında sadece gençliği yaşatıyor. Benim gibi tek tük geçkinler varsa da üst tarafı serapa sporcu gençlik. Üstelik bu çocukların hemen hepsi de nazik ve terbiyeli şeyler..." Cimcoz bu efendi çocukları adıyla sanıyla sıralamakta, sonra havuz üstünden dedikodu bahsine geçmekte. Ama anlattığı kişilerden bir tek Ahmet Hamdi Tanpınar'ı tanıyoruz bugün. Tanpınar, "huzuru burada bulmuş olacak ki, cesaretini bir kenara bırakıp soluğu [havuzun] demir merdivenlerinde alıyor," diye yazmış Cimcoz...

Lido şimdilerde özel mülk. Kiracıları yıllar önce havuzu doldurup üstünü kapattılar ve bar yaptılar. Eski soyunma kabinleri lokanta oldu. Havuzun üstünde kentimizin kaymak tabakası fink atmakta. Altlarında ne olduğunu akıllarına bile getirmeyerek... Bundan sonrasını eminim siz de biliyorsunuzdur. Ama burarın adını, daha doğrusu adlarını başka türlü hatırlayacaksınız herhalde. Artık söylemenin vaktidir: Lido önce Pascha, sonra Laila idi ve şimdilerde Reina adını taşıyor... Boğaziçi'ndeki ölü havuzun öyküsü işte böyle...

Bir Bankanın Sanat Tarihini Değiştirdiği Görülmüş Şey mi?

54 yıl önce, kuruluşumuzun 10. yılını kutlamak için bir resim yarışması düzenledik. Yarışmanın jürisinde, Türkiye'ye ilk kez gelen dünyanın ünlü sanat eleştirmenleri, yarışmacılar arasındaysa çoğu akademi çevresinden 36 ressam vardı. Yarışmamızın konusu iş ve istihsaldi. O zamanlar verimlilik yerine istihsal diyorduk. Usta ressamların çoğu, "konuya uygun olarak" tarlada çalışan; üzüm, mısır, portakal, tütün toplayan; ekin biçen insanları resmederken genç bir kız ilk defa bu yarışma için yaptığı resmiyle katıldı yarışmaya. Bu kız Aliye Berger'di ve "soyuta yakın" resmiyle birinci oldu. Büyük etki yaratan sonucuyla bu yarışma, Türk sanat tarihi içinde akademi ve temsil ettiği anlayışın sorgulanmasına yol açtı ve bir dönüm noktası oldu.

Aliye Berger, *İstihsal*, 1954

O zaman anladık ki, olahiliyormuş...
Bir banka, bu ülkede sanat için bir şeyler yapabiliyormuş, bir şeylerin sorgulanmasına, daha ileri götürülmesine ortam sağlayabiliyormuş. O günden bu yana bunu bir misyon olarak benimsedik. Ve 1964'te Kâzım Taşkent Sanat Galerisi'ni açtık. İnsanların ve Cinlerin Ustası Mehmet Siyah Kalem'i, Joseph Beuys'un özgürlük bilimi olarak adlandırdığı sanatını, Gentile Bellini'nin Fatih portresini, George Baselitz'in dünyayı tersine çeviren yapıtlarını, Andy Warhol'un, İbrahim Çallı'nın, d grubu'na ait ressamların yapıtlarını ve daha birçok sanatçının retrospektiflerini burada gördük. İstanbul'daki çeşitli mekânlarda dünya çapında üne sahip olan İlhan Koman'ın yapıtlarının toplu olarak ilk defa Türk sanatseverlerle buluşmasını sağladık. Bu günlerde de Türkiye'deki güncel sanata destek sağlayan, René Block'un küratörlüğünde düzenli olarak devam eden İstiklâl Serüvenleri sergileri yine bu galeride gerçekleşiyor.

Mehmet Siyah Kalem, *İnsanlar ve Cinlerin Ustası*, 2004

1950'den beri oluşturulan koleksiyonlarla 1992'de kurduğumuz Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi ise Türk arkeoloji tarihi açısından çok önemli bir mekândır. 55 bin parçadan oluşan dünyanın üçüncü büyük sikke koleksiyonu burada korunuyor. Daha önce Çatalhöyük, Hitit, Troya, Urartu, Selçuklu uygarlıklarını anlatan sergilere ev sahipliği yapan müzemiz, sanatseverleri bu defa dünyanın Frig sergisiyle buluşturdu.

Frigler Sergisi, 2008

Yine, Yapı Kredi'nin kültür sanat mekânlarından Sermet Çifter Salonu'ndaysa çeşitli zamanlarda dünyaya Ara Güler'in, Robert Capa'nın, Sebastiao Salgado'nun objektiflerinden baktık. "Bir Usta Bir Dünya" başlıklı sergilerle Abidin Dino, Sait Faik Ahasıyanık, Sabahattin Ali ve İlhan Berk gibi ustaların dünyasını yeniden keşfettik. "Freud ve Çağdaş Sanat" sergisine ev sahipliği yaptık. Nâzım Hikmet'in Moskova'daki kişisel eşyalarını ilk kez Türkiye'ye getirdik ve yine bu salonda sergiledik.

İlhan Koman, *Retrospektif*, 2005

Çok mu şey yapmışız? Bir kişiyi bile bir sanat yapıtıyla buluşturmak için değerdi. Değerleri kalıcı kılmak ve kalıcı değerler yaratmak için aynı heyecanla devam ediyoruz!

Sanata hayat, hayata sanat katmak için...

YapıKredi

Hizmette sınır yoktur

LİDERLİK GELECEĞİ
GÖRMEK DEMEKTİR
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder, Avrupa ve dünyayı sizin için izler. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER